

T.C.
BAŞBAKANLIK
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

Kalkınma Planları
Çerçevesinde
Toplumsal Cinsiyet
Eşitliği Anlayışının
Ekonomik, Toplumsal
ve Siyasal Boyutları

Akın YUMUŞ

Ankara 2011

Kalkınma Planları Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Anlayışının Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Boyutları

Para ile satılmaz.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
Ziya Gökalp Cad. No: 40 Kızılay Ankara
Tel: 0312 430 45 77 Faks: 0312 430 76 70
www.ksgm.gov.tr

T.C.
BAŞBAKANLIK
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE
TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ ANLAYIŞININ
EKONOMİK, TOPLUMSAL VE SİYASAL BOYUTLARI

UZMANLIK TEZİ

Akın YUMUŞ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Belma TOKUROĞLU

ISBN: 978-975-19-5024-6

Basım Yeri: Afşaroğlu Matbaası
0 312 384 54 88 - Ankara

TEŞEKKÜR

“Bu mesele, kadınlık meselesi, şu asrın yetiştirdiği yeni zihniyetlere, doğru düşüncelere göre en birinci mesele olmalıdır. Artık hepimiz anlamalıyız ki kadın bir hey’et-i içtimaiyenin (toplumun) ruhudur. Kadın tealisi (yükselmesi), temniyesi (gelişmesi), o ruhun tealisi, temniyesi demektir.”

Mükerrem Belkıs Hanım-1911¹

“Toplumun ruhunun” gelişmesi ve yükselmesinde bir araç olarak kullanılacak olan kalkınma planlarından yola çıkarak hazırlamış olduğum bu çalışmanın başlangıç aşamasından bitimine kadar benden hiçbir desteğini esirgemeyen ve engin birikimini benimle paylaşan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sayın Belma TOKUROĞLU’na, çalışmalarımnda beni her zaman destekleyen ve yüreklendiren eşime, varlıklarıyla bana güç katan değerli aileme ve anlayışlarından dolayı tüm amirlerim ile mesai arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

---

1 (Aktaran) Somersan, 2009: 31-37.

ÖZET

Amacı, kalkınma planları ve bu planlar kapsamında oluşturulan programlarda toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışı adına yapılan ekonomik, toplumsal, siyasal saptama ve tedbirleri inceleyerek, yaşanan gelişmeler ile bunların etkilerini analiz edip, toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının kalkınma planları üzerinden optimum şekilde çalışmalara nasıl entegre edilebileceğine dair fikirler ortaya koyabilmek olan bu çalışmada, öncelikle kalkınma kavramına ilişkin fikirlere değinilmiş, ardından kalkınma planlamaları, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunun kalkınma planlarında yer almasının önemi konuları ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ülkemizde bugüne kadar uygulamaya konulan dokuz adet kalkınma planı ve bu planlara bağlı olmak üzere oluşturulan dört adet orta vadeli program ile 1996-2009 yıllarına ilişkin toplam on dört adet yıllık program incelenerek kadınlara ilişkin yer alan hususlar ortaya konulmuş ve çeşitli yorumlar yapılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda kadınlara ilişkin hususların ortaya konulduğu bölümleri kadın ve istihdam, kadın ve eğitim, kadın ve sağlık, kadın ve siyaset ile kadına yönelik şiddet başlıkları altında toplayabilmek mümkün olmuştur. İkinci ve üçüncü bölümlerin son başlıklarında genel değerlendirmenin ardından konular itibariyle ulaşılabilen veriler yer almış ve alınan tedbirler ile oluşturulan politikalar kapsamında elde edilen sonuçlar ortaya konularak çeşitli öneriler ortaya konulmuştur.

Sonuç bölümünde ise kalkınma planlarında ve programlarda toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının daha etkin olarak yer almasına ilişkin bir takım düşünceler ile planların ve programların oluşturulma sürecinde eşitlikçi bir anlayışın benimsenmesine ilişkin bir takım fikirler ortaya konulmuştur.

ABSTRACT

In this study whose purpose is to put forth ideas about how the understanding of gender equality can be integrated optimally on development plans by presenting development plans and the economic, social, political designations and precautions in comprehension of these plans in the name of gender equality concept; primarily, ideas about the notion of development are introduced, afterwards development plans, and the importance of development plans in creating gender equality policies are covered.

In the second and third chapters of this study, matters concerning women are stated and commented on by examining nine development plans that have been implemented in our country up to this point and four medium-term programs which were created subsidiarily to these plans with fourteen programs belonging to years 1996-2009 in total. As a result of the researches done, it became possible to gather the chapters in which matters concerning women are presented under the titles of “Women and Employment”, “Women and Education”, “Women and Health”, “Women and Politics” and “Violence Against Women”. Under the final titles of second and third chapters, accessible data with respect to subjects took place and various suggestions were made by presenting the results obtained within taken precautions and created politics.

In the conclusion, some thoughts relating to the understanding of gender equality taking a more efficient place in development plans and programs and some ideas about the adoption of an equitable understanding in the process of generating plans and programs are produced.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
ŞEKİLLER	XI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
1. KALKINMA KAVRAMI, KALKINMA PLANLAMASI VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ	9
1.1. Kalkınma ve Tarihsel Süreç	9
1.1.1. Kalkınma Kavramı	9
1.1.1.1. Kalkınma Düşüncesine Eleştirel Bakmayan Yaklaşımlar	9
1.1.1.2. Kalkınma Düşüncesine Eleştirel Bakan Yaklaşımlar	11
1.1.2. Kalkınma Kavramına Yeni Bakış	13
1.2. Kalkınma Planlaması	17
1.2.1. Dünya’da Kalkınma Planlaması	18
1.2.2. Türkiye’de Kalkınma Planlaması	19
1.2.2.1. Kalkınma Planlarının Hazırlanma Süreci	23
1.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konusunun Kalkınma Planlarında Yer Almasının Önemi	26
1.3.1. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma	26
1.3.2. Uluslararası Gelişmeler	29

1.3.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Hedefinin Plan, Politika ve Program Hedefleriyle Kaynaştırılması	34
İKİNCİ BÖLÜM	37
2. KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ ANLAYIŞININ EKONOMİK BOYUTU	39
2.1. İstihdam.....	39
2.1.1. Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve İstihdam.....	40
2.2. Kadın İstihdamı Konusunun Kalkınma Planları ile Orta Vadeli Programlar ve Yıllık Programlarda Yer Alış Şekilleri.....	43
2.2.1. Kalkınma Planlarında Kadın İstihdamı.....	43
2.2.2. Orta Vadeli Programlarda Kadın İstihdamı	55
2.2.3. Yıllık Programlara Kadın İstihdamı (1996-2009).....	57
2.3. Genel Değerlendirme ve Öneriler	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	69
3. KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ ANLAYIŞININ TOPLUMSAL VE SİYASAL BOYUTU	71
3.1. Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Politika	71
3.1.1. Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Sağlık.....	72
3.1.2. Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Eğitim.....	76
3.1.3. Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Siyaset.....	79
3.1.4. Kadına Yönelik Şiddet	82
3.2. Toplumsal ve Siyasal Hayatta Kadın Konusunun Kalkınma Planları ile Orta Vadeli Programlar ve Yıllık Programlarda Yer Alış Şekilleri	84
3.2.1. Kalkınma Planlarında Kadının Toplumsal ve Siyasal Hayatı.....	84

3.2.2. Orta Vadeli Programlarda Kadının Toplumsal ve Siyasal Hayatı	90
3.2.3. Yıllık Programlara Kadının Toplumsal ve Siyasal Hayatı ...	91
3.3. Genel Değerlendirme ve Öneriler	97
SONUÇ VE ÖNERİLER	107
KAYNAKÇA	115

KISALTMALAR

Kısaltmalar Açıklaması

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AÇSAP	Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü
AIDS	Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sendromu
BM	Birleşmiş Milletler
BÜMKO	Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
CEDAW	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi
ÇATOM	Çok Amaçlı Toplum Merkezi
DAWN	Yeni Bir Çağ İçin Kadınlarla Kalkınma Alternatifleri
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
GAD	Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma
İŞKUR	Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
KSGM	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
RTÜK	Radio ve Televizyon Üst Kurulu
SHÇEK	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
vb	Ve benzeri
YPK	Yüksek Planlama Kurulu
WAD	Kadın ve Kalkınma
WCD	Kadın, Kültür ve Kalkınma
WID	Kalkınmada Kadın

ŞEKİLLER

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1: Kadınların ve erkeklerin işgücüne katılım ve istihdam oranları (%)	65
Şekil 3.1: Kadınların ve erkeklerin okuryazarlık oranları (%)	98
Şekil 3.2: Öğretim düzeylerine göre okullaşma oranları (%).....	98
Şekil 3.3: Doğuşta beklenen yaşam süreleri (Yıl)	100
Şekil 3.4: Doğurganlık hızı (Çocuk sayısı)	101
Şekil 3.5: Sağlık hizmetlerinden yararlanma durumu (%)	101
Şekil 3.6: Kadın milletvekili ve bakan oranları (%)	103
Şekil 3.7: Yerel yönetimlerde kadın ve erkek oranları (%)	104
Şekil 3.8: Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddet türlerinin yaygınlığı (%)	105

GİRİŞ

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet kavramı, kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiler ve rol dağılımının biyolojik farklılıklar tarafından değil, siyasi, sosyal ve ekonomik yapılanmalar tarafından belirlendiğini; başka bir ifadeyle kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılık dışında her iki cinse atfedilen tüm farklılıkların, yüklendikleri tüm rollerin ve ilişkilerin sosyal olarak yapılandırılmış olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu rollerin ve ilişkilerin değiştirilebilir ve eşitlikçi bir biçimde yeniden yapılandırılabilir olmasını öngörür. Toplumsal cinsiyet bakış açısı ise, biyolojik olanla sosyal-kültürel olan arasındaki farkı anlamak ve sosyal-kültürel yapılanmaları dönüştürmek için çaba harcamak olarak tanımlanabilir (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü [KSGM], 2006 a). Kadınlık ve erkeklik kültürel birtakım kalıplarla öğrenilir. Öğrenilen kadınlık ve erkeklığe ait davranışlar ile yaşayış kalıpları kadını ve erkeği birbirinden farklılaştırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal kaynaklara ve deneyimlere erişimlerini de büyük ölçüde etkiler ve farklılaştırır. Kaynakların üretilmesinde ve bölüşülmesinde toplumsal cinsiyet önemli bir faktördür.

Toplumsal roller ve statüler açısından, kadınlığa ve erkeklığe yüklenen değerlerin farklı olması kadını ve erkeği farklı bilgilere, yaşam deneyimlerine, farklı faaliyetlere, farklı ihtiyaçlara, umutlara, hayallere yöneltir. İşte bu nedenle, kadınların ve erkeklerin hayatlarında bir dönüşüm yaratmayı hedefleyen her türlü girişim (plan, politika, program, proje vb.) bu farklılığı dikkate almak, hesaba katmak zorundadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, plan, program ve politika hedefleriyle bütünleşmelidir. Toplumda var olan her iki cinsin de sorunlarının ve deneyimlerinin tüm plan ve programlarda görünür olması gerekir. Dolayısıyla kadın sorunları gibi algılanan sorunlar, plan ve programlara yansıdığı anda görülecektir ki, aslında bir demokratikleşme, toplumsal bütünleşme sorunudur. Kalkınma planları esas olarak, istenilen değişimlerin fikir (teori ve varsayım) kısmıdır; yani uygulamaların ve eylemlerin temeli, kılavuzudur. Bu nedenle bu planların içerisinde, kadınlığın ve erkeklığın var olan ve genel kabul gören önyargılardan sıyrılmış olması ve önyargıları alt etmeye yönelik bir takım projelerin de öngörülmesi gereklidir.

Çalışmanın temel problemi de budur. Kalkınma planlarında kadın ne kadar vardır? Kadın için çeşitli alanlarda öngörülen iyileştirmelerin te-

orik/fikirsel (çalışma hayatı, eğitim, sağlık, siyaset, şiddet vb.) planda-ki durumu ile pratikteki/uygulamadaki durumu karşılaştırılmakta mıdır? Kadınların ve erkeklerin farklı yaşam deneyimleri kalkınma planlarında dikkate alınmış mıdır? Kalkınma planlarında toplum tarafından kadınlara ve erkeklere yönelik genel kabul görmüş önyargıları alt etmeye dönük politikalar belirlenmiş midir?

Kalkınma planlarında kadınları sadece birer “sorun sahibi özne” olarak tanımlamak yerine kadınları kendi adına ve içinde yaşadığı toplum adına karar alabilen “politik özneler” olarak görebilmek, toplumsal cinsiyet farklılaşmalarını azaltarak sosyal, siyasal ve ekonomik alandaki problemlerin aşılmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca, politik alanda cinsiyetçi yapılar olduğu şekliyle devam ettiği sürece ne kadınların eğitimi ne de kamusal alanda çalışıyor olmaları tek başına bir anlam ifade etmeyecektir. Toplumsal cinsiyete ait sorunlar bu bağlamıyla sadece sosyal sorunlar değil aynı zamanda politik sorunlardır.

Öte yandan, ülkeler var olan potansiyellerini insana özgü bilgi ve hüner olmaksızın gerçekleştiremezler. Bireyin niteliğini ve verimliliğini geliştirmeye yönelik istihdam, eğitim, sağlık, beslenme, demokratik katılım adına yapılan yatırımlar; hızlı, etkili, sürekli, eşit ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında en önemli faaliyetler arasındadır. Bilindiği gibi, ekonomik, beşeri-sosyal ve siyasi olan unsurlar bir toplumsal gerçekliğin zemininde aynı anda birbirini etkileyerek var olan unsurlardır. Kalkınma planlaması, son aşama olan kalkınma planı da dâhil olmak üzere zihinsel bir süreçtir. Bu süreçte toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışını ve etkileşim içinde bulunan ekonomik, sosyal ve siyasi unsurları göz ardı etmek planlama sürecini olumsuz etkilemekle kalmayıp aynı zamanda başarısız bir gelecek için ciddi bir çaba ve kaynak sarfiyatını da beraberinde getirir. Ayrıca olaya sadece kalkınma planı yani ürün gözüyle bakılmaması gerekmektedir. Fırsatlardan eşit yararlanmak amacıyla atılmış adımların sonucunda; örneğin planlarda, kız çocukları ve kadınların eğitim olanaklarını artırmak için atılmış olumlu adımlar ve ciddi başarıların ardından, aynı kadınların ve kız çocuklarının bu kez planların oluşturulma ve karar verilme aşamasında ne denli var olabildiğini takip etmek; bu zihinsel sürecin tamamlayıcılığını görebilmek açısından son derece hayati bir konudur.

Bu tezin amacı, kalkınma planları ve bu planlar kapsamında oluşturulan programlarda toplumsal cinsiyet eşitliğini yerleştirmeye yönelik yapılan

ekonomik, toplumsal, siyasal saptama ve tedbirleri ortaya koyarak, yaşanan gelişmeler ile bunların etkilerini analiz edip, toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının kalkınma planları üzerinden optimum şekilde çalışmalarına nasıl entegre edilebileceğine dair fikirler ortaya koyabilmektir.

Bu amaca ulaşmak için sonuç bölümü de dahil olmak üzere dört ana bölüm oluşturulmuştur. “Kalkınma Kavramı, Kalkınma Planlaması ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği” adını taşıyan birinci bölümde adından da anlaşılacağı gibi daha çok kavramlar üzerinde durulmuştur. Bölüme öncelikle kalkınma kavramının tanımıyla başlanılmış ve kavramın içeriğinin daha iyi anlaşılabilmesi için kavrama ilişkin yaklaşımlar çok fazla detaylandırılmadan ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra günümüze gelindiğinde kalkınma kavramının içeriğinde ne gibi değişiklikler olduğu hususuna yer verilip, kalkınma planlaması kavramına geçilmiştir. Kavram olarak kalkınma planlaması konusuna değinildikten sonra Dünya’da ve Türkiye’de kalkınma planlamasına ilişkin gelişmeler gözden geçirilmiş ve Türkiye’de planlama sürecinin nasıl işlediği konusunda çeşitli bilgiler aktarılmıştır. Bölümün sonunda ise “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konusunun Kalkınma Planlarında Yer Almasının Önemi” başlığı altında toplumsal cinsiyet ve kalkınma, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin uluslararası gelişmeler, toplumsal cinsiyet eşitliği hedefinin plan, politika ve program hedefleriyle kaynaştırılması konuları ele alınmıştır.

Çalışmanın “Kalkınma Planları Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Anlayışının Ekonomik Boyutu” adlı ikinci bölümünde istihdam, toplumsal cinsiyet, kadın ve istihdam, kadın istihdamı konusunun kalkınma planları, bu planlar çerçevesinde oluşturulan orta vadeli programlar ve yıllık programlarda yer alışı biçimleri ve genel değerlendirme ile öneriler alt bölümleri yer almıştır. 1985 yılında Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi’nin (Convention on Elimination of All Forms of Discrimination Against Women-CEDAW) kabulü, 1990 yılında ulusal mekanizma olarak Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü’nün kurulması, 1995 yılında Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu’nun Türkiye tarafından hiçbir çekince koyulmadan kabul edilmesi ve 1999’da Helsinki zirvesiyle Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne (AB) aday ülke olarak ilan edilmesi, şüphesiz bu dönemlerde kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına ilişkin ciddi birtakım politikaların oluşturulmasını tetikleyen önemli etmenler olmuş, bu çerçevede özellikle planların

giriş bölümlerinde kadın konusuna aile bağlamında olmakla birlikte ilk kez Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer verilmiştir. Ancak Yedinci Plan dönemine gelindiğinde ilk kez toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önem arz eden bazı hususlara atıf yapıldığı görülmüştür. Bu nedenle yıllık programlar Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk uygulama yılı olması nedeniyle 1996 yılından itibaren incelenmiştir. Kalkınma planları çerçevesinde kadınların ekonomik hayata katılımlarına ilişkin unsurlar değerlendirilirken sonuç bazlı yaklaşım esas alınmıştır.

Çalışmanın "Kalkınma Planları Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Anlayışının Toplumsal ve Siyasal Boyutu" adlı üçüncü bölümünde ise sosyal politikadan yola çıkılmış ve Türkiye'de kalkınma planları ve bunlara bağlı olarak geliştirilen programlar incelendiğinde ikinci bölümde yer alan kadın istihdamı konusu haricinde kadınlara yönelik olarak eğitim, sağlık ve özellikle son yıllarda karar alma mekanizmalarına katılım ile şiddet konularının sosyal politikalar ve sosyal gelişme eksenleri ile ilgili kısımlarda yer aldığı görülmüştür. Bu nedenle bölüm içinde bu konuların toplumsal cinsiyet ile ilişkilerinin ortaya konulduğu başlıklar oluşturulmuştur. Ardından toplumsal ve siyasal hayatta kadın konusunun kalkınma planları ile orta vadeli programlar ve yıllık programlarda yer alışı şekilleri ve genel değerlendirme ile öneriler alt bölümlerine yer verilmiştir. Kadınların ekonomik hayata katılımlarına ilişkin unsurlar değerlendirilirken esas alınan sonuç bazlı yaklaşım bu bölümde de kullanılmıştır.

Sonuç bölümünde incelenen plan ve programlarda toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının daha etkin olarak yer almasına ilişkin bir takım düşünceler ile planların ve programların oluşturulma sürecinde eşitlikçi bir anlayışın benimsenmesine ilişkin bir takım fikirler yer almıştır.

Çalışmada bu alandaki diğer çalışmalardan farklı olarak, kalkınma planlarında farklı konularla ilgili hangi politikaların, kimler ve nasıl tarafından uygulanacağı gibi konular ön planda tutulmayıp, planlama sürecinde toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının daha etkin olarak yer alması konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Bir başka deyişle, konunun aynı bakış açısıyla farklı politikalar üretmek yerine, çok daha farklı bakış açılarıyla ele alınması gerektiğini vurgulayabilmek doğrultusunda çaba gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KALKINMA KAVRAMI, KALKINMA PLANLAMASI VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

1.1. Kalkınma ve Tarihsel Süreç

Kalkınma kavramı, toplumların gelişim sürecine uygun olarak, farklı dönemlerde değişik içerikler kazanmıştır. Hatta aynı dönemde farklı içeriklerde kullanıldığı da görülmüştür. Kavram, bazen de kendine yakın anlamlar taşıyan sanayileşme, modernleşme, ilerleme, büyüme ve yapısal değişme gibi kavramlarla iç içe geçmiş, onların yerine kullanılmış ve doğal olarak anlam kaymasına uğramıştır. Bugün de kavramın içeriği açık ve anlaşılır değildir. Teorilerde olduğu gibi günlük konuşmalarda da bazen sanayileşmenin, bazen büyümenin, bazen de modernleşmenin yerine kullanılmaktadır (Yavilioğlu, 2002 a: 59). Bu sebeple, çalışmada öncelikle kalkınma kavramı, kalkınma kavramına ilişkin görüşler ve kalkınmanın tarihsel gelişimi ele alınmıştır.

1.1.1. Kalkınma Kavramı

Kalkınma kavramının yaygın olarak kullanılmaya başlandığı dönem II. Dünya Savaşı sonrasına rastlar. Ancak bundan önce de ekonomi bilimi konuyla ilgilenmiştir. Gerek Adam Smith'in maddi ilerleme, gerekse John Stuart Mill'in ekonomik ilerleme terimleriyle betimlemeye çalıştıkları süreç, kalkınma ile özdeşleştirilebilir. Kalkınma kavramı ile ortaya konulmak istenen sürecin yüzyıllara yayılan bir geçmişi vardır. Kaba hatlarıyla kapitalist gelişme ile özdeşleştirilebilecek bu tarihsel süreç içinde en öncelikli ve önemli yere sanayi devrimi ve bu devrimin getirdiği büyük değişim sahiptir. Bu süreçte sanayi devrimini yaşayan ulusların dışında kalanlar için "batılılaşma", "sanayileşme" ve "modernleşme" batı uygarlığının başardığı maddi ilerlemeye kavuşmanın farklı isimler altındaki temel amacı durumuna gelmiş ve bu isimler ilerleme/kalkınma kavramlarıyla özdeş anlamda kullanılmıştır (Günsoy, 1997).

1.1.1.1. Kalkınma Düşüncesine Eleştirel Bakmayan Yaklaşımlar

Kalkınma, az gelişmiş ülkelerin gelişme yönündeki izleyecekleri yol ve yöntemleri gösteren, bu toplumların gelişmiş toplumlarla aynı seviyeye gelebilmesi için yapmaları gereken stratejileri ortaya koyan bir düşünce

ve kavram olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu düşünceye göre az gelişmiş ülkeler kendi içinde barındırdıkları bir takım sorunlardan dolayı gelişim gösterememektedirler. Diğer bir ifade ile içsel dinamiklerden kaynaklanan sorunlar bu ülkelerin az gelişmiş ülkeler olarak kalmasına neden olmaktadır. Bu durumda yapılacak olan, bu ülkelerde gelişmenin önünde duran engelleri ortadan kaldırmaktır. Öyle ki gelişmiş olan ülkeler belirli politika ve yöntemlerle bu aşamaya gelmişlerdir. Bu durumda gelişme için bundan başka yapılacak bir şey yoktur. Bunun yanı sıra az gelişmiş ülkelerde var olan bir dizi yapısal sorun da bu ülkelerin gelişmesine engel olmaktadır. Bu ülkelerde başta tarımsal işgücü fazla olup tarımsal verimlilik düşüktür. Bunun yanı sıra söz konusu ülkelerde sermaye birikimi yetersiz olup yeni yatırımlar için elverişsiz düzeydedir. Bu da gelişmeye engel olmaktadır. Diğer taraftan bu ülkelerde nüfus artışı çok hızlı olup piyasalar dar ve düzenleyici yapıya sahip değildir. Az gelişmiş ülkelerin en önemli sorunlarından bir tanesi de bu ülkelerde geçerli olan yapısal, teknolojik ve bölgesel düalizmdir (Yavilioğlu, 2002 b: 53-54).

Az gelişmiş ülkeler başta ekonomik nedenler olmak üzere sosyo-kültürel, demografik ve coğrafi-iklimsel sorunlarla karşı karşıyadırlar. Bu noktada kalkınmacı yaklaşıma göre hem bu ülkelerin içinde buldukları ekonomik sorunlar tespit edilip çözülmeli, hem de ilgili ülkelerin gelişmelerine engel teşkil eden diğer unsurlar çözüme kavuşturulmalıdır. Az gelişmiş ülkelerin belirli şartlar altında kalkınabileceğini, bunun da ancak belirli politikalarla olabileceğini savunan yaklaşım genel hatlarıyla ikiye ayrılabilir. Bunlardan ilki kalkınmanın devlet müdahalesi olmadan piyasa merkezli olabileceğini savunan piyasa yönelimli kalkınma stratejileridir. Bu anlayışa göre ekonominin kendine has kuralları vardır. Arz-talep dengesine göre belirlenen bu kurallar eşliğinde ekonomi dengede olmakta ve ülke gelişebilme olanağına sahip olmaktadır. Ekonomiyi dengesizliğe sürükleyen ise bu kuralları bozucu etkilerde bulunan devlet müdahaleleridir. Dolayısı ile ekonomi kendi yasalarına bırakıldığında herhangi bir sorun olmayacaktır (Tonka, 2007).

Kalkınma düşüncesinin olabirliğini savunan, bu yönüyle de kapitalizmi, geçerli ekonomik, toplumsal ve siyasal sistem olarak gören diğer

bir yaklaşım da korumacı, devlet yönelimli kalkınma anlayışıdır. Tarihsel olarak Keynes'e kadar uzanan korumacı devlet yönelimli bu görüş, piyasa merkezli kalkınma analizlerinden kapitalist sermaye birikimi ekserinde bir ayrışma göstermez ve bu yönüyle de kalkınma düşüncesine, kapitalist dünya ekonomik sisteminden bir kopuş olarak ayrılmayı öne süren devlet yönelimli analizlerden ayrılır (Tonka, 2007).

1.1.1.2. Kalkınma Düşüncesine Eleştirel Bakan Yaklaşımlar

Kalkınmanın eleştirisi anlamında ortaya konulan düşünceler kalkınma kavramına yükledikleri farklı değerler üzerinden birbirinden ayrılmaktadır. Kalkınma düşüncesi önceden ifade edildiği üzere tarihsel olarak kapitalist sermaye birikim sürecinde sürekli olarak değişik tanımlamalar ve kavramsallaştırmalar etrafında var olan bir düşünce olmuştur. İlerleme, gelişme, modernleşme bu düşüncenin farklı kavramsallaştırmalar etrafında öne çıkan isimlendirmeleridir. Kalkınma, kapitalist sermaye birikim süreci içerisinde az gelişmiş ülke ekonomilerinin, gelişmiş ülke ekonomileri olmak uğruna verdikleri mücadele stratejisi olarak algılanınca, kapitalizme muhalif fikirler kalkınma fikrine de eleştirel bakmaya başlamışlardır. Eleştiriler daha çok devletin ülke ekonomisi içerisinde yer aldığı konuma ilişkin olup, kalkınmanın devlet aracılığı ile gerçekleştirilebileceği yönünde olmuştur. Bunun dışında dünya kapitalist üretim ilişkilerinin az gelişmiş ülkeler aleyhine gerçekleştiğini ortaya koyan yaklaşımlar da teorilerini merkez-çevre ülkeler bağlamında çevreden merkeze kaynak aktarımı olarak ortaya koymuşlardır. Bu teoriye göre çevreden merkeze aktarılan kaynaklar az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını engellemektedir. Az gelişmişliğin nedeni olarak gelişmişliği öne süren bu yaklaşım "Bağımlılık Okulu" olarak adlandırılır. Bu yaklaşıma göre ülkeler arasında gelişmiş az gelişmiş ayrımını ortaya çıkaran mekanizma bağımlılık mekanizmasıdır. Söz konusu yaklaşım içinde birbirinden farklı görüş ve düşünceler olmakla birlikte bu yaklaşım içindekilerin ortak noktası az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında süregelen ilişkiler üzerinde yoğunlaşmaları ve bu ilişkiyi bağımlılık ilişkisi olarak ele almış olmalarıdır. Bağımlılık, bir grup ülke ekonomilerinin, diğer ülkelerin bütüme ve yayılmaları tarafından belirlendiği bir durumdur. İki veya daha fazla ekonomi arasında veya bu ekonomilerle dünya ticaret sistemleri

arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi, bazı ülkelerin kendi itici güçleri ile büyüyebilirken, bağımlı durumda olan diğer ülkelerin, kendi gelişmelerine olumlu veya olumsuz etkide bulunabilecek biçimde, ancak dominant ülkelerdeki gelişmelerin bir yansıması olarak genişleyebilmeleri durumunda, bağımlılık ilişkisine dönüşür (Tonka, 2007).

Bağımlılık okulu dışında Marksist yaklaşım ve Dünya Sistemi Yaklaşımı da kalkınma düşüncesini farklı açılardan eleştirmektedirler. Bununla birlikte söz konusu yaklaşımlarda yekpare bir kalkınma eleştirisi görmek mümkün olmamakla birlikte, bu yaklaşımları ortak kılan nokta günümüz kalkınma anlayışını daha çok kapitalizm bağlamında eleştirmeleridir. Dünya Sistemi Yaklaşımı'na göre kapitalizmin bütünsel olarak gelişiminin anlaşılabilirliği ve geç kapitalistleşen ülkelere olan etkilerini anlamak için iki ilişkiye bakmak gerekmektedir. İlki Burjuvazi-işçi sınıfı ilişkisi olup; burjuvazi sahip olduğu mülkiyet hakları ile üretimin doğası ve miktarı hakkında söz sahibidir. İkinci ilişki merkez-çevre ilişkisi olup uzmanlaşmanın doğurduğu eşitsiz bir ilişki biçimidir. Marksist yazın olarak ifade edilen ve Marks'ın kavramlarını kullanarak analiz geliştiren yaklaşımlarda az gelişmişliğe ilişkin pek fazla bir şey bulunduğu söylenemez. Marks daha çok kapitalizmin bir sistem olarak iç işleyişini, sisteme özgü dinamikleri ortaya koyarken, kapitalizmin diğer toplumlara ilişkin etkilerini ortaya koyan analizlere pek yer vermemiştir (Tonka, 2007).

Kalkınma kavramı kelime anlamı itibariyle ileriye dönük olana, pozitif olana işaret edince baştan bir kalkınma isteği, kapitalizme eleştirel yaklaşan kesimlerde bile ortaya çıkmaktadır. Örneğin kapitalizme eleştirel yaklaşan bir görüş kalkınmayı özellikle az gelişmiş ülkelerde temel sorunların çözümü olarak görürken, kalkınmayı tüm insanlık adına olması gereken bir durum olarak ifade etmiştir. Bu görüş, kalkınma için başta sanayileşme olmak üzere, sosyal yapıdaki değişikliklere vurgu yapmış ve kalkınmanın önündeki en önemli engel olarak da emperyalizm ve yeni sömürgeciliği göstermiştir (Tanilli, 2006).

Kalkınma kavramına ilişkin başka bir eleştirel yaklaşım da kalkınma olgusunun gelişmiş ülkeler nezdinde gündemden çıkarıldığını, üretken ve yatırımcı devletin yerine gelir dağılımını sermaye lehine çeviren devletin

gündeme geldiğini; bunun yanı sıra emekten yana, halk iktidarı amaçlayan siyasi mücadelelerin aynı zamanda kalkınmacı da olması gerektiğini vurgulamıştır (Yeldan, 2002: 25-32).

Az gelişmişlik kavramını değer yüklü bir kavram olarak tanımlayan Başkaya'ya göre (2004) az gelişmişlik, gelişmişlik ile tanımlandığında ortada bir normal olan gelişmiş ülkeler bulunmakta, bir de buna göre anormal olan az gelişmiş ülkeler bulunmaktadır. Bu durumda az gelişmiş ülkelerin de gelişmiş ülkeler gibi olması beklenmektedir. Bunun çözümü olarak da gelişmiş ülkelerin izledikleri yolun takip edilmesi önerilmektedir. Başkaya'ya göre bu öneri tümüyle tarih dışıdır. Çünkü gelişmiş ülkeler hiçbir zaman az gelişmiş ülke olmamışlardır. Başkaya, az gelişmişliğin nedeni olarak da ne sadece gelişmiş kapitalist toplumları işaret etmiş ne de az gelişmiş ülke olarak ifade edilen ülkelerdeki hakim sınıfların beceriksizliğini göstermiştir. Başkaya'ya göre az gelişmişliğin nedeni tarihsel, ekonomik, sosyal, politik koşulların belirlediği az gelişmiş ülkelerdeki sermaye birikiminin kazandığı niteliklerdir. Doğrusal tarih kurgusu bağlamında bir gelişmenin az gelişmiş ülkeler için geçerli olmayacağını ifade eden Başkaya, gelişmiş ülkelerin yalnızca az gelişmişlik üretebileceklerini, bunun dışında her ekonominin kendi dinamikleri ile kalkınabileceğini ifade etmiştir. Ülke içinde değişik sektörler arasında kurulacak organik bir bütünlük ile kalkınmanın sağlanması gerektiğini ifade eden Başkaya kalkınmanın koşulu olarak da sanayileşmeyi göstermektedir (Tonka, 2007).

1.1.2. Kalkınma Kavramına Yeni Bakış

Tunç'un (1997) çalışmasında söylediği gibi kalkınma kavramını anlayabilmek için kalkınma sorununun açık bir şekilde ortaya konulması gereklidir. Kit kaynakların rasyonel kullanımı amacı doğrultusunda en yüksek üretim düzeyinin elde edilmesi ve bununla birlikte ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarda yapısal değişimlerin sağlanması gerekliliği kalkınma sorununu ön plana çıkarmaktadır. Uluslararası alanlarda özellikle az gelişmiş ülkeler için tanımlanan kalkınma sorunu söz konusu ülkelerde düşük fert başına gelir düzeyi, yüksek nüfus artış hızı, yüksek doğum ve ölüm oranları, yetersiz eğitim düzeyi, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, teknolojik

yetersizlikler; ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanda karşılaşılan yapısal dengesizlikleri içerdiğinden içsel bir nitelik barındırmaktadır. Uluslararası gelişmişlik düzeyi açısından rekabet edebilme düzeyi, uluslararası entegrasyonlara katılabilme ve dünya ticaretine etkileri nedeniyle kalkınma sorunu dışsal bir öneme sahip bulunmaktadır. Ülkeler arasındaki ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlerdeki farklılıklar sonucu ortaya çıkan kalkınma ve azgelişmişlik sorununun aşılması ise söz konusu ekonomilerdeki fiziki ve insan kaynaklarının nitel ve nicel yönden konumuna bağlı bulunmaktadır. Özellikle fiziki kaynakların değerlendirilip ekonomik sürece aktarılmasında büyük fonksiyonu olan insan faktörü kalkınmanın gerçekleştirilmesinde çok önemli bir yere sahiptir. İnsan faktörünün kalkınmadaki bu önemi nedeniyle kalkınma açısından insan sermayesinin tanımlanması ve öneminin ortaya konulması gerekmektedir (Tunç, 1997).

“Kalkınma” nesnel/bilimsel ve değerlerden bağımsız, tarafsız bir kavram değildir. Kalkınma, amacı, stratejileri, başarı kriter ve göstergeleri zamana, mekana, toplumsal sınıf, cinsiyet vb. kriterlere göre tanımlanan ve politik tercihlere göre belirlenen bir eylemdir. Diğer bir deyişle kalkınma, politik/ideolojik nitelikli, içinde farklı toplumsal tabakaların tercihlerini içeren ve buna göre tanımlanan, biçimlendirilen ve yönlendirilen planlı bir eylemdir. Bu niteliğinden dolayı, kalkınma süreçleri çoğunlukla, gayri safi yurt içi hasıla, artan kapasite kullanım oranı, azalan istihdam oranı veya yabancı sermaye yatırımları vb. gibi, kalkınmaya en çok gereksinim duyan çoğunluk açısından anlaşılması ve doğrulanması zor ölçüt ve göstergelerle değerlendirilmektedir. Bu göstergelerin çoğu, makro/ulusal düzeydeki gelişme süreçleriyle ilgilidir ve bu durum her zaman yöre/topluluk ya da hane düzeylerindeki gereksinimler ve önceliklerle örtüşmeyebilir. Böyle olunca da, katılımcı olmayan kalkınma süreçleri, kurum ve kuruluşların, değişik toplumsal tabaka ve grupların, genel toplum sistemine yabancılaşmasına, iletişimsizliğe, güvensizliğe yol açmakta, toplumsal dayanışma ve işbirliğini engellemektedir. Genelde “kalkınma” ve özel olarak da “gelişmekte olan” yoksul ülkeler üzerinde gerçekleştirilen araştırmalarda, bu durum 1970’li yıllardan itibaren yeni yaklaşımlarla sorgulanmaya başlanmış ve kalkınmanın yeniden tanımlanması gerektiğini vurgulayan yeni kuramlar oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu

başlamda, kişi başına düşen gelir ne olursa olsun, ülkelerin eşitsizlik, yoksulluk ve işsizlikle baş etme kapasitelerinin kalkınmayı tanımlayıcı özelliği vurgulanmıştır. Sürkal'a göre (2002) kalkınma için önerilen tanım şöyledir (Açıkalın ve Saltık, 2007: 7-8):

“Kalkınma, herkesin temel hak ve temel sağlık, adalet, güvenlik, istihdam ve eğitim hizmetlerine ve bilgi kaynaklarına kolayca ulaşabildiği, piyasa koşullarının adil bir şekilde işlediği, katılımcı, cinsiyet dengeli, demokratik ve kültürel dönüşümlere açık, saydam/hesap verebilir yönetim yapılarına sahip, toplumsal anlamıyla tüm dezavantajlı grup ve tabakaların ortadan kalktığı, sorun çözme yeteneği gelişmiş, doğal kaynakları koruyan ve geliştiren, insanların geleceğe güvenle baktığı toplum ya da topluluklar yaratma eylemidir.”

Özellikle 1990'lardan sonraki kalkınma tartışmaları, kalkınmanın sosyal, kültürel ve siyasal yönlerinin geçmişte ihmal edildiğini belirterek, makroekonomik istikrar, yönetim, kurumların güçlendirilmesi ve katılım gibi konulara odaklanmıştır. 1990'lardan itibaren uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler kalkınma anlayışındaki değişikliği pekiştirmiştir. Bu gelişmelerin başında, Sovyetler Birliği'nin yıkılışı, Doğu Avrupa'nın çözülmesi, ulusal bağımsızlık mücadelelerinin artması, etnik ve dini çatışmaların alevlenmesi gibi siyasi gelişmelerin yanı sıra, çevre kirliliğinin artması ve buna bağlı olarak ekolojik dengenin bozulmaya başlaması, AIDS gibi bulaşıcı hastalıkların ve uyuşturucu kullanımının artması gibi ekonomik ve toplumsal sorunların artması gelmektedir. Ulusal ve uluslararası alanda meydana gelen bu değişim süreci ve büyüme merkezli kalkınma anlayışının dünyanın karşı karşıya kaldığı açlık, etnik ayrılıklar ve ekolojik felaketlerden kurtaramaması, hatta bazı görüşlere göre bu duruma katkıda bulunması, insanı kalkınmanın bir metası olarak gören klasik kalkınma anlayışı terk edilerek büyüme merkezli anlayıştan “insan merkezli” kalkınma anlayışına geçilmesine neden olmuştur. İnsan merkezli yeni kalkınma anlayışına göre, kalkınma, iktisadi büyümenin ötesinde insanın yaşam kalitesi ve koşullarının iyileştirilmesiyle ilgilidir. Kalkınma, uzun vadeli çıkarları, kültürel farklılıkları, ekolojik dengeleri ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirlik boyutunu dikkate almalıdır. Kal-

kınma, bir ekonomik terim olmaktan çıkarılıp, sosyal, siyasal ve kültürel boyutları da içeren disiplinler arası bir yaklaşım olarak anlaşılmalıdır. Kalkınma, küreselleşen dünyada ortak çıkarların sürdürülebilir şekilde sağlanması için, dünyayı bir bütün olarak algılayan ve gelişmiş olsun azgelişmiş olsun tüm ülkelerin ortak sorumluluklar yüklediği ve işbirliği halinde hareket ettiği bir anlayış olarak anlaşılmalıdır. Bunların yanında, yeni kalkınma yaklaşımında, beşeri ve doğal kaynakların doğru yönetimi, eşitlik, sosyal adalet, demokratikleşme, sivil toplumun yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesi, kaynakların yönetiminde yerel sivil topluma, hükümetin yanında söz hakkı tanınması gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Özetle, klasik kalkınma anlayışında, kişi başına düşen milli gelir gelişmişliğin en belirleyici ölçütü olarak kabul edilirken; yeni kalkınma anlayışında, bir ülkede milli gelirdeki artışın yüksek olması, tek başına o ülkeyi gelişmiş bir ülke yapmak için yeterli görülmemektedir. Gelişmiş bir ülkede, ekonomik büyümenin yanında, ulusal gelirin dengeli dağılımı, bölgelerin dengeli gelişimi, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin herkese tatmin edici derecede sunulması, bilgi ve iletişim teknolojisinin yaygınlaştırılması, sosyal ve kültürel altyapının iyileştirilmesi, çevre ve çevre koruma bilincinin geliştirilmesi, kadınların sosyal, siyasal ve ekonomik hayata katılımının artırılması ve insan haklarının geliştirilmesi gibi siyasal, toplumsal ve kültürel gelişmelerin de sağlanması gerekmektedir. Dolayısıyla, her ne kadar ekonomik büyüme, kalkınmanın diğer boyutlarının da sağlanması için gerekli bir ön şart niteliğinde ise de, bu anlamda bir garanti değildir. Kalkınma kavramını ekonomik büyümeden ayıran en önemli özellik, bu kavramın gelir artışının yanında, toplumun geneline kapsayan sosyal, siyasal ve kültürel yapılarda da bireyin yaşam kalitesini arttıracak değişim süreçlerini kapsamasıdır. Yani kalkınmada, her alanda topyekûn bir ilerleme söz konusu olmalıdır (Altan, 2008).

Yeni kalkınma yaklaşımlarındaki kavramlar da, ülke özelliklerini ve yerelliği fazla önemsemeyen evrensel geçerlilik iddiasındaki büyük teori kavramlarından farklıdır. Yerellik, kültürel çoğulculuk ve ekolojik sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde ve uygulamaya dönük olarak kullanılan başlıca kavramlar şunlardır: Sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakların etkin/akılcı kullanımı, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet dengeli kalkınma,

insani gelişme, örgütlenme, katılımcılık, kapasite geliştirme, sosyal sermaye, katılımcı uygulama, izleme ve değerlendirme, sivil toplum kuruluşları, topluluk temelli örgütlenmeler, özel sektör kuruluşlarının toplumsal sorumluluğu (Açıkalın ve Saltık, 2007: 5-27).

Günümüz kalkınma anlayışında kalkınmanın sürdürülebilirliğine giderek daha fazla vurgu yapılmakta ve sürdürülebilir kalkınma kavramı kalkınma tartışmalarının odağında yer almaktadır. Literatürde sürdürülebilir kalkınma, günümüz kuşaklarının gereksinimlerinin gelecek kuşakların gereksinimlerinin karşılanmasından taviz vermeden karşılanması olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakları tüketmeden doğa ile uyum içerisinde ve kalkınmanın gelecekte de devam etmesine imkan verecek şekilde kullanarak, sadece bugünün nesilleri değil, gelecek nesillerin de ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacak, sosyal, ekolojik, ekonomik, mekansal ve kültürel boyutları da içeren bir kalkınma modelidir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışının temelinde mekan boyutuna işaret eden kuşak içi dayanışma ve zaman boyutuna işaret eden kuşaklararası dayanışma ve adalet yer almaktadır. Uluslararası finansman kuruluşlarının program ve projelerinde uygulanması istenen sürdürülebilir kalkınma anlayışı, zengin ve yoksulu ile tüm dünya devletlerini ilgilendirmekte ve sosyal dayanışmayı, ekonomik yapabilirliği ve ekolojik sorumluluğu artırmayı hedeflemektedir (Altan, 2008).

Toplumsal cinsiyet ve kalkınma konusuna ise çalışmanın “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konusunun Kalkınma Planlarında Yer Almasının Önemi” bölümünde yer verilecektir.

1.2. Kalkınma Planlaması

Plan kelimesi İngiliz dilinde görülmekte olup, parçaları birleştirmek, tasarlamak, bir projenin gerçekleştirilmesi anlamında kullanılmaktadır. Planlama kelimesi ise onu tanımlayanın yüklediği öneme, geleceğe uygunluk derecesine göre farklı şekillerde tanımlanabilir. Planlama, genel olarak belirli bir gayeyi gerçekleştirmek için harekete geçmeden önce yapılan hazırlıklar bütünüdür. Türkiye'nin planlı kalkınma dönemine hazırlanıldığı tarihlerde yapılan bir tanımlama şu şekildedir: “Planlamayı yapmakla görevli olan teşkilatın belirli genel ve özel hedefleri belirleye-

rek, bunları gerçekleştirecek çözüm yolları ve yöntemleri en ince ayrıntısına kadar ortaya koymak ve bu yollar arasında belirli varsayımlarla en uygun olanı seçmek demektir.” (Dilbaz, 2006).

Kalkınma planlaması, bir ülkede geçerli ekonomik, sosyal ve siyasal hususların sınırlayıcılığı altında, belirli bir dönemde toplumun ulaşmak istediği sosyo-ekonomik amaçlara ve sayısal olarak belirlenmiş hedeflere en uygun bir biçimde varma uğruna, belirli organlar tarafından, eldeki ya da elde edilebilecek araçların yönetilmesi sürecidir (Günsoy, 1997).

Aytür'e göre (1970) sosyo-ekonomik kalkınma planları, toplumun özlemleri doğrultusundaki ilerleyişini hızlandırmak için izlenecek kültürel, sosyal ve ekonomik politikaların sistemleştirilmiş bütünü demektir (Nişancı, 1994).

Kalkınma planı ile kalkınma planlaması eş anlamlı değildir. Kalkınma planlaması çalışma aşamalarını ve kalkınma planını kavrayan bir süreç olduğu halde, plan bu sürecin bir aşamasında meydana getirilmiş bir üründür. Kalkınma planı, kalkınma sorununun planlama ilkeleri ışığında çözümlenmesinde kabul edilen kuralların tümüdür. Planlama çalışmalarının içinde, kalkınma hedeflerini ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde uygulanacak kalkınma politikasına uygun düşen araç ve önlemlerin yer aldığı, ayarlama ve uyumları kapsayan taslak, siyasal karar organlarıncı onaylanırsa bu taslak bir kalkınma planı niteliği kazanır (Günsoy, 1997).

1.2.1. Dünya'da Kalkınma Planlaması

Planlı kalkınma fikri, II. Dünya Savaşı sonrasında kabul görmesine rağmen fikrin temeli 19. yüzyıla kadar gitmektedir. Japonya'da 1884 yılında hükümet otuz bölümden oluşan bir belge çıkarmıştır. Belgenin amacı sanayileşmenin sağlanmasına yöneliktir. Planlama, Beş Yıllık Plan gibi kavramlar uluslararası düşünceye 1917 yılında Sovyet Devrimi ile birlikte girmiştir. 1917 yılında Lenin ve Rus Bolşevikleri iktidara el koyduktan sonra ilk planı tasarlamışlardır. Planın amacı gelecekteki tüketim için şu anki tüketimin kısıp, sanayi mallarının üretiminin genişletilmesi olmuştur. Bu amacın başarılmasındaki aracın ise merkezi planlama me-

kanizması ve toplumsal mülkiyet olduğuna inanmışlardır. 1914-1918 yılları arasında Almanya'da Savaş Maddeleri Bakanlığı'nın planlama amacıyla yaptığı bir kısım çalışmalar görülmektedir. Bu çalışmaların amacı milli kaynakların seferber edilmesidir. 1919 yılında ABD'de Harvard Üniversitesi'nde bir ekonomik araştırma komitesi kurularak iktisadi kalkınmanın sağlanmasının yolları düşünülmüştür. Ekonomik olaylar önceden tahmin edilmeye başlanmıştır. 1923 yılında tahmin çalışmalarına Roma, Paris ve Londra da katılmıştır. Daha sonraki yıllarda Sovyet Rusya'dan başlayarak çok yönlü ve merkezi planlamalar yapılmaya başlanmıştır. 1927 yılında Sovyet Rusya'da kalkınma planları uygulamaya konulmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası 1930'lu yıllara gelindiğinde iktisadi kalkınmanın sağlanmasına yönelik Latin Amerika'da kalkınma kurumları kurulmuştur. Aynı yıl Hindistan'da da Planlama Kurulu oluşturulmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkelerine de planlı kalkınma modeli yayılmaya başlamıştır. Amaç II. Dünya Savaşı sonrasında yıkılmış, imarı bozulmuş ülkelerin tekrar güç kazanabilmesidir (Dilbaz, 2006).

1.2.2. Türkiye'de Kalkınma Planlaması

1923 yılında Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte ekonomik alandaki düzensizlikler, ülkenin o dönemde sınaî ve ekonomik bilgi ve deneyimlere sahip insan faktöründen yoksun olması, okuma-yazma ve kültür düzeyinin çok düşük olması gibi sorunlar gündeme gelmiştir. Ayrıca söz konusu dönemde ülkenin; ekonominin ihtiyaç duyduğu mühendis, bankacı, mimar vb. yetiştirecek okullardan, sanayide çalışacak nitelikli elemanlardan ve tüm bunların yanı sıra sanayileşmek için gerekli olan sermayeden de yoksun olduğu bilinmektedir (Tunç, 1997).

1923 – 1934 yılları arasında sosyal ve politik devrimler ile reformlara önem verilmiş, yeni Anayasa ve Medeni Kanun kabul edilmekle beraber cumhuriyet, laiklik ve kadın hakları gibi konular ön plana çıkarılmıştır. Ekonomi alanında ise, Genel Borçlar (Düyun-u Umumiye) tasfiye edilerek, yabancı şirketlere tanınan kapitülasyonlar kaldırılmış, ulaştırma ve belediye hizmetleri gören yabancı şirketler belirli bir süre içinde satın alınmak üzere kamulaştırılmıştır (Tunç, 1997).

Devletin ekonomik yaşama yalnızca düzenleyici olarak katılmayı bırakıp, ekonomik yaşamda bizzat girişimci olarak görev almasından sonra, sermaye birikimi ve sanayileşmeyi gerçekleştirmek için planlı ve güdümlü bir iktisat politikası izlenmesi öngörülmüş ve beşer yıllık sanayi planları hazırlanmıştır (Günsoy, 1997).

1934 - 1939 dönemini kapsayan I. 5 Yıllık Sanayi Planı, ekonomik, sosyal ve kültürel yönde değişmeyi ve gelişmeyi hedefleyen modern planlama kavramı dışında tutulmuş ve sadece sanayileşmeyi hedeflemiştir. Bir nevi sanayi yatırım programı niteliğinde olup içe dönük sanayileşme özelliği göstermektedir (Nişancı, 1994). 1939 – 1943 dönemini kapsayan II. 5 Yıllık Sanayi Planı da yine sadece sanayileşmeyi hedeflemiş olup birincisinden farklı olarak yatırım malları üretimine öncelik vermiş ve ihracatı hedeflemiştir (Günsoy, 1997). I. 5 Yıllık Sanayi Planının uygulamadaki başarısı üzerine hazırlanan II. 5 Yıllık Sanayi Planı hedefleri II. Dünya Savaşının başladığı ve savaş şartlarının hakim olduğu konjunktürde çok fazla uygulama alanı bulamamıştır.

Türkiye’de 1950’li yıllar boyunca kalkınma yöntemi üzerinde durulmuş ve planlı kalkınma gereğinden bahsedilmiştir. Ancak nasıl bir plan olması gerekliliği düşünülmemiştir. Bu dönemde milletlerarası ekonomik kuruluşlar tarafından verilecek yardımlar bir plan şartına bağlanmış olmasından dolayı ülke kaçınılmaz bir planlama yapmak zorunda bırakılmıştır. Bu çerçevede geçmiş on yılda yapılanlar ve gelecek on yılda hangi yatırımların yapılması gerektiği bir rapor halinde hazırlanarak milletlerarası ekonomik kuruluşlara sunulmuştur. Ancak alınan cevap bunların ihtiyaç listesinden öteye geçmediği şeklindedir (Dilbaz, 2006).

Türkiye’de planlı kalkınmaya geçişte Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) kuruluş yılı olan 1960 yılı önemli bir tarih olarak kabul edilmektedir. Türkiye’nin, planı bir toplum düzeni aracı olarak benimseyip uygulamaya aktarması ise 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir (Tunç, 1997). 1961 Anayasası’nın 129. maddesinde; iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmanın plana bağlanacağı, kalkınmanın bu plana göre gerçekleştirileceği yer almıştır. Günümüzde yürürlükte olan 1982 Anayasası’nın 166. maddesine göre planlamayı devlet üstlenmiş durumdadır. Devlet

ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı sağlamak, özellikle sanayi ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini gerçekleştirmek, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli bir şekilde plan yapmak amacıyla gerekli teşkilatı kurmakla görevlendirilmiştir. Yapılacak planlarda milli tasarrufu ve üretimi artırıcı, fiyat istikrarı ile dış ödemelerde dengeyi sağlayıcı, yatırımı artırıcı ve istihdam olanağı yaratıcı tedbirler öngörülmektedir. Ayrıca yatırımların yapılmasında toplum yararı gözetileceği, kaynakların etkin kullanılmasının son derece önemli olduğu ve kalkınma girişimlerinin de bu plana göre gerçekleştirileceği belirtilmiştir.

DPT'nin görevi; ekonomik, sosyal ve kültürel politikalar ile hedeflerin tayininde ayrıca ekonomik politikayı ilgilendiren faaliyetlerin koordinasyonunda hükümete yardımcı olmak ve danışmanlık yapmaktır. 1961 ve 1982 Anayasaları planlı kalkınmayı ve planların devlet tarafından hazırlanmasını hükme bağlamıştır. Türk plan ve programlarının genel olarak yapısına bakıldığında esas itibarıyla üst sınır koyma ve disiplin vasfının sadece kamu yatırımları ile sınırlı olduğu, sektörel üretim büyüklüklerinin bir tahmin özelliği taşıdığı görülmektedir. 1980 öncesi dönemde kamu yatırımlarının sosyoekonomik altyapının yanı sıra, üretim sektörlerinde ağırlıklı ara malları olmak üzere büyük sermaye gerektiren ve özel kesimin gerçekleştiremediği alanlara yönelik olduğu bilinmektedir. Ancak bu yaklaşım 1980 sonrasında değişmiş ve kamu kesimi imalat sanayi yatırımlarını önemli ölçüde azaltmış, ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarına ağırlık vermiştir. Devletin ekonomik ve sosyal hayattaki fonksiyonları değişik uygulama birimleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Planlar bütüncül yaklaşımları nedeniyle değişik ekonomik ve sosyal politikaların birbirleriyle tutarlılığını sağlayan ve bu kararların nihai etkilerini test eden önemli araçlardır. Planlar ve planlara dayalı yıllık programlar çerçevesinde hazırlanan bütçeler TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda görüşüldükten sonra, TBMM Genel Kurulu'nda yasalastırılır. Plan hazırlıkları sırasında teşkil edilen geçici ve daimi özel ihtisas komisyonları vasıtasıyla toplumun çeşitli kesimlerinin ekonomik ve sosyal politikalar ile hedefler konusundaki görüş ve istekleri kalkınma planlarına yansıtılabilmektedir. Plan ve programların hedef ve politikalarının tespitinde,

sektör ve alt sektör planları ile kamu, özel kesim temsilcileri ve planlama teknisyenlerinin oluşturduğu özel ihtisas komisyonları raporlarından yararlanılmaktadır. DPT'nin kurulduğu tarihten bugüne kadar 9 kalkınma planı uygulamaya konulmuştur. İlk sekiz kalkınma planı beşer yıllık dönemlerle, Dokuzuncu Kalkınma Planı ise, AB'nin mali sistemine uygunluk sağlanması amacıyla yedi yıllık olarak hazırlanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı [DPT], 2009 b).

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı temel altyapı yatırımlarına, istihdam sorununa ve yeniden düzenleme konularına ağırlık vermiştir. **II. Beş Yıllık Kalkınma Planı** özellikle sanayi sektörünün ekonomide sürükleyici sektör niteliği kazanması ilkesini benimsemiştir. **III. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, gelir seviyesinin artırılmasını, sanayileşmenin özellikle ara ve yatırım malı üreten sektörlerde hızlandırılmasını ve dış kaynaklara bağımlılığın azaltılmasını amaçlamıştır. **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı** kamu kesimi ağırlıklı sanayileşme stratejisini benimsemiş, ödemeler dengesini iyileştirmeyi ve ekonominin kendine yeterli hale getirilmesini hedef almıştır. **V. Beş Yıllık Kalkınma Planı** Türk ekonomisinin dışa açılmasına ve ihracata öncelik veren kalkınma politikalarının uygulanmasına ağırlık vermiştir. **VI. Beş Yıllık Kalkınma Planının** temel öncelikleri ise enflasyonu azar azar düşürmek, kaynakları artan oranda imalat sanayiye yönlendirmek ve sosyal politikalara daha fazla ağırlık vermektir. **VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı** AB ile ya da genel olarak dünya ile bütünleşme sürecine uyumda yaşanabilecek sıkıntıları aşmak için yapısal ve kurumsal nitelikte önlemlere öncelik vermiştir. **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda** ekonomik istikrarın sağlanması yanında, yapısal ve kurumsal düzenlemeler, rekabet gücünün artırılması, AB'ye uyum, bilgi çağına geçişin alt yapısının oluşturulmasına başlanması, teknoloji üretimi ve gelir dağılımındaki farklılıkların azaltılması hedeflenmiştir. **IX. Yedi Yıllık Kalkınma Planı**, ülkemizin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştireceği dönüşümleri ortaya koyan temel politika dokümanıdır. Dokuzuncu Kalkınma Planı, "İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu çerçevesinde hazırlanmıştır (DPT, 2009 b).

1.2.2.1. Kalkınma Planlarının Hazırlanma Süreci

Planlama süreci, hükümetlerin ortaya koyduğu amaç ve önceliklere bağlı olarak belirlenen hedeflerin ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için gereken ilke, politika ve tedbirlerin tespit edilmesi, diğer bir ifade ile planın hazırlanmasıyla başlar. Daha sonra bu planın uygulanması, koordinasyonu ve izlenmesiyle sürer. Her ülkede benimsenen planlama süreci, büyük ölçüde o ülkede geçerli olan politik sisteme bağlıdır. Genel olarak planlama sürecinin üç ana aşamadan oluştuğu söylenebilir. Birinci aşama, planların hazırlanması, ikinci aşama uygulanması ve üçüncü aşama uygulamanın izlenmesi ve değerlendirilmesidir. Plan hazırlama, ülkenin ekonomik ve sosyal politikalarının oluşturulması ve uygulanması sırasında değişik kurum ve kişilerin karşılıklı etkileşimini içeren bir süreçtir. Söz gelimi ekonomik sektörlerde kaynak dağılımı temel olarak ekonomik etkinlik, verimlilik ilkelerine göre yapılırken, sosyal sektörlerde temel dağıtım ilkesi, toplumsal gereksinimlerdir. Kalkınma planının hazırlanması süreci, özel ihtisas komisyonlarının kurulması ve bilgi toplama, plan stratejisinin saptanması, plan taslağının hazırlanması, plan taslağının TBMM'ye sunulması ve kabul edilmesi aşamalarından oluşmaktadır (DPT, 2009 b).

Plan hazırlık çalışmaları, öncelikle araştırma ve bilgi toplama ile başlar. Plan hazırlayabilmek için ülke gerçeklerinin bilinmesine, bunun için de ülkedeki doğal kaynakların, insan gücünün ve ekonomik imkanların, özellikle toplumsal talep ve eğilimlerin tespitine ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla yasa koyucu, DPT'yi planlama ile ilgili olarak gerekli gördüğü bilgileri, başta Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Başkanlığı olmak üzere, her türlü kamu kurum ve kuruluşlarından ve diğer gerçek ve tüzel kişilerden isteyebilmekte doğrudan yetkili kılmıştır. Plan hazırlık çalışmalarının başlangıcında, ihtiyaç duyulan konu ve sektörlerde Özel İhtisas Komisyonları kurulur. Amaç, konu ile ilgili bilgileri toplamak, çeşitli kamu ve özel sektör kuruluşlarının konu ya da sektörle ilgili görüşlerini almak, sorunları saptamak, sektörlerle ilgili öngörülerde bulunmak, tedbirler geliştirmek ve önerilerde bulunmaktır. Komisyonlar, inceledikleri konu ve sektör için her türlü rakamsal bilgi, görüş, öneri ve tedbirlerin yer aldığı bir rapor hazırlarlar. Ancak, plan çalışmalarında yararlanılan bu raporlar, bağla-

yıcı nitelikte değildir. DPT, gerek özel ihtisas komisyonları yardımıyla, gerekse diğer yollarla topladığı bilgileri değerlendirdikten sonra hükümetin tercih ve direktifleri doğrultusunda ve anayasal amaçları da göz önünde bulundurarak “Plan Stratejisi Taslağı” hazırlar. Bu taslak Yüksek Planlama Kurulu’nda (YPK) görüşülüp onaylanarak Bakanlar Kuruluna sunulur. Stratejinin Bakanlar Kurulunda görüşülüp kabul edilmesiyle kalkınma planında yer alacak ekonomik, sosyal ve kültürel hedeflerin belirlenmesi için göz önünde tutulacak amaçlar ile uygulanacak politikaların çerçevesini çizen ana ilkeler belirlenmiş olmaktadır. DPT, bu stratejiye göre kalkınma planını hazırlar. Planda, makroekonomik büyüklükler ve sosyal göstergeler çerçevesinde kalmak üzere, plan dönemi için sektör, mal ve etkinlik bazında hedefler ile uygulanacak ilke, politika ve tedbirler yer alır. YPK, ortaya çıkan “Plan Tasarısı”nı kabul edilmiş ana ilke ve hedeflere uygunluk açısından değerlendirerek bir raporla Bakanlar Kuruluna sunar. Bakanlar Kurulunda incelenip kabul edilen plan TBMM’ye sunulur. Önce TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda, daha sonra da Genel Kurulda görüşülen plan, Meclis Kararı ile yasalâşarak yürürlüğe girer (DPT, 2009 b).

Kalkınma planları, yıllık programlarla uygulamaya konulmaktadır. Yıllık programların plana, bütçeler ile kamu kuruluşlarının iş programlarının ise yıllık programlara uygun olarak hazırlanması gerekmektedir. Yıllık programlar, bütçeler ve iş programlarından önce hazırlanır. Bütçeler, yatırım programları ve diğer iş programları yıllık programlarda kabul edilmiş olan esaslar ve makro ekonomik hedeflere uygun olarak hazırlanır. Yıllık programlarla ekonomik hedeflerin ve izlenecek politikaların belirlenmesini takiben hazırlanan yatırım programları ile kamu yatırımlarının bu hedef ve politikalarla uyumlu olarak proje bazında sektörler, kuruluşlar ve bütçe türleri itibarıyla tahsisi yapılmaktadır. Yıllık programlar DPT tarafından hazırlanarak YPK’ya sevk edilir. Kurul, programları inceleyerek bir raporla Bakanlar Kuruluna sunar. Bakanlar Kurulunca onaylanan yıllık programlar, “Programın Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair” Bakanlar Kurulu kararının eki olarak Resmi Gazete’de yayımlanır (DPT, 2009 b).

Orta vadeli programlar ise; kalkınma planlarında belirlenen stratejik hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla, kamu politikalarını şekillendir-

mek ve kaynak tahsisini bu çerçevede yönlendirmek için, 10.12.2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu doğrultusunda kamu ve özel kesim için öngörülebilirliği artıracak bir yol haritası niteliğinde olan politika belgeleridir. Çeşitli alanlarda birbirleriyle tutarlı bir amaç, politika ve öncelikler seti sunan orta vadeli program, makro politikaların yanı sıra, temel gelişme eksenlerini ve ana sektörleri kapsamaktadır. Orta vadeli programlarda, uzun vadeli stratejik hedeflerin gerçekleşmesine katkıda bulunacak şekilde, üç yıllık dönemde üzerinde yoğunlaşılacak öncelikler tespit edilmektedir. Bakanlık ve kurum bütçelerinin hazırlanmasında, idari ve yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde, kurumların karar alma ve uygulama süreçlerinde programın amaç ve öncelikleri esas alınmaktadır. DPT tarafından hazırlanan ve üç yıllık perspektife sahip olan orta vadeli program, yıllık uygulamaların sonuçları ve genel şartlardaki değişimler dikkate alınarak her yıl yenilenmektedir. Kuruluşlar bütçelerini hazırlarken tedbir önerilerini ve bütçe tekliflerini orta vadeli programda yer alan amaç ve öncelikler ile orta vadeli mali planda verilecek ödenek teklif tavanlarını esas alarak yaparlar. Kuruluşlarla yapılan bütçe müzakerelerinde orta vadeli program ve orta vadeli mali plan amaç ve hedefleri belirleyicidir. Bu yönüyle orta vadeli programın en önemli işlevlerinden bir tanesi de bütçe ödenekleri belirlenirken kalkınma planları ve programlarda yer alan politika önceliklerine uygunluk sağlanmasıdır. Orta vadeli programla başlayan program ve bütçe hazırlama süreci, birbirleriyle uyumlu olmak üzere, nihai politika ve tedbirleri içeren yıllık programın Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmesi ve mali boyutu gösteren Bütçe Kanun Tasarısının yasalaşmasıyla sona ermektedir (DPT, 2009 b).

Tüm bunlara ek olarak 5018 sayılı Kanunun kamu yönetimine getirdiği yeni anlayışlardan biri olan stratejik planlama anlayışı ile beraber kamu idarelerinin kalkınma planları, programlar, ilgili mevzuat ve benimsedikleri temel ilkeler çerçevesinde geleceğe ilişkin misyon ve vizyonlarını oluşturmak, stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, performanslarını önceden belirlenmiş olan göstergeler doğrultusunda ölçmek ve bu sürecin izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla stratejik plan hazırlamaları zorunluluk haline getirilmiştir. Söz konusu kanunun

9. maddesi hükmüne dayanılarak hazırlanan Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'te kamu idarelerinin stratejik planları, kalkınma planı, orta vadeli program ve faaliyet alanı ile ilgili diğer ulusal, bölgesel ve sektörel plan ve programlara uygun olarak hazırlanmasının gerekliliği yer almaktadır. Bu durum kalkınma planlarının ve programların, ülkede üretilecek olan politikaların çekirdeğini oluşturduğu gerçeğini daha da güçlendirmektedir.

1.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konusunun Kalkınma Planlarında Yer Almasının Önemi

1.3.1. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma

Kadın ve erkeğin biyolojik özelliklerini yansıtan cinsiyet, gelişim süreci ile beraber kişinin içinde sosyalleştiği toplumun, toplumsal ve kültürel yapısına bağlı olarak toplumsal cinsiyet kimliklerinin kazanılması doğrultusunda bir değişime uğrar. Cinsiyet, biyolojik kadın-erkek ayrımını anlatırken; toplumsal cinsiyet erkeklik ile kadınlık arasında buna paralel ve toplumsal bakımdan eşitsiz bölünmeye gönderme yapmaktadır. Fakat bu terimin kapsamı, ilk ortaya çıkışından beri, yalnızca bireysel kimliği değil sembolik düzeyde erkekliğin ve kadınlığın kültürel idealleri ve yapısal düzeyde ise kurumlar ve örgütlerdeki cinsiyete dayalı işbölümünü içine alacak kadar genişlemiştir. Genel olarak toplumsal cinsiyet, kadınlar ve erkekler için toplumsal olarak oluşturulmuş roller ve öğrenilmiş davranış beklentilerine işaret etmek için kullanılan bir kavramdır (Marshall, 1999). Aynı zamanda toplumsal cinsiyet, cinsiyete dayalı işbölümü ve biyolojik cinsler arasındaki ilişkileri vurgulamak amacıyla toplumda sadece kadının değil erkeğin de konumunu belirten bir kavramdır (Demirbilek, 2007:13). Kadınlık ve erkeklik kalıpları, sadece kadınları ve erkekleri birbirinden farklılaştırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal kaynaklara erişimini de büyük ölçüde etkiler (Sancar vd, 2006). Cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi ve toplumda kadının statüsünün ve rollerinin yeniden gözden geçirilerek değiştirilmesi ve farklılaştırılması çalışmaları günümüzde üzerinde durulan faaliyet alanlarından birisidir. Hukuki anlamda kadının haklarını koruyucu ve hukuk devleti anlayışı çerçevesinde, kadınlarla ilgili olarak geleneklerin, yaşantı biçimlerinin, aile yapı-

lanmalarının ortaya çıkardığı eşitsizlikleri bertaraf ederek kadının vatandaş olarak hayatın her alanına katılımını sağlayıcı önlemler alınmasının gerekliliği artık açık olarak ortaya çıkmış bir gerçekliktir.

Ataerkil anlayış ve toplumsal cinsiyet ilişkileri, hayatın birçok alanında erkeklerin daha baskın olduğu, kadınların genellikle ikinci plana itildiği eşit olmayan güç ilişkisine neden olmaktadır. Erkekler ve erkeklere atfedilen özelliklere, işlevlere ve görevlere verilen değer, birçok açıdan kadınlara ve kadınlarla ilişkilendirilen özelliklere verilen değerden daha büyüktür (Van de Velde, 2007). Eşit olmayan güç ilişkisini içinde barındıran toplumsal cinsiyet ilişkilerinde, erkeklerin egemen olduğu iktidar kadınları erkekler üzerinden, bir başka deyişle erkeğe göre tanımlar. Oysa kadınların cinsiyet temelinde ayrımcılığa maruz bırakıldığını kabul etmek için, önce kadınların erkeklerden biyolojik olanlar hariç hiçbir farkının olmadığını söyleyebilmek gerekir. Toplumsal cinsiyete dayalı farklılıkların kadınların aleyhine işlediği alanlardan biri de kadınların kalkınma süreçlerinden erkeklerle eşit oranda yararlanamayışlarıdır.

Kadın ve toplumsal cinsiyetin kalkınma ile ilişkilendiriliş anlayışlarına dair birbirinden farklı bakış açıları içeren bir literatür söz konusudur. Bu farklı bakış açılarını içeren yaklaşımlardan biri olan “Kalkınmada Kadın” [Women in Development (WID)] yaklaşımı mevcut sosyal yapıları kabul ederek, kadınların kalkınma stratejilerinden neden daha az yararlanabildiklerini incelemek yerine sadece kadınların kalkınma girişimlerine nasıl daha iyi entegre olabileceklerine odaklanmıştır. Bu yaklaşım, kadınların ikincilleştirilmesinin ve baskı görmelerinin doğasını ve kaynaklarını sorgulamaktan kaçınarak kadınların, eğitim, istihdam ve toplumun diğer alanlarına daha eşit katılımını savunmuştur. Aynı zamanda WID, kadınların hayatının yeniden üretici yönünü ihmal ederek veya asgarileştirerek sadece üretken yönüne odaklanma, iktisadi gelir getirici faaliyetleri destekleme eğilimindedir. WID yaklaşımına yönelik eleştiriler, “Kadın ve Kalkınma” [Women and Development (WAD)] yaklaşımını şekillendirmiştir. WAD perspektifi, kadınları kalkınmaya entegre etme stratejilerine odaklanmaktan ziyade kadın ve kalkınma süreçleri arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Kalkınma sürecinde kadınların farklılıklarının ve özgün rollerinin kabul edilmesini savunmuştur. WAD yaklaşımı, erkeklerin kont-

rolündeki güç yapılarını sorgulamada ve bu nedenle mevcut toplumsal yapıları dönüştürmede başarısız olduğu için eleştirilmiştir. 80'lerin sonlarına doğru, yeni bakışlar ve eleştirilerin kalkınma söylemine katılmasıyla pek çok farklı anlayışın yolu açılmıştır. Kalkınmayı yoksullar ve özellikle kadınlar üzerindeki küresel iktisadi ve politik krizler ışığında sorgulayan “Yeni Bir Çağ İçin Kadınlarla Kalkınma Alternatifleri” [Development Alternatives with Women for a New Era (DAWN)] yaklaşımı kadınların sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk ve ülke temelli eşitsizliklerden kurtulması ve temel ihtiyaçların temel haklar olarak öncülenmesi gerektiğini dile getirmiştir. WID ve WAD yaklaşımlarının her ikisinin de toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri ve yapıları inşa eden temel etmenleri göz önüne almaması nedeniyle aktivistler 80'lerde WID ve WAD'a alternatif olarak ortaya çıkan “Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma” [Gender and Development (GAD)] yaklaşımını benimsemişlerdir. GAD anlayışı, toplumun farklı yönlerini biçimlendiren hususları anlamak üzere ekonomik ve siyasi hayata toplumsal organizasyonun bütüncüllüğü perspektifiyle bakmıştır. GAD yaklaşımı, kadınların ikincilleştirilmesini tanımlayan ve sebep olan ataerkil görüş ve yapılar kadar kadınların maddi koşul ve sınıfsal durumlarının sorgulanması gereği üzerinde durmuş, kadın ve erkek arasındaki ilişkilerde sadece kadınlara odaklanmayarak, kadınların toplumsal konularının temel belirleyicisi olarak görülen toplumsal cinsiyet ilişkilerinin doğal düzenin değişmez yansımaları olmayıp, davranış örüntüleri şeklinde toplumsal olarak yapılandırılmış oldukları için, istenildiğinde değiştirilebileceğini savunmuştur. Kalkınma, kadın ve toplumsal cinsiyet konularını içeren yaklaşımlardan literatürde ağırlıklı olarak yer tutan ve günümüzde de uzanımlarının izleri sürülen WID ve GAD yaklaşımları da dahil olmak üzere kültürü ele alış biçimlerinin yetersiz kaldığı iddiası, odağı kültüre kaydıran “Kadın, Kültür ve Kalkınma” [Women, Culture and Development (WCD)] anlayışını şekillendirmiştir. Kültürel, eleştirel ve feminist çalışma alanları arasında bir bağ kuran WCD yaklaşımı, kadınların yaşamlarındaki üretim-yeniden üretim arasındaki ilişkiyi ele alırken yaşanmış deneyimler ve duygu yapıları olarak kültüre vurgu yapmakta, kadınların verdikleri mücadeleleri merkeze oturtmaktadır (Serdaroğlu ve Yavuz, 2008).

Günümüzde kalkınma planlarının ve programların, kadınların kalkınma girişimlerine nasıl daha iyi entegre olabileceklerine odaklanmasının yanı sıra cinsiyet temelli eşitsizlikleri, toplumsal cinsiyet ilişkilerini sorgulayan ve bu ilişkilerin değişebileceğini kabul ederek yola çıkan bir yapıda olması gerektiği düşünülmektedir.

1.3.2. Uluslararası Gelişmeler

Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili gelişmelere uluslararası düzeyde bakıldığında somut adımların kadınların politik, ekonomik ve sosyal haklarını korumak için 1946 yılında kurulan “Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu” ile atıldığı ve 1948 yılında kabul edilen BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin cinsiyet ayrımı yapılmadan kaleme alındığı görülmektedir. Daha sonraki yıllarda cinsiyete dayalı eşitlik mücadelesi, Birleşmiş Milletlerin çeşitli sözleşme ve bildirgeleri ile desteklenmiştir. Dünyada kadın konusundaki yaklaşım değişikliği yine bu çalışmalar sonucu gerçekleşmiş, kadın artık destek ve yardım gören değil, kalkınmada temel ve eşit bir birey olarak algılanmaya başlanmıştır. 1970’li yıllarda kadın hakları konusunda uluslararası ortak bir dil geliştirmek amacı ile BM tarafından Dünya Kadın Konferansları düzenlenmeye başlanmıştır. BM Birinci Dünya Kadın Konferansı; 1975 yılında Meksika’da düzenlenmiş ve bu konferans sonrasında 1975-1985 yılları arası Kadın On Yılı olarak ilan edilmiştir. Eşitlik, kalkınma ve barış hedeflerine ulaşmayı amaçlayan Kadın On Yılı’nın ana teması istihdam, sağlık ve eğitim olarak belirlenmiştir. Bu dönemde tüm dünyada kadına ilişkin konulara dikkat çekilmiş ve birçok aktivite başlatılmıştır. Şüphesiz Kadın On Yılı’nın en önemli olayı 1979 yılında BM Genel Kurulunun CEDAW’ı kabul etmesi olmuştur. 1980 yılında imzaya açılan CEDAW 1981 yılında 20 ülkenin onaylamasını takiben 3 Eylül 1981’de yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşmeye 1985 yılında taraf olmuş, Sözleşme 1986 yılında yürürlüğe girmiştir. CEDAW, kadınlara karşı ayrımcılığa açık bir tanım getirmekle birlikte, taraf devletlere kadınların tam olarak gelişmelerini ve ilerlemelerini sağlamak üzere, erkeklerle eşitlik temeline dayanan insan haklarını ve temel özgürlüklerini güvence altına almak ve kullanmalarını sağlamak amacıyla, mevzuat çıkarmak da dahil her alanda ve özellikle siyasal,

sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda gerekli her türlü tedbiri alma yükümlülüğü vermiştir (KSGM, 2000).

BM İkinci Dünya Kadın Konferansı; Kopenhag'da, on yıllık dönemin ilk yarısını değerlendirmek amacı ile toplanmış ve kadınların durumunu iyileştirmek için alınacak önlemleri belirleyecek harekât planı kabul edilmiştir (KSGM, 2000).

BM Üçüncü Dünya Kadın Konferansı; 1985 yılında Nairobi'de Türkiye dahil 157 ülkenin katılımı ile gerçekleşmiştir. Konferans sonunda "Kadının İlerlemesi İçin Nairobi İleriye Yönelik Stratejileri" kabul edilmiştir. Bu stratejiler kurucu ve yasal, sosyal ve siyasal katılımı eşitlik olmak üzere üç temel alanda geliştirilmiş ve kadınların bu alanlara eşit katılımının sağlanması ile topluma daha fazla katkı sağlayacakları kabul edilmiştir (KSGM, 2000).

BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı; 1995 yılında Pekin'de 189 ülke temsilcisinin katılımı ile toplanmıştır. Konferansın sonunda Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu isimli iki belge kabul edilmiştir. Türkiye her iki belgeyi de hiçbir çekince koymadan kabul etmiştir. Pekin Deklarasyonu; hükümetleri kadının güçlenmesi ve ilerlemesi, kadın-erkek eşitliğinin geliştirilmesi ve toplumsal cinsiyet perspektifinin ana politika ve programlara yerleştirilmesi konusunda yükümlü kılmakta, Eylem Platformu ise kadının özel ve kamusal alana tam ve eşit katılımı önündeki engellerin kadınların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi karar alma pozisyonlarında ve mekanizmalarında yer almaları yoluyla ortadan kaldırılabilceğini ifade etmektedir (KSGM, 2000). Pekin Deklarasyonu'nun 19. maddesinde kadınların güçlenmesini ve ilerlemesini her düzeyde sağlayacak kalkınma politika ve programlarının dahil olduğu, etkili, verimli ve karşılıklı takviye edici, toplumsal cinsiyete duyarlı politika ve programları kadınların tam katılımıyla düzenlemenin, uygulamanın ve izlemenin çok önemli olduğu belirtilmiştir. Eylem Platformu'nda; toplumsal cinsiyet analizinin politika ve programların büyük bir bölümüne uyarlanması, hükümetler ve diğer aktörlerin kadının ekonomik potansiyelini ve bağımsızlığını ele alırken bütün politika ve programlara toplumsal cinsiyete dayalı bakış açısını ana görüş olarak yerleştirmek amacıyla görünür bir politika izle-

mesi, politikaların oluşturulma süreçlerinde kadınların eşit olarak yer almalarını sağlayacak faaliyetlerde bulunulması, politika ve programların bütçesine ilişkin kararlarda cinsiyete dayalı bakış açısına yer verilmesi gerektiği konuları ele alınan konulardan bazılarıdır (KSGM, 2003).

Dördüncü Dünya Kadın Konferansından bu yana meydana gelen gelişmeleri değerlendirmek ve yeni eylem ve girişimleri belirlemek amacıyla 2000 yılında, NewYork'ta "Kadın 2000: 21.Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış" konulu Birleşmiş Milletler Genel Kurul Özel Oturumu gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin de katıldığı Özel Oturum sonucunda Siyasi Deklarasyon (Pekin+5) ve Sonuç Belgesi kabul edilmiştir. Siyasi Deklarasyonda toplumsal cinsiyet eşitliğinin ancak, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin ana plan, politikalara yerleştirilmesi ile mümkün kılınacağı hususunun altı çizilirken, Sonuç Belgesinde 1995'ten bu yana 12 kritik sorun alanında (kadın ve yoksulluk, kadın ve eğitim, kadın ve sağlık, kadın ve şiddet, kadın ve silahlı çatışmalar, kadın ve ekonomi, karar alma mekanizmalarında kadın, ulusal mekanizmalar, kadının insan hakları, kadın ve medya, kadın ve çevre, kız çocukları) elde edilen kazanım, karşılaşılan engeller, meydana gelen değişimlerin kadının yaşamına etkileri ve geleceğe yönelik eylemlerle girişimler yer almıştır (KSGM, 2000).

Türkiye açısından bakıldığında, kadın-erkek eşitliğine ilişkin Birleşmiş Milletler nezdinde yaşanan gelişmelerin yanı sıra AB giriş sürecindeki gelişmelerin de çok önemli boyutları olduğu görülmektedir. AB sosyal politikası son derece geniş bir alanı kapsamakta ve kadın-erkek eşitliği mevzuatı sosyal politikaların altında sıralanmaktadır. AB-Türkiye arasında kadın-erkek eşitliği politikaları ve mevzuatı açısından temel ilişki/işbirliği, Türkiye'nin aday ilan edildiği Helsinki Zirvesi ile kurulmuştur. AB, direktifler yoluyla temel ilkeleri ve standartları belirleyerek üye ülkenin iç hukukuna aktarmasını zorunlu kılmaktadır. Ülkelerdeki uygulamaların direktiflere aykırı olmaması gerekmektedir. AB'ye adaylık sürecinde hem AB hem de aday ülke tarafından tek taraflı bazı dokümanlar hazırlanmaktadır. Bu belgelerden AB tarafından Türkiye için hazırlanan katılım ortaklığı belgelerine bakıldığında, kadın-erkek eşitliğinin giderek önem verilen öncelikli alanlardan biri haline geldiği görülmektedir. 2001

tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi, kadınlara karşı ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılması ve kadın-erkek arasında eşit muamelenin sağlanmasını, Sosyal Politika ve İstihdam başlığı altında, orta vadeli öncelikler arasında sıralamıştır. 2003 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi, kısa vadede yapılması gerekenler arasında, Sosyal Politika ve İstihdam başlığı altında, kadın ve erkek arasında eşit muamele alanındaki AB müktesebatının iç hukuka aktarılması için bir program yapılmasından bahsetmektedir. Orta vadeli öncelikler arasında ise, yine sosyal politika ve istihdam başlığı altında, kadın-erkek arasında eşit muamele ile ayrımcılıkla mücadele alanlarındaki AB müktesebatının iç hukuka aktarılması ve uygulanması gereği belirtilmektedir. 2006 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi kadın-erkek eşitliğine dair yapılması gerekenleri kısa vadeli öncelikler arasında, Ekonomik ve Sosyal Haklar başlığı altında, kadın haklarına ilişkin ayrı bir alt başlık açarak sıralamaktadır. 2008 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi ise kısa vadede yapılması gerekenleri, Ekonomik ve Sosyal Haklar başlığı altında, Kadın Hakları alt başlığında, 2006 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesine benzer içerikle tekrarlamaktadır. Ayrıca, orta vadeli öncelikler arasında, Ekonomik Kriterler başlığı altında, genç nesil ve kadınlara özel önem atfedilerek eğitim ve sağlık alanındaki genel seviyenin iyileştirilmesine devam edilmesi belirtilmektedir (Acuner ve İşat, 2008: 303-375).

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik süreci içinde hazırladığı tek taraflı belge olan, kısa ve orta vadede gerçekleştirmeyi öngördüğü çalışmalarını kapsayan ulusal programlar 2001, 2003 ve 2008 yıllarında oluşturulmuştur. 2001 Ulusal Programı Sosyal Politikalar ve İstihdam başlığı altında, iş güvencesine ilişkin yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi; ücretli doğum izinleri ile ebeveyn iznine ilişkin yasal düzenlemelerin tamamlanması; aile reisi kavramının Medeni Kanun'dan çıkarılması; sosyal güvenlik açısından eşitlikçi düzenlemelerin yapılması ve cinsiyete dayalı ayrımcılık durumlarında ispat yükünün işverene bırakılmasına ilişkin yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi hedefleri sıralanmıştır (Acuner ve İşat, 2008: 303-375). Ayrıca programda, 617 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile İŞKUR adı altında yeniden yapılandırılan İş ve İşçi Bulma Kurumunun görevleri istihdama yönelik aktif ve pasif işgücü politikalarını

uygulamak olarak genişletilmiştir. Bu yeni yapılanma ile İŞKUR'un, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan hedefleri, Lüksemburg ve Lizbon İstihdam Zirvelerinin sonuçlarını dikkate alarak hayata geçirmesini mümkün kılacağını, bu çerçevede, kadınların istihdam piyasasındaki konumlarını güçlendiren tedbirleri alabilecek kapasitede bir kurum olarak işlev görebileceği belirtilmiştir.

2003 yılında hazırlanan Ulusal Programda çalışma yaşamında kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ile ilgili AB müktesebatının uyumlaştırılması yer almıştır ve bu başlıklar içinde eşit muamele ilkesi; eşit değerde işe eşit ücret ilkesi; ispat yükü ve ebeveyn izni konuları görülmektedir (Acuner ve İşat, 2008: 303-375). Ayrıca Siyasi Kriterler başlığı altında kadın-erkek eşitliğinin özellikle uygulamada sağlanmasının bir öncelik alanı olacağı belirtilmiştir. 2008 yılında hazırlanan Ulusal Programda ise Sosyal Politika ve İstihdam başlığı altında ebeveyn izninin oluşturulması, Ekonomik Kriterler başlığı altında, genç işsizlere ve kadınlara iş kurma konusunda mesleki eğitim, iş geliştirme eğitimleri, bilgi, rehberlik ve danışmanlık hizmetleri verileceği, özellikle tarım sektöründen açığa çıkan vasıfsız işgücünün, gençlerin, kadınların ve özürülülerin istihdam edilebilirliklerini artıracak, nitelik ve beceri düzeylerini yükseltecek programlara öncelik verileceği belirtilmiştir. Siyasi Kriterler başlığı altında ise kadınların eğitimi, işgücü, siyasi ve sosyal hayata katılımı da dahil olmak üzere toplumdaki statüsünün daha da güçlendirileceği, kadın örgütlerinin desteklenmesine devam edileceği, mikrokredi uygulamalarının genişletileceği, kadın hakları ve kadına yönelik şiddet konusunda ilgili kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan personele yönelik eğitim programları düzenleneceği, toplumun, kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda bilinçlendirilmesi için kapsamlı ve yaygın kampanyalar düzenleneceği belirtilmiştir.

Toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin olarak gerek BM bünyesinde taraf olduğumuz uluslararası sözleşmelerin ve yükümlülüklerin, gerekse AB giriş sürecinde yaşanan gelişmelerin ülkemizde oluşturulan kalkınma planlarını, orta vadeli programları ve yıllık programları şekillendirmede önemli bir unsur olduğu açıktır. Örneğin, Dokuzuncu Kalkınma Planı vizyonunun son bölümünde "AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış

bir Türkiye” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Bu durum Avrupa Birliği müktesebatının üstlenilmesine ilişkin ulusal programlarda yer alan politika öncelikleri ve hedeflerin yansımalarının kalkınma planları ve programlarda da görülebileceği fikrini akıllara getirmektedir.

1.3.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Hedefinin Plan, Politika ve Program Hedefleriyle Kaynaştırılması

Toplumsal cinsiyet eşitliği hedefinin plan, politika ve program hedefleriyle kaynaştırılması stratejisi (gender mainstreaming), ilk defa Üçüncü Dünya Kadın Konferansı metinlerinde yer almış, Dördüncü Dünya Kadın Konferansı sonucunda kabul edilen Pekin Eylem Platformunun ve Pekin+5 sonuç belgesinin de temel taşlarından biri olmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliğini tüm kurumların uygulamaları içine yerleştirmek yoluyla toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeyi amaçlayan söz konusu strateji; toplumsal cinsiyet eşitliği konularını politika kararları, kurumsal yapılanmalar ve kaynak dağılımı gibi geniş bir çerçevenin merkezine yerleştirmekte ve kalkınma hedef ve süreçlerine kadınların görüş ve önceliklerinin katılmasını öngörmektedir. Bu nedenle kapsamında; toplumsal cinsiyet bakış açısının ana politikalara yerleştirilmesi, işlevsel ve yapısal açıdan politika süreçlerinin yeniden organizasyonu, iyileştirilmesi, geliştirilmesi ve değerlendirilmesi bulunmaktadır. Farklılık ve çeşitliğe dikkat çekerek cinsiyet eşitliği tanımına geniş bir anlam kazandırmaktadır. Erkek egemen önyargıları ve cinsler arası eşitsizlik kalıplarını sorgulamaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği konularının yalnızca ulusal mekanizmaların görevi olarak sınırlandırılmasının doğru olmadığını, mümkün olduğu kadar fazla aktörün devreye girmesi gerektiğini savunan bir anlayışı içermektedir (KSGM, 2006 a).

Toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma olarak da adlandırılan bu strateji, diğer bir deyişle yasal düzenlemeler, politika ve programları da kapsam üzere, planlanan herhangi bir hareketin, kadınlar ve erkekler açısından doğuracağı sonuçların belirlenmesi ve değerlendirilmesi sürecidir. Söz konusu strateji, cinsiyet körü kalkınma hamlelerinden kadınların da otomatik olarak eşit şekilde yararlanacağı düşüncesini terk ederek, kadınların katkılarını bilinçli bir yaklaşımla görünür hale getirmek olarak

da tanımlanabilir. Hükümet politikalarında, cinsiyete göre ve cinsiyetlerin eşitliğine yönelik çalışmaların daha görünür ve tartışılabilir hale getirilmesi çalışmaların ilk aşaması olarak görülmelidir. Uygun ekonomik bir yapı oluşturulmadan, kamusal kaynakların kadın ve erkeklere eşit olarak dağıtılması görüşü benimsenmeden, devletin kadın-erkek eşitliğine yönelik taahhütleri ve kararları gerçekçi olmaktan uzaklaşacaktır. Önemli noktalardan biri de, ekonomik altyapının, kaynak ayrımlarının belirlenmesi yönündeki çalışmalara kadınların da fiilen katılımının sağlanmasıdır. Kalkınma sürecinin karar almadan uygulamaya kadar her aşamasına kadınlar dahil edilmediği takdirde; kadınlar, erkek egemen bir alanın nesnesi olmaktan kurtulamayacaklardır.

Kadınların ve erkeklerin farklı deneyim ve ihtiyaçlarını plan, politika, program, proje vb. süreçler oluşturulurken dikkate almak, hesaba katmak önemli bir unsur iken yalnızca farklılığın dikkate alınmasının yetmediğini, eşitliğin vazgeçilemez bir hedef olduğunu da söyleyebilmek gerekmektedir. Bir başka deyişle, ihtiyaçların farklılığını dikkate alırken, bu farkın kendisini sorunlaştırmak çok önemlidir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler tarafından iki farklı toplumsal cinsiyet ihtiyaçları kavramı geliştirilmiştir. Bunlardan birincisi olan pratik ihtiyaçlar, cinsiyet rollerini ve cinsiyete dayalı işbölümünü değiştirmeyi değil, var olan durum ve ilişkiler içinde kadınların yaşamını kolaylaştırmayı gerektiren ihtiyaçlar olarak tanımlanırken; ikincisi stratejik ihtiyaçlar, cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik faaliyetlere ilişkin ihtiyaçlar olarak tanımlanmaktadır (Sancar vd, 2006).

Tüm bunlardan hareketle, kalkınma planlarının temel felsefesinin ülke içinde hiçbir ayrımcılığa meydan vermeyecek ve bütünleşmeyi sağlayacak politikaların oluşturulması olduğu, ülkede üretilen ve üretilcek olan politikaların kalbini oluşturduğu, programlama, bütçelendirme, proje tasarımı ve uygulama evrelerinde temel referans dokümanı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi ve toplumsal cinsiyet eşitliği hedefinin plan, politika ve program hedefleriyle kaynaştırılması stratejisi için en önemli belgelerden biri olduğu görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ ANLAYIŞININ EKONOMİK BOYUTU

Bu bölümde istihdam, toplumsal cinsiyet, kadın ve istihdam, kadın istihdamı konusunun kalkınma planları, orta vadeli programlar ve yıllık programlarda yer alış biçimleri ve genel değerlendirme ile öneriler alt bölümleri yer alacaktır. Yıllık programlar 1996 - 2009 yılları itibariyle incelenmiştir.

2.1. İstihdam

İstihdam; kullandırma, çalıştırma demektir. Geniş ve dar anlamda olmak üzere iki şekilde kullanılır. Geniş anlamda istihdam; bir ülkenin sahip olduğu üretim unsurlarının; yani emek, toprak ve sermaye kapasitesinin bir yıllık dönem içindeki kullanılma derecesini ifade eder. Dar anlamda istihdam; bir ülkede, bir yıllık dönemde ekonomik faaliyetlere katılacak durumda olan insan gücünün kullanılma, çalışma ve çalıştırılma derecesini gösterir. Kısaca aktif nüfusun bir ücret karşılığında çalıştırılması demektir. Yevmiyeli, maaşlı, ücretli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalışan, çalışma çağındaki tüm nüfus istihdam edilen nüfustur. İstihdam, bir ekonomide belli bir dönemde tüm üretim faktörlerinin (emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci) var olan teknolojik düzeye göre ne ölçüde kullanıldığını gösterir. Bir ekonomik sistemin yeterli ve verimli bir şekilde işleyip işlemediği, cari ücret karşılığı çalışmak isteyen herkese iş sağlayabilmesi ile ölçülür. Bir ülkede çalışmak isteyen kişilerin çalışmak istedikleri halde iş bulamamaları ekonomik sistemin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Çalışmaya hazır işgücünün iş bulamamasının nedeni, var olan ekonomik sistemin, bu kişilerin işgüçlerini gerekli kılacak bir talep hacmi yaratamamış olmasıdır (Kapucu, 2008).

Tam istihdam kavramı, işgücündeki çalışmak isteyen herkesin iş bulması anlamına gelmektedir. İşsizlik oranının genel kabul gördüğü şekilde %2-3'ü geçmediği, kısa süren yani; bir işten ötekine geçmek için gereken zamanla sınırlı bir işsizliği bünyesinde barındıran bir ekonomik durumdur. İstihdamın sektörel dağılımı içinde tarımın ağırlıkta olduğu, ücretsiz aile işçilerinin yoğun olarak bulunduğu ve işsizlik sigortası uygulamasının bulunmadığı ülkelerde, işgücü gereği gibi değerlendirile-

memektedir. Bundan dolayı işsiz kalan kişinin, geçimini sağlayacak bir geliri bulunmadığı için sahip olduğu eğitim ve niteliğe uygun olup olmamasına ya da elde edeceği ücret düzeyine bakmaksızın çalışmak zorunda kalması durumu da eksik istihdam olarak ifade edilir. Bunlar, haftada 40 saatten daha az çalışıp mevcut işinden ya da ikinci bir işte daha fazla süreyle çalışmaya müsait olan kişilerdir. Kendi eğitim alanında çalışamayan kişilerin düşük gelir ve verimlilikte çalışmaları da söz konusu olmaktadır. Böyle durumlarda kişi işsiz olmaktan kurtulmakta; ancak bu sefer de eksik istihdam sorunuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Gerek istihdam taleplerinin tamamının karşılanmadığı hallerde, gerekse bir ekonominin üretici kapasitelerinin eksik kullanımı hallerinde istihdam eksikliği var demektir. İstihdam eksikliği aynı zamanda aktif bir işgücünün imkan ve yeteneklerinin eksik kullanımı anlamına da gelmektedir (Kapucu, 2008).

2.1.1. Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve İstihdam

Tarihin her döneminde dünya nüfusunun yaklaşık yarısını kadınlar oluşturmuşlardır. Bunun sonucu olarak da ekonomik ve sosyal yaşamın yarısı kadınlar tarafından oluşturulmaktadır. Kadınların ekonomik ve sosyal yaşama katılımları, ev içinde olduğu gibi ev dışında da gerçekleşmektedir. Ancak kadınların ekonomik yaşama katılımları ile toplumsal ve ekonomik kalkınmadan yararlanma biçimleri ve payları doğru orantılı değildir. Her ne kadar kadınların toplumsal ve ekonomik kalkınmadan yararlanmaları ülkelerin gelişmişlik/azgelişmişlik düzeyleri ile ilişkilendirilebilirse de, genel anlamda bütün toplumlarda erkeklerin gerisine düştükleri, daha az istihdam edildikleri ve aynı işte çalışmalarına karşın daha düşük ücretle çalıştırıldıkları bilinen bir gerçektir (Aztimur, 2005).

Aile, kadın istihdamını şekillendirmede kilit bir konumdadır. Çünkü hem kadınların çalışmaya ilişkin karar almalarında hem de onların emek piyasasına sundukları emeğin niteliğinin belirlenmesinde bir dizi önemli rol oynamaktadır. Aile emek piyasasına farklı karakteristikleri olan bireyler hazırlamakta ve sunmakta ve bunun sonucu olarak da bireyin değişen ihtiyaçlarına ve emek piyasasındaki faaliyetlerine göre kendi yapısını değiştirmektedir. Toplumda var olan kültürel ve ideolojik değerleri aile bireylerine taşıma ve karar alma mekanizması özellikleriyle aile, kadın

emeğinin işgücü piyasasına sunumunda çok önemli bir kurum konumundadır. Elbette ki kadın istihdamını etkileyen tek faktörün aile olduğunu söylemek yanlıştır. Çünkü kadın istihdamını etkileyen faktörler hem çok çeşitli hem de çok yönlüdür. Cinsiyete dayalı işbölümü, kadınların ve erkeklerin paylaştıkları işleri tanımlarken aynı zamanda kadın ve erkek arasındaki güç ilişkilerine gönderme yapmakta ve bu güç ilişkilerini yeniden üretmektedir. Bu işbölümü hem toplumda hem ev içinde hangi işi kim yapar gibi bir ayrıma karşılık gelmektedir. Her toplumda cinsler arasında, çocuk ve yaşlı bakımı ile ev işleri gibi yeniden üretim işlerinin dağılımı ve bu işlerin yoğunluğunun kadın istihdamı üzerinde önemli etkileri olmaktadır (Dedeoğlu, 2000: 139-170).

Kadın istihdamının genel özelliklerine bakılacak olursa; gelişmekte olan ülkelerde, genellikle yetersiz öğrenim görmüş düşük vasıflı kadınların çoğunluğu, geleneksel usullerde yapılan tarım sektöründe çalışırlar. Kentte yoğun olarak çalışan erkekler, tarımsal alanda yoğun olarak çalışanlar ise kadınlardır. Bunun nedeni ise büyük oranda ücretsiz aile işçiliğinde kadınların ve çocukların kullanılması ve kadınları kamusal alanın ve karar mekanizmalarının dışına iten geleneksel zihniyet ve yapıdır denilebilir. Burada ücretsiz aile işçiliği noktasında müdahaleci olmak, bu işsizliği çözecek politikalar üretmek ve kadının emeğini görünür kılmak gereklidir. Kadınların özellikle kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi olarak hanehalkı bütçesine katkı sağlamasına karşın kentsel kesimde çoğunlukla ev kadını konumunda olmaları ve kentsel alanda çalışmak için gerekli olan beşeri sermayeye sahip olmadıkları görülmektedir. Kadınların yoğun olarak çalıştığı hizmet sektöründe ise, kadınların eğitim düzeyleri, aile yapıları, yaptıkları işler ve işteki konumları değişmektedir. Bu da kadın işgücünün istihdamında yapısal değişime kaynaklık etmektedir. Kadınların çalışma hayatı; annelik, çocuk ya da yaşlı bakımı gibi nedenlerle sıkça kesintiye uğramaktadır. Kadınların çalışma yaşamına, dolayısıyla şirketlere ve kurumlara bağlılıklarının göreceli olarak daha az olduğu görüşü kadınların daha az eğitim ve deneyim kazanmalarına, bu da kadınların sınırlı alandaki işlerde, az ücret ile çalışmalarına sebep olabilmektedir. Küreselleşme süreciyle birlikte vasıfsız işgücüne olan talebin azalmasının neticesinde son dönemde düzenli ücretli kadın emeğinin gelişme şansı azalmıştır. İşgücü piyasasına girmek isteyen nitelik düzeyi düşük kadınlar, ücretli işlerden, evde yapılan gelir getirici faaliyet-

lere doğru kayma göstermişlerdir. Kadının enformel sektörde istihdamı olarak nitelendirilebilecek bu gelişme, küçük ölçekli işyerlerinde kadınların düşük ücretle ve sigortasız olarak çalıştırılmaları biçiminde olabileceği gibi evde parça başı iş yapmaları biçiminde de olabilmektedir. Kadın emeğinin enformel emek piyasasında artışının altında yatan nedenlerden birincisi, işsizliğin artmasıyla kadınların formal emek piyasasında iş bulma imkanının azalmasıdır. İkincisi, kırdan kente yoğun göçle birlikte düşük vasıf seviyesi, kültürel yapı ve geleneksel ailevi rolleri nedeniyle kadınlar, ancak enformel piyasada faaliyet gösterebilmektedir. Üçüncüsü, kadınlar ekonomik krizler neticesinde hanehalkı gelirlerinin azalması sonucu emek piyasasına dahil olmak durumunda kalmaktadır. Son olarak ise ihracata yönelik sektörler, faktör maliyetlerini azaltmak amacıyla ucuz işgücü olarak kadın emeğini tercih etmektedir. Kadın işgücü, taşeronlaşmayla birlikte sayıları artan küçük ölçekli işletmelerde kayıt dışı ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Kadın emeğinin önemli bir kısmının kayıt dışı işletmelerde ücretsiz ya da çok düşük ücretli işçi olarak çalıştığı ve Türkiye’de kadın istihdamının temel dinamiğinin kayıt dışı çalışma ve ev eksenli üretim alanlarında ortaya çıktığı bilinen bir olgudur (Kapucu, 2008).

Kadınlar ve erkekler genellikle farklı ekonomik etkinliklerde ve mesleklerde çalışırlar. Eğitimli kesimlerde meslek seçimi konusunda aile tarafından direkt bir yönlendirme olmasa da bir yandan kadının ailedeki rolünün içselleştirilmesi, öte yandan iş ortamı çalışma koşulları sonucu, kadın ve erkek mesleklerinde bir ayrışma söz konusudur. Kadınlar ofis, satış işleri ve hizmetlerdeki işgücünün büyük bir kısmını teşkil ederler. Ancak imalat, ulaştırma ve yönetsel işlerden büyük ölçüde dışlanmışlardır. Kadınlar üst düzey yönetim ve siyasal açıdan sorumluluk gerektiren işlerde de çok az paya sahiptirler. Evli ve çocuk sahibi kadınlar açısından konuya bakıldığında; kadınların, çocuk bakımı için kamusal hizmet kurumlarının yetersizliği sebebiyle aile büyüklerinden yardım aldıkları, bu yardımdan yoksun olanların ise çocuklarına bakmak üzere evde kaldıkları görülmektedir. Farklı öğretim düzeylerindeki cinsiyet oranları, iktisadi faaliyete katılma oranları ve kadının siyasi temsilini yansıtan eşitlikten uzak sonuçlar toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılarak, kadınların ekonomik, sosyal ve siyasi karar alma mekanizmalarında yer almalarının sağlanması için politika ve programlara ihtiyaç

olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bunun için de kadının içinde yaşadığı toplumsal, siyasal ve ekonomik alanların tamamının sorgulanması gerekmektedir. Kadının aktif bir konuma sahip olarak kalkınma sürecine dahil olması ancak doğumdan itibaren farklı algılarla gelişerek toplumsal cinsiyeti şekillendiren, toplumsal rol ve tutumların değişmesiyle mümkündür. Kadınların kayıt dışı işler yerine düzgün işlere geçmeleri ekonomik bağımsızlıklarını kazanmada önemli bir adım oluşturmaktadır (Kapucu, 2008).

Sürekli ekonomik büyüme, sosyal kalkınma, çevresel koruma ve sosyal adaletin gerçekleşmesi; insan merkezli sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştiricileri ve yararlanıcıları olarak kadınların ve erkeklerin tam ve eşit katılımını, kadınların ekonomik ve sosyal kalkınmanın vazgeçilmez unsurları olarak görülmesini gerektirmektedir. Kadın ve kalkınmaya ilişkin çeşitli stratejiler geliştirilmektedir. Ancak geliştirilen stratejilerde toplumsal cinsiyet farklılıklarının göz önüne alınmaması kadınların iş yükünün daha fazla artması, erkeklerle kadınlar arasındaki toplumsal ve ekonomik farkın daha da açılması, kadınlara yönelik eşitsizliklerin derinleşmesi gibi sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle kalkınmada cinsiyet farklılaşmasının öneminin anlaşılması için konunun toplumsal cinsiyet bakış açısı ile ele alınması gerekmektedir. Ancak bu şekilde sağlıklı sürdürülebilir kalkınma modelleri geliştirilmesi mümkün görülmektedir. Türkiye’de istihdam oranının yükseltilmesi, tam istihdam, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma hedeflerine ulaşılması için temel bir koşuldur. Bu hedeflere ulaşılabilmesi ancak tüm bölgeler üzerinde daha dengeli bir kalkınma tesis edilmesi yoluyla ve nüfusun yarısını oluşturan kadınların istihdama katılımının artırılması ile mümkün olabilecektir (KSGM, 2008 a)

2.2. Kadın İstihdamı Konusunun Kalkınma Planları ile Orta Vadeli Programlar ve Yıllık Programlarda Yer Alış Şekilleri

2.2.1. Kalkınma Planlarında Kadın İstihdamı

1963-1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (DPT, 1963) esas olarak birebir kadın istihdamı ile ilgili bir husus bulunmamaktadır. Ancak bazı bölümlerde yer alan hususların kadın istihdamı ile ilişkilendirildiği görülmüştür. Örneğin “Nüfus Meselesi” başlığı altında esas olarak

Türkiye'deki nüfus artış hızını yavaşlatmak ve çocuk nüfus oranının küçülmesini sağlamak amaçlanmıştır (DPT, 1963). Ancak bu başlıkta yer alan "Nüfusun Yaşama Bileşimi" bölümünde bulunan bir husus dikkat çekmektedir.

"Yaş bileşiminde meydana gelecek bu değişmelerin iktisadi gelişme meseleleri bakımından önemi büyüktür. Bir kere doğurganlığın azalması, çalışma çağındaki nüfus bakımından pek önemli olmayacaktır. Bu yaştaki nüfusun salt sayısında doğurganlık değişmesi yüzünden ortaya çıkacak azalmalar önemli değildir. Zaten çalışma çağındaki nüfus sayısı işgücü arzı belirtkenlerinden sadece bir tanesidir. Meselâ doğurganlığın azalması: Kadınların iş hayatına geçmesini kolaylaştıracağından alçak doğurganlıktaki işgücü arzı yüksek doğurganlıktakine eşit olabilir" (DPT, 1963).

Bu paragraftan açıkça doğurganlığın kadınların iş hayatına girmesinin önündeki engellerden biri olarak tespit edildiği görülmektedir.

İlginç olan bir başka saptama ise "Konserve Sanayi" bölümündedir. Bu bölümde temel olarak bu sanayi kolunun büyümesi ve etkinleştirilmesi vurgulanmaktadır (DPT, 1963). Mevcut durum aktarılırken aşağıdaki paragraf görülmektedir:

"Konserve mamulleri genel olarak şehirlerimizde ve kış aylarında yenmektedir. Şehirleşme cereyanları, kadınların iş hayatına atılmaları ve gelirlerin artması ile konserve istihlâkinin (tüketim) önümüzdeki yıllarda artması kuvvetle muhtemeldir" (DPT, 1963).

Burada da kadınların iş hayatına atılmaları ile konserve tüketimi arasında bir ilişki olduğu iddia edilmektedir. Kadınların iş hayatına girmeleri arttıkça konserve tüketiminin artacağı belirtilmiştir.

"İnsangücü, İstihdam, Eğitim ve Araştırma" bölümünde eğitim konusu plan döneminde yapılacak işlerin gerçekleştirilmesi için gerekli nitelikte ve sayıda eleman yetiştirilmesi açısından da ele alındığından konunun, istihdam konusu ile birlikte incelenmekte olduğu belirtilmektedir. Bahsi geçen bölümde "Alınması Gereken Önlemler"e ilişkin olarak alt bölümlendirmeler yapılmıştır (DPT, 1963). Bu bölümlendirmelerden "İstihdam

ve İşsizlik” başlığı altında kadınlara ilişkin herhangi bir husus bulunmazken, kadınların konu alındığı saptama ve tedbirlerin çoğunlukla “Eğitim” başlığı altında yer aldığı görülmektedir. Eğitim başlığı altında ise bu saptama ve tedbirlerin yoğunlaştığı alt bölüm başlığının adı “Kız Teknik Öğretim”dir.

“Türkiye’de bütün kademelerde genel, meslek ve teknik okullar kadın erkek bütün yurttaşlara tam bir eşitlikle açık bulunduğundan Kız Teknik Öğretim bunun dışında kalan eğitim amaçlarına yönelmelidir. Bu amaçlar iki ana bölümde toplanmıştır. Bunlardan birincisi, halen kız teknik öğretimine genellikle hakim olan ve kadını, bir ev kadını olarak değerlendirmeyi ve geliştirmeyi amaç edinen çalışmalardır. Bu çalışmalar, özellikle kadının eğitim imkanlarından yoksun olduğu ve Kız Teknik Öğretim kurumlarının bunu sağlayabileceği geri kalmış bölgelerde yoğunlaştırılmalıdır. İkincisi ise, özellikle kadınları yapılarına uygun mesleklere hazırlama konusudur. Kız teknik öğretimde öğretim programları, öğretim dalları ve okul strüktürleri (yapıları) bu yönde geliştirilmeli ve değiştirilmelidir. Bu çalışmalarda yurdumuzun sosyal, iktisadi ve kültürel yapı ve geleceğinin ihtiyaç ve imkanları dikkatle göz önünde bulundurulmalıdır” (DPT, 1963).

Yukarıdaki ifadede dikkat çekici olan nokta kız teknik öğretiminin iki amacıdır. Bu amaçlardan birincisi kadınların ev eksenli olarak çalışmaları, ikincisi ise kadınları kendilerine uygun görülen mesleklere hazırlama ve yönlendirmedir.

1968-1972 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (DPT, 1967) incelendiğinde kadın istihdamına ilişkin bilgilerin yer aldığı bölüm olarak “Ekonomik Gelişimde İnsan Unsuru” başlıklı bölümün öne çıktığı görülmektedir. Ancak başlığın alt bölümlerinden olan “İstihdam” konusu içinde kadınlara ilişkin herhangi bir husus bulunmamaktadır. “Eğitim” konusunda kararlı bir politika sürdürüleceği fikri ise açıkça ortaya konulmuştur. Aşağıda bu bölüme ilişkin politikalar yer almaktadır:

“Kız sanat enstitüleri ve genellikle kız teknik öğretim, kadın işgücünü ekonominin talep ettiği yönde istihdam edilmek üzere yetiştirmek için programlarını geliştirmektedir. Bu gelişme devam

edecektir. 1968-1972 döneminde bu okullar çevrelerinde yaygın eğitim ve sosyal faaliyetler yürüten merkezler durumuna getirileceklerdir. Öğrencilerin okul süresinde üretime katılabilmeleri için döner sermaye gücü artırılacaktır. Kız enstitülerine yaz ve bitirme stajları konacak, öğrencilerin gruplar halinde çevrede eğitim faaliyetleri göstermeleri programlanacaktır. Eğitimin bir uygulaması olarak kız enstitülerinde anneleri çalışan, ana eğitiminden yoksun çocuklar için bakım imkanı sağlanacaktır. Kadın meslek öğretmen okulları ve sekreterlik okulları kız teknik öğretimin yukarıda açıklanan ilkeleri içinde geliştirilecektir” (DPT, 1967).

1973-1977 Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da (DPT, 1973) kadın istihdamına ilişkin herhangi bir hususun yer almadığı görülmektedir. Ancak nüfusla ilgili sorunların yer aldığı bölümde aşağıdaki ifade bulunmaktadır:

“Çağdaşlaşma ve sanayileşmenin doğal sonucu olarak yaşama ve gelir düzeyindeki iyileşmelerle, toplumsal davranışlardaki değişimler, kalkınmaya ayrılacak kaynakları etkileyecek nitelikte yeni bazı sorunların doğmasına yol açabilecektir. Nitekim kadın eğitiminin yaygınlaşması ile kadının tarım dışı faaliyetlerdeki çalışma yeteneğinin artması, iş olanaklarının daha hızlı artırılmasını gerektirebilecektir” (DPT, 1973).

Üçüncü kalkınma planında sanayileşmenin hızlanması ile beraber kadınların tarım dışı faaliyetlerde de çalışmaya yöneldiği ve bu alanda iş olanaklarının hızlı bir şekilde artırılması gerektiği vurgulanmıştır. İlk iki plandan farklı olarak üçüncü planda “Eğitim ve Kültür” isimli bir bölüme yer verilmiştir (DPT, 1973). Bu bölüme kadınlar açısından bakılacak olursa hem mesleki eğitim hem de yaygın eğitime ilişkin hususların yer aldığı görülmektedir. “Kız Enstitüleri”ne ilişkin olarak ilk iki planın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Aşağıda bu değerlendirme ifadesi yer almaktadır:

“Birinci Planda kız enstitülerinde eğitimin amacı iki ana ilke belirlenmiş, kız öğrencileri iyi bir ev kadını olarak yetiştirmek ve kadınlar için uygun görülen, mesleklere hazırlanmalarını sağlamak olmuştur. Birinci Plan döneminde başlatılan kız enstitülerinin öğ-

retim programlarına üretim sistemi ihtiyaçlarını karşılayacak yön kazandırma çalışmaları ikinci Plan döneminde de devam etmiş ve sınırlı ölçüde başarı kazanılmıştır” (DPT, 1973).

Bu değerlendirmeden sonra “Uzun Dönemli Gelişme Yönü” başlığı altındaki önemli bir tedbirin yer aldığı görülmektedir:

“Kız enstitüleri, ev kadınlığı ve annelik bilgileri verme yanında öğrencilerin çağdaş mesleklere yönlendirilmelerini sağlayacak kız meslek liselerine dönüştürüleceklerdir. Kız meslek liseleri giderek geleneksel meslek dalları yanında çağdaş koşullara uygun meslek dallarını kapsamalarına alacaklardır” (DPT, 1973).

Bu tedbir, kadınların cinsiyet rollerini pekiştirici tedbirlerin bir kenara bırakılarak kadınların bundan sonraki dönemlerde gittikçe çalışma hayatının içinde yer alacağı fikrine işaret etmektedir.

1979-1983 Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (DPT, 1979) “Kaynakların Kullanımı” başlıklı bölümde kadın istihdamına ilişkin olarak bir tespit yer almaktadır:

“1950 - 1975 döneminde, gerek kırsal, gerek kent kesiminde, yetişkin (25 – 54 yaş grubu) erkek ve kadınların işgücüne katılma oranlarında görülen sürekli düşmeler, iş aramayan işsiz sayısının artmakta olduğunu ortaya koymuştur” (DPT, 1979).

Bu planda ilk defa kadınların işgücüne katılma oranlarından bahsedilmiştir. Ancak planda yine ilk üç planda olduğu gibi kadın istihdamını arttırmaya yönelik herhangi bir tedbir bulunmamaktadır.

“Yaşam Düzeyinde Gelişmeler” başlığı altında toplumsal güvenlikle ilgili hususlardan bahsedilirken tarımda iş sözleşmesi ile ücret karşılığı çalışanlar, ev hizmetlerinde çalışan kadınların bir kısmı önceki plan dönemi sonunda toplumsal sigortalar kapsamına alınmışsa da, uygulamada önemli aksaklıklar görüldüğü tespiti yapılmış ancak bu tespite ilişkin de spesifik olarak kadınlara yönelik herhangi bir tedbir alınmamıştır (DPT, 1979).

1985-1989 Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (DPT, 1986) istihdam bölümü irdelenirken işsizlik konusu içinde kadın işgücü arz fazlası-

nın çok daha büyük olduğu vurgulanmıştır. Ancak yine de alınan önlemlerde kadın ifadesi değil genç ifadesi geçmektedir:

“15 - 19 yaş grubunda bulunan her 100 gençten Türkiye ortalaması olarak, 10.5’i açık işsiz durumunda bulunmaktadır. Ancak il ve ilçe merkezleri olarak ele alındığında aynı yaş grubunda toplam işgücü fazlası oranı ise % 28.5’e ulaşmakta, yalnızca kadınlarda bu oran % 39,3 olmaktadır. Bu durum işsizler içinde genç işsizlerin önemini ortaya koymaktadır. Plan döneminde yıllık programlarla genç işsizlere yönelik istihdam artırıcı projeler hazırlanarak yürürlüğe konulacaktır” (DPT, 1986).

Ev işleri ve çocuk bakımı ile ilgili konuların kadınların sorumluluğunda olduğu görüşünü yansıtan paragraf sosyal hizmetler ve sosyal refahla ilgili bölümde temel ilke ve politika olarak benimsenmiş bir husus olarak ortaya konulmaktadır:

“Sanayileşme ile beraber ekonomik ve toplumsal gelişmeler sonucu kadınların aktif çalışma hayatına katılmaları, özellikle büyük şehirlerde, okul öncesi çocukların emniyet içinde bakımları ve yetiştirilmeleri için kreş ve gündüz bakımevlerine olan ihtiyacı büyük ölçüde artırmıştır. Günümüzde bu konudaki ihtiyaç gittikçe artma eğilimi göstermektedir. Plan döneminde kreş ve gündüz bakımevlerinin mevcut kapasitelerinin ve hizmet veriminin artırılmasına, sayıca ve nitelikleri itibarıyla cevap verebilecek seviyeye çıkarılmasına çalışılacaktır” (DPT, 1986).

1990-1994 Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın (DPT, 1989) giriş kısmı sayılabilecek birinci bölümünde temel amaç ve politikalar sıralanırken Türk toplumunun temel taşı olan ailenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda desteklenmesine ve güçlendirilmesine, kadının ve çocuğun korunmasına ve eğitilmesine önem verileceği tedbiri bulunmaktadır. İlk defa kadınlara ilişkin bir husus kalkınma planının giriş bölümünde yer almaktadır. Ancak görüldüğü gibi esas olan ailenin her alanda desteklenmesidir. Kadın ve çocuklar korunması gereken gruplardır. Her halükarda Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın kadın konusunda ilk beş plana göre çok daha olgun durumda olduğu görülmektedir. Planın ilerleyen bölümlerinde “Sosyal Hedef, İlke ve Politikalar” başlığında “Aile, Kadın ve Ço-

cuk” bölümünün yer aldığı görülmektedir. Bu bölümde, kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve mesleki eğitim imkanlarından daha fazla yararlanmaları suretiyle özellikle tarım dışı sektörlerde istihdamının yaygınlaştırılması için gerekli ortam oluşturulacağı ve çalışan kadınların çalışma hayatı, sosyal güvenlik, sağlık, mesleki eğitim, yeniden işe alınma gibi konularda karşılaştıkları, uygulamadan kaynaklanan güçlüklerin giderilmesi için tedbirler geliştirileceği, çocukların bakım imkanlarının artırılmasının teşvik edileceği gibi politikalar görülmektedir.

Temel sorunlar incelenirken kadının eğitimi, sağlığı ve istihdamı konularındaki sorunların kısmen devam etmekte olduğu belirtilmiştir. Politika esaslarında ise “Aile, Kadın ve Çocuk”la ilgili olarak;

“Kadınların sosyal ve ekonomik kalkınmanın nimetlerinden daha fazla yararlanmalarının sağlanması amacıyla sağlık, eğitim ve istihdam imkanları artırılacak, kadının statüsünün her bakımdan iyileştirilmesine ve bu statünün sağladığı bütün hakları ve imkanları tam olarak kullanabilmelerine yönelik tedbirler alınacaktır.” (DPT, 1989)

esasları belirlenirken; istihdam ile ilgili esaslar içinde aşağıdaki ifadenin yer aldığı görülmektedir:

“Kadınların çalışma hayatına daha fazla katılmalarını, sakatların rehabilitasyonunu ve istihdamını sağlayacak meslek edindirme ve beceri kazandırma çalışmalarına ağırlık verilecek, özel programlar ve projeler geliştirilecektir” (DPT, 1989).

Altıncı Planda olduğu gibi **1996-2000 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda** da (DPT, 1995) giriş niteliği taşıyan Türkiye’de ve Dünya’daki gelişmelerin yer aldığı birinci bölümde kadın haklarının önemini ve kadınların eğitiminin kalkınmanın önemli bir itici gücünü oluşturduğunun giderek daha iyi anlaşıldığına dair bir ifade bulunmaktadır (DPT, 1995). Bu ifadenin Altıncı Kalkınma Planı’nda yer alan giriş ifadesi ile kıyaslandığında toplumsal cinsiyet eşitliği açısından çok daha büyük önem arz ettiği düşünülmektedir.

Sosyal gelişmelerin yer aldığı bölümde kadınların işgücüne katılma oranlarının düşük olduğundan bahsedilmekle birlikte;

“Kadınların toplumsal statülerinin yükseltilmesi ve kalkınmaya katılımlarının artırılabilmesi için eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik alanları ile ilgili göstergelerinin iyileştirilmesi, yasal açıdan kadın-erkek eşitliğini engelleyen hususların düzenlenmesi gerekmektedir.” (DPT, 1995)

ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Yedinci Kalkınma Planı’nda, Altıncı Kalkınma Planı’nda olduğu gibi kadın, aile ve çocuk alt başlığı yer almazken onun yerine “Temel Yapısal Değişim Projeleri” başlıklı bölümün “Nüfus ve Aile Planlaması” başlıklı alt bölümünde her bir başlığa (aile, kadın, çocuk) değinilmiştir. Kadınların eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlik alanları ile ilgili göstergelerinin iyileştirilmesi, mevzuatımızdaki kadın-erkek eşitliğini engelleyen hususların düzenlenmesi ve kadının toplumsal statüsünün yükseltilmesinin, kadın-erkek eşitliğinde ilerleme sağlanabilmesi için önem arz ettiği belirtilmiştir. Bu bölümün “Amaçlar, İlkeler ve Politikalar” başlığı altında ise, eğitim, sağlık, çalışma hayatı, sosyal güvenlik ve istihdam alanlarında kadının statüsünün iyileştirilmesi ve mevcut eşitsizliklerin giderilmesi için önlemler alınmasına ilişkin bir tedbir de yer almaktadır (DPT, 1995).

“İstihdamın ve İşgücü Piyasasında Etkinliğin Artırılması Projesi” başlığı altında mevcut durum tanımlanırken tarımdaki ücretsiz aile işçilerinin %80’inin kadın olduğu, kentlerde kadınların işgücüne katılma oranının %17 düzeyinde olduğu gibi saptamalar yapılmıştır. Ayrıca okullaşma oranlarındaki artışın bir süre sonra yavaşlayacak ve kentlerde kadınların işgücüne katılma oranlarının da artacak olması nedeniyle işgücü arzı artışının bir önceki döneme göre hızlanmasının beklendiği belirtilmiştir (DPT, 1995). Ücretsiz aile işçilerinin büyük bir çoğunluğunun kadın olması tespitine rağmen bu konuya ilişkin olarak herhangi bir tedbir öngörülmemiştir.

Yedinci Kalkınma Planı’nın sonunda bir tablo şeklinde yer alan hukuki ve kurumsal düzenlemeler başlığı altında kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği bir konu olarak yer almış ve istihdam alanında çalışan kadının anelik görevlerini yerine getirmesinin sağlanması, bundan dolayı çalışma hayatından çıkarılmasının engellenmesi, çalışan annelerin çocuklarının yeterli bakımının sağlanması hususlarına yer verilmiştir (DPT, 1995).

2001-2005 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da (DPT, 2000 b) Altıncı Plan'da olduğu gibi “Sosyal ve Ekonomik Sektörlerle İlgili Gelişme Hedef ve Politikaları” başlığında “Aile, Kadın ve Çocuk” bölümünün yer aldığı görülmektedir. Genel durum değerlendirmesinde kadınların işgücüne katılma oranının 1999 yılında %31,1 olarak gerçekleştiği bilgisine yer verilmiştir. Sekizinci Kalkınma Planı diğer yedi plandan farklı olarak “Bölgesel Gelişme Hedef ve Politikaları” başlığı altında ülke ortalaması ile karşılaştırıldığında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde eğitim seviyesinin düşüklüğü, nüfus planlaması faaliyetlerinin yeterince etkinleştirilememesi, anne ve çocuk sağlığındaki bozukluklar ve kadının statüsünün yeterince geliştirilememesi tespitini ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili “Amaç, İlke ve Politikalar” başlığında başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere kadın nüfusun bilgi ve becerilerini artırmaya yönelik kurslara hız verilmesi tedbiri bulunmaktadır (DPT, 2000 b).

“Kadın, Aile ve Çocuk” bölümünde konuyla ilgili “Amaç, İlke ve Politikalar” başlığında ise kadınların toplumsal konularının güçlendirilmesi, etkinlik alanlarının genişletilmesi ve eşit fırsat ve imkanlardan yararlanmalarının sağlanması için eğitim seviyesinin yükseltilmesi, kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılımının sağlanması tedbiri yer almaktadır (DPT, 2000 b). “Sosyal Refahın Artırılması” üst başlığında istihdam konusu içinde aşağıdaki tespit ve politikalar belirlenmiştir:

“İşgücü piyasasında ücretsiz aile işçilerinin çokluğu önemli bir sorun alanı oluşturmaya devam etmektedir. Ülke genelinde ücretsiz aile işçilerinin toplam istihdama oranı %28,4 iken, bu oran kadınlarda %64,2, erkeklerde ise %12,4 olmuştur. Tarım sektöründe ise çalışanların %57,8'i ücretsiz aile işçisi olup, bunun %74'ünü kadın işgücü oluşturmaktadır. Sosyokültürel nedenlerle kentsel işgücü piyasasına katılımının düşük düzeyde kalması, kadınların genel işgücüne katılma oranının düşük düzeyde gerçekleşmesindeki önemli faktörlerden birini oluşturmaktadır. Özellikle gençlere, kadınlara ve özürülere yönelik olmak üzere işsizliği önleyici tedbirler alınacaktır. İşsizlik riskiyle karşılaşabilecek beceri düzeyi ve ücret seviyeleri oldukça düşük kişilerin işsiz kalmalarını önleyici ve niteliklerini artırmayı hedefleyen aktif

ve pasif istihdam politikaları uygulanacaktır. Tarım sektöründeki ücretsiz aile işçilerine ve kentlerde ev kadınlarına ve gençlere yönelik olarak katma değer yaratıcı projeler geliştirilecektir” (DPT, 2000 b).

Yedinci Planda ücretsiz aile işçilerine yönelik bir tedbir görülmezken Sekizinci Planda bu konuya değinilmiştir. Çalışma hayatına ilişkin amaç ilke ve politikalarda; kadınlar, çocuklar ve sakatlar başta olmak üzere, çalışma hayatında özel ilgiye muhtaç gruplara gerekli özen gösterileceği; “İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi” başlığı altında; kadınların etkinlik alanlarının genişletilmesi ve eşit fırsat ve olanaklardan yararlanmalarının sağlanması için eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılmalarını sağlayacak düzenlemeler yapılacağı ve “Sosyal Refahın Artırılması” başlığında ise; başta gençler, kadınlar ve özürülüler için olmak üzere işsizliği önleyici tedbirler alınacağı belirtilmiştir (DPT, 2000 b).

2007-2013 Dokuzuncu Kalkınma Planı (DPT, 2006 b) dönemi AB mali takvimi dikkate alınarak 2007-2013 yıllarını kapsayacak şekilde 7 yıllık olarak belirlenmiştir. 28 Nisan 2005 tarihinde 5339 Sayılı Yasa ile 2005 yılı sonunda tamamlanan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın ardından, hazırlanacak yeni Plan’ın TBMM’ye sunulması bir yıl ertelenmiş ve Dokuzuncu Kalkınma Planı’nın 2007 yılında başlaması kararlaştırılmıştır (DPT, 2006 b).

Dokuzuncu Kalkınma Planında beş gelişme eksenini belirlenmiştir. Bunlar; rekabet gücünün artırılması, istihdamın artırılması, beşeri gelişme ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi, bölgesel gelişmenin sağlanması ve kamu hizmetlerinde kalitenin ve etkinliğin artırılmasıdır (DPT, 2006 b).

“Plan Öncesi Dönemde Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler” üst başlığı altında kadın konusuna ilişkin bazı verilere yer verilmiştir. İstihdamın artırılmasına ilişkin olarak aşağıdaki tespit yapılmıştır:

“Söz konusu dönemde, AB ortalamasına göre düşük seviyede olan işgücüne katılma ve istihdam oranlarında ilerleme kaydedilememiştir. Bu oranların düşük olması kadınların işgücüne ve istih-

dama yeterince katılamamasından kaynaklanmaktadır. Kadınlarda işgücüne katılma ve istihdam oranları erkeklerin yaklaşık üçte biri seviyesindedir” (DPT, 2006 b).

Bir ülke ekonomisinin varlıklarının başında sahip olduğu insan gücü ve kalitesi gelmektedir. Sahip olduğu varlıklarını kullanamayan, bu anlamda özellikle kadın nüfusunun önemli bir kısmını ekonomik yaşamda değerlendirmeyen bir ekonominin hedeflediği ekonomik sonuçlara ulaşması orta ve uzun vadede son derece zordur. Dolayısıyla bu tespitin çok doğru ve yerinde bir tespit olduğu düşünülmektedir.

“Aktif İşgücü Programlarının Geliştirilmesi” başlığı altında Sekizinci Plan döneminde, işsizler, özürlüler, kadınlar ve gençler gibi dezavantajlı grupların iş bulmasını, girişimcilik eğitimlerini ve istihdam garantili eğitim programlarını kapsayan aktif işgücü politikalarına verilen önemin arttığından bahsedilmektedir (DPT, 2006 b).

Burada, aktif işgücü politikaları kapsamındaki programlardan işsizler, özürlüler, kadınlar ve gençler gibi dezavantajlı grupların yararlanması gerektiği söylenirken kadınlara yapılan vurgu olumlu ve önemlidir. Ancak gözden kaçan nokta gençlerin de zaten yarısının kadın olduğu, özürlüler ve işsizlerin de önemli bir kısmının kadın olduğu gerçeğidir. Burada ciddi bir yaklaşım sorunu vardır ve bu da toplumun ve sözü edilen diğer kategorilerin yarısını veya önemli bir kısmını oluşturan kadınları dezavantajlı gruplarla birlikte sayarak bir azınlık olarak görme eğilimidir. Bunun için ele alınan her kategoride toplumsal cinsiyet eşitliğinin gözetileceği, işsizlerin de, gençlerin de, özürlülerin de istihdama kavuşturulmasında kadın ve erkeklerin fırsatlardan eşit yararlanmasına dikkat edileceği belirtilmelidir (Toksöz, 2007).

“Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele” başlıklı bölümde kadınlarda istihdam oranı %22,3 iken, erkeklerde bu oranın %64,8 olduğu bildirilmiştir. Kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilen kadınların, kente göç sonucunda kentsel alandaki işlere göre niteliklerinin yetersiz kalması ve farklı bir ortamın getirdiği sosyal baskılardan dolayı işgücünden çıkmakta olduğu ve ekonomik yaşamın dışında kalarak yoksulluk ve sosyal dışlanma risklerine açık hale geldiği, ayrıca kentte yaşayan kadınlarda işgücüne katılma oranının %19,3, kır-

sal alanda ise %33,7 olduğu tespitleri yapılmıştır. Ayrıca kırdaki ücretsiz aile işçilerinin işteki durum itibarıyla 2004'te en yoksul grubu oluşturduğu belirtilmiştir (DPT, 2006 b).

Plan dönemi hedef ve tahminlerinde, eğitim seviyesinin yükseltilmesi, aktif işgücü politikalarıyla istihdam edilebilirliğin artırılması, işgücü piyasasına girişin kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi yoluyla Plan döneminde işgücüne katılma oranının 2,1 puan artacağı öngörülmektedir. Bu artışın temel belirleyicisinin kadınlar olması beklendiği öngörüsü yapılmıştır. Dokuzuncu Kalkınma Planını diğer planlardan ayırt eden en önemli özellik kadınların işgücüne katılım oranlarının artırılmasına yönelik açık bir hedefin bulunmasıdır. Bu planda 2013 yılında kadınların işgücüne katılım oranlarının %29,6 olması hedeflenmiştir (DPT, 2006 b). Ancak burada da gerek hedef, gerekse bu hedefin yalınlığı ve yalnızlığı tartışmaya açık başka unsurlardır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda önceki kalkınma planlarından farklı olarak "Tarımsal Yapının Etkinleştirilmesi" başlığı altında aşağıdaki tedbir yer almaktadır:

"Verimliliğin ve üretici gelirlerinin istikrarlı bir şekilde artırılması amacıyla, çiftlikten sofraya gıda güvenliğinin sağlanması yönünde tarımsal üretim ve pazarlama aşamalarında başta ilaç ve gübre ile nitelikli tohumluk kullanımı, sulama, bitki ve hayvan sağlığı ile gıda hijyeni olmak üzere çeşitli konularda eğitim ve yayım hizmetleri artırılabacaktır. Söz konusu hizmetlerin genç ve kadın çiftçileri de kapsayacak şekilde ve yapıları güçlendirilmiş üretici örgütleri tarafından yürütülmesine ağırlık verilecektir" (DPT, 2006 b).

"İşgücü Piyasasının Geliştirilmesi" başlığı altında, işgücü piyasasında zorluklarla karşılaşan kadınlar, gençler, uzun süreli işsizler, özürümler ve eski hükümlüler için fırsat eşitliği sağlanması, kadınların işgücüne ve istihdama katılımlarının artırılması amacıyla çocuk ve diğer bakım hizmetlerine erişimlerinin kolaylaştırılması tedbirleri bulunmaktadır. Son olarak ise, "Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele" başlığı altında, kadınların ekonomik ve sosyal hayata

katılımlarını artırmak için; bu kesime yönelik mesleki eğitim imkanları geliştirilerek istihdam edilebilirliklerinin artırılacağı tedbiri yer almaktadır (DPT, 2006 b).

2.2.2. Orta Vadeli Programlarda Kadın İstihdamı

5018 sayılı Kanununun 16'ncı maddesi uyarınca, çok yıllık bütçe hazırlık süreci Bakanlar Kurulu'nun Mayıs ayının sonuna kadar makro politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri de kapsayacak şekilde DPT tarafından hazırlanan orta vadeli programı kabul etmesiyle başlamaktadır. Orta vadeli programın amacı, bütçe sürecini başlatarak stratejik amaçlar temelinde kamu politikaları ve uygulamalarını şekillendirmek ve kaynak tahsisini bu çerçevede yönlendirmektir. Aynı zamanda, kamu ve özel kesim için öngörülebilirliği artıran bir yol haritası niteliğinde olan bu programların, sosyal ve ekonomik alanda sağlanan gelişmelerin daha sağlam bir zeminde sürdürülmesi suretiyle güven ve istikrara katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bakanlık ve kurum bütçelerinin hazırlanmasında, idari ve yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde, kurumların karar alma ve uygulama süreçlerinde programın amaç ve öncelikleri esas alınmaktadır. Dinamik bir yapı arz eden ve üç yıllık perspektife sahip olan Program, yıllık uygulamaların sonuçları ve genel şartlardaki değişimler dikkate alınarak, her yıl yenilenmektedir (Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü [BÜMKO], 2009).

Stratejik amaçlar temelinde kamu politikalarını şekillendirmek ve kaynak tahsisini bu çerçevede yönlendirmek için, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu doğrultusunda Türkiye'de ilk defa **Orta Vadeli Program 2006-2008** dönemini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Bu programda "Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele" başlığı altında kadınların ekonomik ve sosyal hayata etkin katılımlarının sağlanacağı, başta eğitim olmak üzere dezavantajlı konumlarını giderici tedbirlerin alınacağı ve özellikle kadınlara yönelik şiddetin önlenmesine dönük çabaların artırılacağına ilişkin ifadeler bulunmaktadır (DPT, 2005 b).

2007-2009 Orta Vadeli Programı'nda (DPT, 2006 c) yine "Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele" başlığı altında kadınların ekonomik ve sosyal hayata etkin katılımlarının sağlanacağı, başta eğitim olmak

üzere dezavantajlı konumlarını giderici tedbirlerin alınacağı ve kadına yönelik şiddet konularında duyarlılık ve bilgilendirme faaliyetlerinin artırılacağı tedbirleri bulunmaktadır (DPT, 2006 c). 2006-2008 Orta Vadeli Programı'nda yer alan tedbir ile hemen hemen aynı olan bu tedbir Türkiye'nin üçüncü orta vadeli programı olan **2008-2010 Orta Vadeli Programı'nda** (DPT, 2007 b) değişikliğe uğramıştır. 2008-2010 Orta Vadeli Programı'nda ilk iki programdan farklı olarak "İstihdamın Artırılması" üst başlığı altında yer alan "İşgücü Piyasasının Geliştirilmesi" alt başlığı içinde işgücü piyasasında zorluklarla karşılaşan kadınlar, gençler, uzun süreli işsizler, özürllüer ve eski hükümlüer için fırsat eşitliği sağlanmasına ilişkin bir tedbir bulunmaktadır. İlk iki orta vadeli programda "İstihdamın Artırılması" ve dolayısıyla "İşgücü Piyasasının Geliştirilmesi" başlıkları bulunmamaktadır. Ayrıca 2008-2010 Orta Vadeli Programı'nda "Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Geliştirilmesi" üst başlığı içinde "Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele" başlığı altında kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımlarını artırmak için mesleki eğitim imkanları geliştirilerek istihdam edilebilirliklerinin artırılmasına ilişkin bir başka tedbir bulunmaktadır (DPT, 2007 b).

2009-2011 Orta Vadeli Programı (DPT, 2008 b) incelendiğinde, "İstihdamın Artırılması" üst başlığı altında yer alan "İşgücü Piyasasının Geliştirilmesi" alt başlığı içinde aşağıdaki tedbir görülmektedir:

"İşgücü piyasasında zorluklarla karşılaşan kadınlar, gençler, uzun süreli işsizler, özürllüer ve eski hükümlüer için fırsat eşitliği sağlanacaktır. Kadınların işgücüne ve istihdama katılımları artırılacak ve gençlerin işgücü piyasasında deneyim kazanmalarını sağlayıcı programlar geliştirilecektir. Uzun süreli işsizlerin işgücü piyasasından kopmalarını engelleyecek programlar geliştirilecek ve uzun süreli işsizlerin istihdam edilebilirliklerinin artırılmasına yönelik politikalara ağırlık verilecektir" (DPT, 2008 b).

Aynı başlık altında yer alan "Aktif İşgücü Politikalarının Geliştirilmesi" bölümünde ise istihdam yaratmayı amaçlayan mikro ölçekteki projelerin destekleneceği hususu yer almaktadır. "Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Geliştirilmesi" üst başlığı içinde "Gelir Dağılımının İyileştiril-

mesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele” başlığı altında ise 2008-2010 programında yer alan tedbirin aynısı görülmektedir.

2.2.3. Yıllık Programlarda Kadın İstihdamı (1996-2009)

1996 yılı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk uygulama yılıdır. **1996 Yılı Programı** (DPT, 1996) incelendiğinde;

“Türkiye nüfusunun yarısını oluşturan kadınların statülerinin gerek aile içinde gerekse toplum düzeyinde yükseltilmesi, güçlendirilmesi, etkinlik alanlarının genişletilmesi, eşit fırsat ve olanaklardan yararlanmalarının sağlanması için eğitim ve sağlık göstergelerinin iyileştirilmesi, tarım dışı sektörlerde gelir getirici istihdamlarının artırılması ve çalışma hayatına ilişkin koşullarının iyileştirilmesine yönelik politikalara öncelik verilmesi gerekmektedir. Kadının ve kız çocuklarının eğitimine, kadının tarım dışı sektörlerde istihdamının artırılması ve çalışma hayatı koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalara ağırlık verilecektir.” (DPT, 1996)

saptaması ve tedbirleri görülmektedir. Programın sonunda “Hukuki ve Kurumsal Düzenlemeler” başlığı altında kadın hakları ve kadın-erkek eşitliğinin bir konu olarak yer alması, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bahsedilen yasal açıdan kadın-erkek eşitliğini engelleyen hususların düzenlenmesi gerekliliğini ve Planın bu ilk uygulama yılında kendini gösterdiği fikrini akıllara getirmektedir.

“Aile içinde karı ve kocanın hak ve sorumlulukları açısından eşit bireyler olarak yaşamaları, evliliğin bozulması halinde eşlerin mağduriyetlerinin engellenmesi, kadına yönelik fiillerin caydırıcılığının artırılması, kadının insanlık onurunun korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesi, çalışan kadının annelik görevlerini yerine getirmesinin sağlanması ve bundan dolayı çalışma hayatından çıkarılmasının engellenmesi, çalışan annelerin çocuklarının yeterli bakımının sağlanması amacıyla Medeni Kanun ve 1475 sayılı İş Kanununda gerekli değişiklik çalışmaları tamamlanacaktır” (DPT, 1996).

Burada özellikle İş Kanunu'nda gerekli değişikliklerin yapılması kadın istihdamı açısından oldukça önemlidir.

1997 Yılı Programında (DPT, 1997) 1996 yılındaki tedbirin aynısı tekrarlanmış ve içinde bir de Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinde gerekli değişikliklerin yapılacağı belirtilmiştir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın üçüncü uygulama yılı olan **1998 Yılı Programında** (DPT, 1998 a) kadın istihdamına ilişkin daha geniş bilgiler ve tedbirlere yer verilmiştir. İlk iki programdan farklı olarak kadın girişimciliğinin teşvikinden bahsedilmiştir. AB'deki sosyal gelişmeler sıralanırken, işgücü artışının tamamının kadınlardan kaynaklandığı belirtilmiştir. Türkiye'deki gelişmelerle ilgili olarak 1994 yılında başlatılan Dünya Bankası kredili İstihdam ve Eğitim Projesi çerçevesinde kadın istihdamının geliştirilmesine yönelik 11 adet araştırmanın tamamlandığından bahsedilmiştir. Yaygın eğitimin kadınların meslek edinmeleri ve el becerilerini geliştirerek üretime yönelmeleri için yeniden düzenleneceği vurgulanmıştır. Kadınların çalışma yaşamına daha etkin katılabilmeleri için özellikle tarım dışı sektörlerde kadın girişimciliğini özendirme projelerinin ilgili kamu kuruluşları, bankalar ve sivil toplum örgütleri tarafından desteklediği bildirilmiştir. Bunların yanı sıra kadına yönelik politikalar ve uygulamaların koordinasyonundan sorumlu Genel Müdürlüğün kurulmasına ilişkin yasa çalışmalarının tamamlanacağına yer verilmiştir (DPT, 1998 a).

1999 Yılı Programında (DPT, 1998 b) Dünya Bankası kredili Proje çerçevesinde kadın istihdamının geliştirilmesine yönelik araştırma sayısının 16'ya yükseldiği belirtilmiştir. Aktif işgücü piyasası politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasına devam edileceği, genel olarak işsizliği ve özel olarak da gençler, kadınlar, özürlüler arasındaki işsizliği önleyici tedbirler alınacağı programın kadın istihdamı ile ilgili olan tedbiri olarak görülmektedir (DPT, 1998 b).

2000 Yılı Programında (DPT, 1999) Türk Medeni Kanunu'nun Aile Hukuku'na ilişkin maddelerinde kadın-erkek eşitliğini sağlayıcı düzenleme çalışmalarına devam edileceği belirtilmiştir. 1998 yılında yer aldığı gibi yaygın eğitimin kadınların meslek edinmeleri ve el becerilerini geliştirerek üretime yönelmelerini sağlayacak şekilde geliştirilmeye devam edileceği tedbiri bulunmaktadır (DPT, 1999).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kadın istihdamına ilişkin yer verilen hususları, planın ilk uygulama yılı olan **2001 Yılı Programında** (DPT, 2000 a) görmek mümkündür. Aşağıda programda kadın istihdamının artırılmasına ilişkin yer alan tedbirler bulunmaktadır:

“Kadınların toplumsal konumlarının güçlendirilmesi, etkinlik alanlarının genişletilmesi, eşit fırsat ve olanaklardan yararlanmalarının sağlanması için eğitim seviyesi yükseltilecek, kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılımları sağlanacaktır. Kadınların işgücüne ve istihdama daha etkin ve aktif olarak katılımlarını arttırmak amacıyla, nitelikli iş alanlarına ve mesleklere yönlendirilmeleri için gerekli önlemler alınacaktır. Çalışan kadının aile ve iş yükümlülüklerini uzlaştırmada çocuk bakım imkanları, ücretli ve ücretsiz doğum ve bakım izinlerinin düzenlenmesi için gerekli önlemler alınacaktır. Özellikle gençlere, kadınlara ve özürllülere yönelik olmak üzere işsizliği önleyici tedbirler alınacaktır. Tarım sektöründeki ücretsiz aile işçilerine, kentlerdeki ev kadınlarına ve gençlere yönelik istihdam sağlayıcı ve katma değer yaratıcı projeler geliştirilecektir. Çocuklar, kadınlar ve sakatlar başta olmak üzere, çalışma hayatında özel ilgiye muhtaç gruplarla kadınlara gerekli özen gösterilecektir” (DPT, 2000 a).

Yukarıda yer alan ifadeler kalkınma planlarındaki ifadelerle çok benzer olan ifadelerdir. Halbuki yıllık programların, kalkınma planlarında yer alan tedbirlerin hayata nasıl geçirileceği ve o tedbirlere ilişkin hangi faaliyetlerde bulunulacağına işaret etmesi gerekir. **2002, 2003, 2004 ve 2005 Yılı Programlarında** kadın istihdamının artırılmasına ilişkin yukarıda yer alan tedbirlerden farklı tedbirler bulunmamaktadır. Sadece 2005 yılı programında kadınlara mesleki eğitim veren kurum ve kuruluşların desteklenmesi ve bunlar arasındaki koordinasyon sağlanması ve kadınlara yönelik çalışmalar yapan kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, üniversiteler ve sivil toplum örgütleri arasında işbirliği ve iletişim ağı oluşturulması tedbirleri eklenmiştir (DPT, 2004). 2004 yılında Teşkilat Yasası çıkan ve yeniden yapılandırılan KSGM'nin bir koordinasyon kurumu olarak yapılandırılmış olması sözü edilen iletişim ağı, işbirliği ve koordinasyona ilişkin tedbiri daha anlamlı kılmaktadır.

2006 Yılı Programı (DPT, 2005 a) önceki yıllık programlara göre farklılık göstermektedir. Diğer programlarla karşılaştırıldığında göreceli olarak daha olgun durumdadır. Gelişme eksenleri ile ilgili olarak her başlık altında bir önceliklendirme yapılmış ve bu önceliklendirmeye ilişkin tedbirler, sorumlu kuruluşlar ve işbirliği kuruluşları belirlenmiştir. Söz konusu yıllık programda “İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve İstihdam Edilebilirliğinin Arttırılması” başlığı altında İŞKUR’un sorumlu tutulduğu;

“Günümüzde ve gelecekte ihtiyaç duyulan meslekler belirlenerek, bu mesleklerde eğitim verilmesi sağlanacaktır. Etkin bir işgücü piyasası analiz ve tahmin sisteminin oluşturularak ihtiyaç duyulan mesleklerin tespiti ve kişilere, özellikle de gençlere, kadınlara ve uzun süreli işsizlere bu mesleklere yönelik mesleki eğitim verilmesi sağlanacaktır. Özellikle genç ve kadın işsizlerin, girişimciliğe yönelmeleri sağlanarak, kurmak istedikleri iş alanında bu kişilere mesleki bilgi, rehberlik ve danışmanlık hizmetleri ile girişimcilik eğitiminin verilmesi sağlanacaktır. İşgücü piyasasına girişlerinin kolaylaştırılması amacıyla gençlerin ve kadınların anlaşmalı iş yerlerinde geçici süreyle çalışmaları sağlanmalıdır. Bu amaçla ilgili kuruluşlar, işyerleri ile temasa geçmelidir.” (DPT, 2005 a)

tedbirleri yer almıştır. “Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele” başlığı altında ise yine kadın istihdamına ilişkin tedbirlerin yer aldığı görülmektedir. Aşağıda bu başlık altında doğrudan kadın konusuna ilişkin yer alan öncelik bulunmaktadır:

“Öncelik 7. Kadınların ekonomik ve sosyal hayata etkin katılımı sağlanacak, başta eğitim olmak üzere dezavantajlı konumlarını giderici tedbirler alınacaktır. Özellikle kadınlara yönelik şiddetin önlenmesine dönük çabalar artırılabilecektir” (DPT, 2005 a).

Bu önceliğe ilişkin olarak İŞKUR’un sorumlu kuruluş olarak belirlendiği ilk tedbir şöyledir:

“Tam zamanlı işlerde çalışamayan kadınlar ile esnek istihdam talep eden işlerin buluşturulmasını sağlayan mekanizmalar geliştirilecektir. AÇIKLAMA: Kırdan kente göç edip kentte ekonomik

sorunlar yaşayan ancak evdeki sorumluluklarından ve nitelik eksikliğinden dolayı tam zamanlı çalışamayan kadınların işgücüne katılımı ve istihdamı artırılacaktır. Ayrıca kadınların internet üzerinden kendilerini geliştirmeleri sağlanacaktır” (DPT, 2005 a).

Çocuk kreşleri ve yaşlı bakım evlerinin sayısının artırılmasına ilişkin Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun (SHÇEK) sorumlu tutulduğu tedbirin açıklamasında aşağıdaki ifade bulunmaktadır:

“Kırdan kente göç eden hanehalklarında özellikle kadınların işgücüne katılımını artırmak için evde bakmak durumunda olduğu çocuk ve yaşlılara yönelik olarak çocuk kreşleri ve yaşlı bakım evlerinin sayısı artırılacaktır” (DPT, 2005 a).

2007 Yılı Programı (DPT, 2006 a), ülkemizde hali hazırda yürürlükte olan ve 2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın ilk uygulama yılıdır. Planda ekonomik ve sosyal gelişme eksenini olarak yer alan “İstihdamın Artırılması” başlığı altında kadının ekonomik hayata katılımı konusunu içeren önceliğin açıklaması aşağıdaki gibidir:

“Gençlere iş deneyimi kazandırma programları geliştirilecektir. Bu kapsamda işgücü piyasasına girişlerinin kolaylaştırılması amacıyla gençlerin anlaşılabilir iş yerlerinde geçici süreyle çalışmaları sağlanacaktır. İşgücü piyasasına girişlerinin kolaylaştırılması amacıyla kadınlar için esnek çalışma biçimleri yaygınlaştırılacaktır” (DPT, 2006 a).

2006 yılı Programındaki önceliğin bir devamı niteliği taşıyan bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi özellikle esnek istihdam biçimleri konusu kadın istihdamını artırmak için önemli bir araç olarak belirlenmiştir. “Aktif İşgücü Politikaları” başlığı altında ise;

“Özellikle genç ve kadın işsizlere yönelik kurmak istedikleri iş alanında bu kişilere mesleki bilgi, rehberlik ve danışmanlık hizmetleri verilecektir.” (DPT, 2006 a)

tedbiri belirlenmiştir. “Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi” ekseninde yer alan “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele” başlığı altında kadın istihdamına ilişkin

tedbir açıklamaları bulmak mümkündür. Örneğin, aralarında KSGM'nin de sorumlu kuruluş olarak yer aldığı bir tedbir açıklaması şöyledir:

“Kırsal kalkınma stratejisi çerçevesinde geleneksel zanaat ve el sanatlarının geliştirilmesi, yöresel ürün ve hizmetlerin sunum, satış ve pazarlaması gibi alanlarda geliştirilecek gelir getirici küçük ölçekli proje uygulamalarında yoksul kesimler öncelikle desteklenecektir. Tarımdaki yapısal dönüşüm sonucu ortaya çıkan vasıf düzeyi düşük işgücünün tarım dışı iş kollarında istihdam edilebilirliğini artırmak amacıyla aktif işgücü programları harekete geçirilecektir” (DPT, 2006 a).

İlk defa 2006 yılında yapılan önceliklendirme 2007 Yılı Programında da “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele” başlığı altında yerini bulmuştur. Hemen sonrasında ise kadın istihdamına yönelik tedbirler şöyle sıralanmıştır:

“**Öncelik 5.** Kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımlarını artırmak için mesleki eğitim imkanları geliştirilerek istihdam edilebilirlikleri artırılacaktır. Kırdan kente göç eden kadınlar başta olmak üzere kadınlara mesleki eğitim olanakları sağlanarak istihdam edilebilirlikleri artırılacaktır. Kadının etkinlik alanlarının genişletilmesi, eşit fırsat ve olanaklardan yararlanmaları için eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılımlarının sağlanması amacıyla, toplumun bilinçlendirilmesine yönelik çalışmaların yapılması ve yaygınlaştırılması desteklenecektir” (DPT, 2006 a).

2008 Yılı Programı (DPT, 2007 a), 2007 yılı programına benzer tedbirler içerirken farklı olarak çocuk ve yaşlı bakımı başta olmak üzere bakım hizmetlerine kolay ve ucuz erişimlerin sağlanması ile ücretsiz doğum izinlerinin ebeveyn iznine dönüştürülmesine ilişkin Devlet Memurları Kanunu ve İş Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun çıkarılması konularını içinde barındırmaktadır.

Son olarak **2009 Yılı Programında** (DPT, 2008 a) hem “İşgücü Piyasasının Geliştirilmesi” hem de “Aktif İşgücü Politikalarının Geliştirilmesi”

başlıkları altında kadın istihdamı konusunun yer aldığı tedbirler görülmektedir. Bu tedbirler şunlardır:

“Güvenceli esneklik yaklaşımıyla işgücü piyasasını daha esnek ve hareketli bir yapıya kavuşturacak, özellikle kadınların, gençlerin ve özürliülerin istihdamını artıracak faaliyetler yaygınlaştırılacaktır. Gençler, kadınlar, uzun süreli işsizler, özürliüler ve eski hükümlüler başta olmak üzere bireylere niteliklerine uygun becerilerin kazandırılması, iş bulmalarının ve iş kurmalarının kolaylaştırılması amacıyla bu kesimlere ihtiyaç, beklenti ve yeteneklerine uygun olarak yoğunlaştırılmış iş arama ve mesleki yönlendirme hizmetleri, teorik ve işbaşı eğitimleri bileşenlerinin bir arada verildiği aktif işgücü programları yaygınlaştırılacaktır. Bu kapsamda, özellikle istihdam garantili işgücü eğitimlerine ve toplum yararına çalışma programlarına öncelik verilecektir” (DPT, 2008 a).

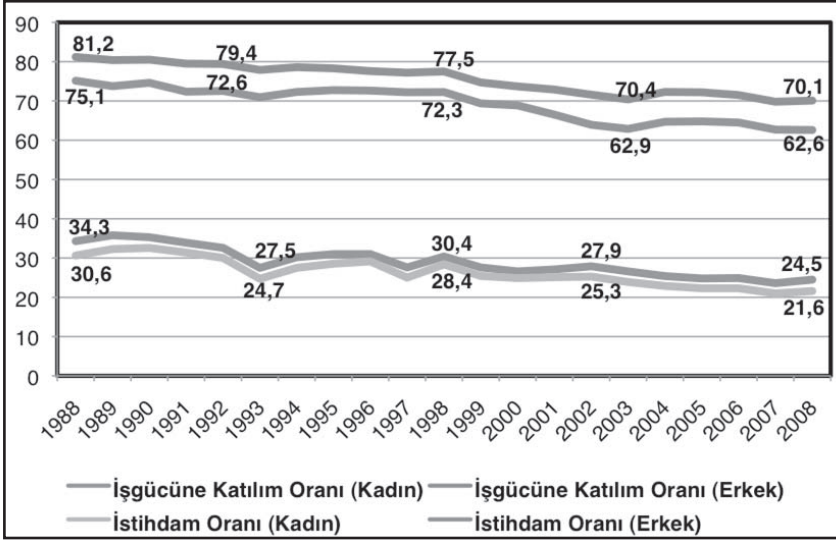
2.3. Genel Değerlendirme ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında incelenen tüm kalkınma planlarında ve programlarda toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının ekonomik boyutuna ilişkin birtakım saptama ve tedbirlerin yer aldığı görülmüştür. İlk altı kalkınma planında kadın istihdamı konusu nispeten daha zayıf ve genellikle eğitim-mesleki eğitim ile ilişkilendirilerek yer alırken yedinci plandan itibaren eğitim ve mesleki eğitim konularının yanısıra hukuki ve kurumsal farklı düzenlemelerin de yer aldığı görülmektedir. Kadın-erkek eşitliği konusunda ulusal mekanizma olarak kurulan KSGM'nin, kadın hareketinin, uluslararası gelişmelerin ve özellikle de AB adaylık sürecinin kalkınma planlarında ve programlarda önemli etkisi olduğu düşünülmektedir. Örneğin İŞKUR'un görevlerinin istihdama yönelik aktif ve pasif işgücü politikalarını uygulamak olarak genişletilmesi, 2000'li yıllarla birlikte plan ve programlarda girişimcilik, esnek çalışma biçimleri, daha etkin bir işgücü piyasası analizi yapılarak kadınların işgücü piyasasına girişlerini kolaylaştırma gibi faktörlerin yer almasını sağlamıştır. Ayrıca son yıllardaki programlarda kırsal kalkınma ve kırdan kente göç konularında da kadın istihdamına ilişkin birtakım tedbirlerin yer aldığı görülmüştür.

Yedinci ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarının hazırlanma sürecinde kadın konusuyla ilgili olarak kurulan Özel İhtisas Komisyonlarının

çalışmaları sonunda ortaya çıkan raporlar incelendiğinde kadın istihdamına ilişkin olarak kalkınma planlarına yansiyandan çok daha kapsamlı politikaların yer aldığı görülmektedir. Örneğin Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlığı için oluşturulan Kadın Alt Komisyon Raporu'nun istihdam bölümü incelendiğinde, girişimciliği özendirilmekten örgütlenmeye katılıma, eşitsizliğin nedenlerini sorgulamaktan kadının ekonomiye katkısını görünür hale getirmeye kadar önemli politika önerilerinin yer aldığı görülmektedir. Burada özellikle eşitsizliğin nedenlerini sorgulamak ve bu nedenleri bir sorun alanı haline getirerek tanımlama konusunun çok önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, uygulaması günümüzde de devam eden ve ciddi başarılar kazanılan kadın girişimciliği konusuna, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlığı için oluşturulan Kadın Alt Komisyonu raporunda dikkat çekilmesi, özellikle plan hazırlık sürecinde kadınla ilgili olarak oluşturulan komisyonların önemini ortaya koymaktadır. Komisyon Raporunda yer alan istihdam konusu ile ilgili önerilerin çoğunun Yedinci Kalkınma Planı'nda yer almadığı gözlenmiştir. Ancak ilk iki yıllık zaman diliminin ardından, Yedinci Kalkınma Planı'na bağlı olarak oluşturulan 1998 Yılı Programında kadın girişimciliğinin teşvikine ilişkin tedbirlerin yer aldığı görülmüştür.

Son yıllarda kalkınma sürecinin en kritik unsurlarından birini oluşturan toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının sağlık, eğitim, istihdam, yoksullukla mücadele ve girişimcilik alanlarında ilerleme kaydetmek bakımından ne kadar büyük bir önem taşıdığı giderek daha iyi ortaya çıkması hem planlarda hem de programlarda yerini almıştır. Hali hazırda yürürlükte olan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda işgücüne katılma ve istihdam oranlarında ilerleme kaydedilememesinin en büyük nedeni olarak kadınların işgücüne ve istihdama yeterince katılamaması olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitlerin bundan sonraki yıllarda üretilecek olan politikalar için çok önemli kazanımlar olduğu açıktır. 2.2. başlıklı bölümde yer alan tüm politika ve tedbirlerin sonuçlarını birebir görebilmek mümkün değildir. Ancak genel değerlendirme yapılacak olursa ve tüm bu tedbirlerin kadınların ekonomik hayata katılımlarının artırılması için alındığı düşünülürse ülkemizde kadının işgücüne katılım oranına ve istihdam oranına bakma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki şekilde (bkz. Şekil 2.1) 1988-2008 yılları arasında hem kadınların hem de erkeklerin işgücüne katılım oranları ve istihdam oranları yer almaktadır:

Şekil 2.1. Kadınların ve erkeklerin işgücüne katılım ve istihdam oranları (%)

TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2009 a) kullanılarak oluşturulan Şekil 2.1'den de görüldüğü gibi 1988 yılından itibaren sözü edilen oranlar her iki cinsiyet için de bir azalma eğilimi göstermektedir. Bu oranların ülkenin ekonomik konjonktürüyle yakından ilgisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak burada görülmesi gereken bir başka nokta aynı ekonomik konjonktür içinde bile azalma oranları arasında ciddi farklar olduğudur. 1988-2008 yılları karşılaştırıldığında erkekler için işgücüne katılma oranı yaklaşık %13,7, istihdam oranı %16,6 azalırken; kadınlarda işgücüne katılma oranı yaklaşık %28,6, istihdam oranı ise %29,4 azalmıştır. Geliştirilen tüm politikalara ve alınan tüm tedbirlere rağmen kadınların ekonomik hayata katılımlarını gösteren bu iki göstergenin oldukça düşük seviyelerde seyretmesi düşündürücüdür. Bu durum, ilk etapta akıllara iki düşünce getirmektedir. Birincisi geliştirilen politikaların eksik ve/veya yetersiz olduğu; ikincisi ise bu politikaların hayata geçirilmesi aşamasında ciddi sıkıntılar yaşandığıdır.

Ülke genelinde ve işgücünün tümüne yönelik bir ulusal istihdam politikası, kadının işgücüne katılımının da bağlamını, kapsamını ve ölçeğini belirleyecektir ve bu açıdan önemlidir. Bununla birlikte, bu bağlam içinde daha somut düzeyde, kadınların işgücüne katılımını artırıcı politik dü-

zenlemelerin yapılması, hedef ve stratejilerin saptanması gerekir. Bu da, kapsamlı bir “kadın istihdamı politikası” demektir. Kadınların işgücüne katılımındaki düşüşlerin farkında olarak ve hem istihdamı artırıcı hem de çalışma koşullarını iyileştirici yönde üretilen politika önerilerinin uygulamaya aktarılmasını zorlaştıran temel bir zaaf, makro ekonomik politikalarla yeterli düzeyde ilişkilendirilmemiş olmalarıdır. Bu nedenle kalkınma planlarında ve bu planlar doğrultusunda oluşturulan programlarda kadın istihdamını artırmaya yönelik politika ve stratejilerin makro ekonomik politikalarla ilişkilendirilmiş olması gereklidir (Ecevit, 2008: 200).

Ekonomik büyüme için makro ekonomik hedefler belirlenirken kadınların pozisyonu işgücü pazarındaki kritik bir nokta olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Rekabet eden piyasalarda kadın işgücünün ucuz alternatif seçenekler haline gelmemesi için tüm koşullar toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilmelidir. Kadın istihdamının sosyal değerini ve ekonomiye katkılarını resmi olarak tanımak son derece önemlidir. Eğer bu katkılar görmezden gelinirse ekonomik büyüme ve ulusal hesaplar kadınların katkısını yansıtamaz. Kadınların katkısının ulusal hesaplara yansımadığı durumlarda, planlama sürecinde yer alan kişiler tarafından kadınların kaynaklara ve hizmetlere daha rahat erişmesini sağlama, zamanı ve kaynakların kullanımını azamiye çıkararak kadınları üstlerine eşitsizce yüklenen ağır sorumluluklardan arındırma ve kadınları desteklemenin öneminin göz ardı edilmesi tehlikesiyle karşılaşabilir (Taylor, 1999).

Kadınların yoksulluğu bütünsellik arz etmektedir. Yoksulluk kadınların sadece üretime katılmamalarından değil, aynı zamanda üretime düşük statülerde katılmalarından da ileri gelmekte, kırdaki ve kentte yoksulluğun üstesinden gelmek için düzgün işlerde istihdamlarının sağlanması gerektiği açıkça görülmektedir. Bu nedenle planlarda ve programlarda, yoksulluk riskiyle karşı karşıya olan kadınlar, çocuklar, yaşlılar, özürllüler ve kente göç edenlere yönelik eğitim, kültür ve sağlık gibi hizmetlerin artırılması ihtiyacının altı haklı biçimde çizilse de, bunların yanı sıra kadınlar için düzgün işlerde istihdam ihtiyacının altının çizilmesi de gerekmektedir (Toksöz, 2007).

Dokuzuncu Kalkınma Planında, 2013 yılında %29,6 olması öngörülen kadınların işgücüne katılım oranlarının ne kadarının istihdama ne

kadarının işsizliğe denk d¼řt¼ę¼ konusunda bir değerlendirme yoktur (Toksöz, 2007). Dokuzuncu Kalkınma Planına son şeklinin verildiği yıl olan 2006 yılında Eurostat verilerine g¼re AB’de iřg¼c¼ne katılma oranı kadınlar için %63’t¼r. Kadınların iřg¼c¼ne katılma oranı ile son sırada yer alan ve 2004 yılında AB’ye üye olan Malta’da bu oranın %38,3 olduğu bilinmektedir. Dokuzuncu Kalkınma Planının vizyonunda yer alan “AB’ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir T¼rkiye” hususu göz ön¼nde bulundurulduğunda hedef b¼y¼kl¼ę¼ ayrı bir tartışma konusudur. Ayrıca Dokuzuncu Kalkınma Planında kadın istihdamına ilişkin tek ölç¼lebilir hedef iřg¼c¼ne katılım oranıdır. Kadın istihdamı konusunun eğitim, girişimcilik, kayıt dışı istihdam, bakım hizmetleri, özel teşvikler vb. konularla iç içe olduğu göz ön¼nde bulundurulursa bu alanlardaki rasyonel ve ölç¼lebilir hedeflerin oluşturulmasının arzu edilen noktalara ulaşmada başarıyı artıracadı d¼ř¼n¼lmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ ANLAYIŞININ TOPLUMSAL VE SİYASAL BOYUTU

3.1. Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Politika

Sosyal politika kavramı ilk kez Almanya'da kullanılan ve amacı endüstrileşme ve kentleşme nedeniyle ortaya çıkan iş kazası, hastalık, işsizlik, yaşlılık gibi sorunlara karşı işçileri korumak ve onlar için bazı önlemleri hayata geçirmek olan bir kavramdır. Günümüzde sosyal politika, temelde sosyal-ekonomik hak ve özgürlüklere dayalı bir politika haline gelmiştir. Örneğin eğitimde, sağlıkta, barınma olanaklarında herkes için asgari bir düzeyin sağlanması gibi bir düşünce oluşmuş; daha sonra ise sosyal eşitlik ve sosyal adalet amacını hayata geçirmeye çalışan uygulamalara dönüşmüştür. Bu açıdan yoksulluğun önlenmesi, herkesin belirli bir eğitim ve sağlık hakkı ile donatılması, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin belirli bir ölçüde de olsa giderilmesi, işsizliğin ortadan kaldırılması gibi hedefler sosyal politikanın temel hedefleri haline gelmiştir. Sosyal politika alanında yükselen yeni istemler ve bunların arkasındaki toplumsal güçler yalnızca sosyal politikanın uygulamalarının genişlemesini getirmemekte, aynı zamanda sosyal politikanın anlamını da sorgulamaya yöneltmektedir. Kadın, çocuk, çevre, tüketici hakları gibi birçok hak konusunda sosyal politikalara ihtiyaç duyulmakta, kadın-erkek eşitliği, özürülülerin korunması gibi konularda sadece hakların yasal olarak tanınması yetmemekte, aynı zamanda bunların hayata geçmesi için koruyucu ve destekleyici önlemlerden, pozitif ayrımcılık denilen uygulamalara kadar birçok politikayı devreye sokmak gerekmektedir. Kadının geleneksel rolü ve/veya toplumdaki geleneksel rol bölüşümü hem kadının toplumsal statüsünü zayıflatmakta hem de kadını güçlendirme adına yapılan çabaları önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir. Kadınlara ilişkin sorunlar sadece kadının işgücüne girememesi sorunu değil aynı zamanda kadına yönelik aile içinde ve/veya dışında şiddet, gelir dağılımı adaletsizliği, kadınların emeğinin görünmez oluşu, karar alma mekanizmalarına uzak oluşu, kadınların eğitimi ve sağlığı gibi konuları da kapsamaktadır (Koray, 2008).

Türkiye'de kalkınma planları ve bunlara bağlı olarak geliştirilen programlar toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden incelendiğinde ikinci

bölümde ele alınan kadının ekonomik hayatına ilişkin konuların yanı sıra kadına yönelik olarak eğitim, sağlık ve özellikle son yıllarda karar alma mekanizmalarına katılım ile şiddet konularının sosyal politikalar ve sosyal gelişme eksenleri ile ilgili kısımlarda yer aldığı görülmektedir.

3.1.1. Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Sağlık

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada sağlık sektörü ve göstergeleri son derece önemlidir. Sağlık konusu sosyal/kültürel unsurlar içinde sayılmaktadır. Eşitliğin sağlanması amacına ulaşmak; yoksulluğun ortadan kaldırılması, kültürel farklılığın azaltılması, insan haklarının ve güvenliğinin garanti altına alınması ve temel insan ihtiyaçları sayılacak bazı değerlerin belirlenecek olan minimum seviyede karşılanması ile mümkün olacaktır. Sağlık da temel insan ihtiyaçlarından birisi olarak değerlendirilmektedir. Bütün unsurların kesiştiği noktada ise bütün bireyler için vazgeçilemez olan üç önemli konunun olduğu görülecektir. İşte bu üç konudan biri olan hayat kalitesinin iyileştirilmesinde sağlık hizmetleri ve sağlık sistemi oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Ancak şu gerçek de unutulmamalıdır ki, hayat kalitesi diğer bütün unsurların kesiştiği bir noktada yer aldığı için, sadece sağlık hizmetlerinde veya sisteminde ya da sosyal/kültürel unsurda meydana gelecek olan iyileşmeler hayat kalitesini yükseltmede yalnız başına etkili olamayacaktır. DSÖ Sağlık ve Çevre Komisyonu kalkınma kavramını; insan hayat kalitesinin geliştirilmesi süreci olarak tanımlamaktadır. Ekonomik, sosyal veya sağlık alanındaki gelişmeler birbirinden farklı alanlar olarak değerlendirilebile aslında bu parçalar birbirleriyle etkileşmekte olduklarından dolayı bütünün parçaları olarak görülmeleri gereklidir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ise çevre, ekonomik, sosyo-demografik ve sağlık unsurlarını kapsamaktadır. Bu kavramda vurgulanan en önemli özellik ise gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına engel olmayacak şekilde mevcut nüfusun ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Literatürde sağlık çok farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Ancak en çok kabul edilen DSÖ tarafından yapılan tanımdır. Buna göre sağlık; sadece hastalık ve sakatlığın yokluğu değil bireylerin fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik halleri olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre erişilebilir en yüksek sağlık seviyesi; insanların ırk, cinsiyet, din, politik görüş, ekonomik veya sosyal durumlarına göre herhangi bir şekilde ayırım yapılmaksızın sahip olması

gereken en temel haklardan birisi olarak kabul edilmektedir. Sağlık aynı zamanda, birey, grup ve toplumların fizyolojik, psikolojik ve sosyal yönlerini de ilgilendiren bir kavramdır. Bunun için sağlık sadece hastalık ve sakatlığın yokluğu olarak görülmemelidir (Çelik, 2006: 26-28).

Kadınların sağlıklarından söz edildiğinde, belki de vurgulanması gereken ilk nokta; kadınların çok çeşitli ve fazla sayıda sağlık sorunlarıyla karşı karşıya olduklarıdır. Kız çocuklarının cinsiyetleri nedeniyle karşılaştıkları sağlık sorunları, kadınlarda beslenme eksikliği, kadınların erken evlilik, erken yaşta annelik, töre cinayetleri, şiddet nedeniyle yaşadıkları sağlık sorunları, ölümler, cinsel hastalıklar, doğumla ilintili sağlık sorunları, çocuk sahibi olamayan kadınların sağlık problemleri, kadınlarda menopozun neden olduğu ya da kaynaklık ettiği hastalıklar, sigara veya madde bağımlılığının kadınlarda yol açtığı sağlık sorunları bunların bir kısmını oluşturmaktadır. Kadınların sağlığı birçok değişkenle bağlantılı bir biçimde ele alınabilir. Örneğin; kadının sağlığı ve toplumsal konumu, kadın sağlığı ve aile yapısı, kadın sağlığı ve doğurganlık, kadın sağlığı ve cinsel hastalıklar, kadın sağlığı ve çalışma yaşamı, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın sağlığı, kadın sağlığı ve sosyal-ekonomik eşitsizlik, kadın sağlığı ve nüfus politikaları gibi başlıklar kadınların sağlıklarını etkileyen unsurlar hakkında kapsamlı bir çerçeve verebilirler. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve sosyo-ekonomik eşitsizliğin kadınların sağlığı için ne anlama geldiğini ele alırken, kadın sağlığını etkileyen; uluslararası, ulusal, toplumsal, haneye ve bireye ilişkin çeşitli düzlemler dikkate alınmalıdır. Kadın sağlığında önemli olan; makro ve mikro değişkenlerin rolünü ve birbirlerini nasıl etkilediğini, aralarındaki geçirgenliği görebilmektir. Kadınların sağlıkları çeşitli düzlemlerde; ülkeler arasındaki gelir eşitsizliğinden, haneler arasındaki gelir dengesizliğinden ve hane içinde kadın erkek arasındaki gelirin dağılımının eşitsizliğinden doğrudan etkilenmektedir (Özsan, 2007).

İnsanlar bedenlerine yönelik en iyi bakımı; sağlık ve beslenme bilgisi gibi sağlık davranış ve alışkanlıkları yoluyla yapacaklarını düşünseler de, fiziksel sağlıkları önemli ölçüde sosyal faktörlerden etkilenmektedir. Sosyal bir etken olarak, toplumsal cinsiyet, sağlıkta temel ve anlamlı bir role sahiptir. Kadınların biyolojik ve üremeye bağlı özellikleri düşünüldüğünde, toplumsal cinsiyetin kadınların sağlığı için katlanarak de-

zavantaja dönüştüğü ileri sürülebilir. Genel olarak kadınlar erkeklerden daha uzun süre yaşıyor gözükseler de, erkeklerden daha sık hastalık ve sakatlık durumuyla karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca, kadınların sağlık hizmetine erişimi ve alacakları hizmetin niteliği de toplumsal cinsiyetten doğrudan etkilenmektedir. Kadınlar sıklıkla doktora başvursalar da, erkeklere göre tedavi olanaklarından daha az yararlanabilmektedir. Belirli yaş gruplarında sağlık bakımı alan kişilerin önemli bir kısmını erkekler oluşturmaktadır. Genel olarak bakıldığında, kadın ve erkeklerin buldukları toplumsal pozisyonlar, her iki cinsiyetin sağlığı için farklı anlamlara gelebilmektedir. Örneğin, bazı toplumlardaki cinsiyet rolleri, evli kadınlarda, erkeklere göre daha fazla soruna kaynaklık etmektedir. Kentleşme ya da kentte yaşama da aynı biçimde kadınların ve erkeklerin sağlığı için farklı avantaj ve dezavantajlar içerebilmektedir. Toplumsal cinsiyetin kadınların sağlığına olan etkilerinden söz edildiğinde, aynı zamanda kadınların sağlıklarının yaşamları tarafından nasıl biçimlendirildiğini, içinde buldukları sosyal yaşamın onların sağlıklarını büyük ölçüde belirlediği de ima edilmiş olur. Birçok çalışmada, ücretli çalışan kadınların, çalışmayan kadınlara göre daha az sağlık sorunuyla karşı karşıya olduğu ileri sürülmektedir. Bu tür araştırmaların gösterdiği şey; ücretli çalışmanın kadınların ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerinde olumlu etkide bulunduğudır. Araştırmalarda eğitim ve ücretli iş, kadın sağlığında hastalık riskini azaltan faktörler olarak gözükmektedirler. Ancak, kadınların sağlıkları ile ücretli çalışmaları arasında kurulan doğrusal ilişki bazen yanıltıcı da olabilmektedir. Farklı bir ifadeyle, bu durum bazen kadınların iyi olmalarını sağlayan başka birçok değişkenin ve bunlar arasındaki etkileşimin gözden kaçırılmasına da yol açabilmektedir. Yapılan işin özellikleri, eşin desteği, iş, aile ve sosyal çevreye bağlı pek çok değişken düşünülebilir. Örneğin; işin bulunduğu fiziksel çevre, iş ilişkileri, uygulanan ücret politikası, ev içindeki işlerin, rollerin, kaynakların ve sorumluluğun dengeli dağılımı ve alınan sosyal destek bu etkenlerin bir kısmını oluşturmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyo-ekonomik eşitsizlik kadınların sağlıklarını hem birey ve hane hem de daha geniş bir çerçevede, ülke politikaları düzeyinde etkilemektedir. Diğer bir deyişle, kadın sağlığı ile hanelerin, ülkelerin toplumsal cinsiyet politikaları ve sosyo-ekonomik eşitlikleri arasında yakın bir ilişki söz konusudur (Özsan, 2007).

Kadınların sağlığı ve toplumsal konumu söz konusu olduğunda, hane belirgin bir biçimde ön plana çıkmaktadır. Farklı bir ifadeyle, hane yapısı kadın sağlığı bağlamında temel bir öneme sahiptir. Bu nedenle kadınların sağlığını toplumsal konumlarıyla bağlantılı ele alan çalışmaların çoğu, doğrudan hane yapısına ilgi göstermektedir. Hanede güç, kontrol ve kaynak dağılımı eşitsizliğinin kadınların sağlığı açısından yol açacağı birçok sorundan söz edilebilir. Hanede kaynak kullanımındaki eşitsizliğin yanı sıra, kadınların yüklendikleri işler açısından da büyük bir dengesizlik söz konusudur. Kadınlar hane içinde aynı zamanda yeniden üretimi ve insanın yetiştirilmesi sürecini de üstlenirler. Çocuğu büyütme, yetiştirme, besleme, çocukların dil ve eğitim becerisi ve sağlık bakımı gibi birçok işten sorumludurlar. Kadınların fiziksel ve ruhsal sağlıkları tüm bu işlerden de çeşitli biçimlerde etkilenmektedir. Kadınların sağlıkları, hane içindeki diğer kişilerin; sağlık davranışlarından, beslenme biçimlerinden, sigara, alkol kullanımı gibi alışkanlıklardan da çeşitli biçimlerde etkilenmektedir. Ayrıca, hanede bazen başka kişiler de kadınların sağlık hizmetine ulaşmalarında, beslenmelerinde, çocukları ve eşyle olan ilişkilerinde ve kaynak kullanımında ve tüm sosyal ilişkilerinde belirleyici olabilmektedir. Özellikle belli bölgelerde ve geniş ailelerde kadınların sağlık hizmeti kullanımına başvurmalarında eş ve kaynanaların rolü hâlâ önemli bir tartışma konusudur (Özsan, 2007).

Kadının sağlığının, kadının toplumsal konumuyla olan bağlantısı aynı zamanda kadının statüsüyle doğurganlığı arasındaki ilişkiyi de gündeme getirmektedir. Doğumun kadının bedeninde gerçekleşmesi ve bu durumun cinsiyet rollerinde farklılaşmanın ve cinsiyetler arasında eşitsizliğin temel nedeni olarak görülmesi, kadının statüsünün ve doğurganlığının büyük oranda bir arada düşünülmesine yol açmıştır. Kadınların sağlıkları ve doğurganlıkları söz konusu olduğunda, hamilelik ve doğumla ilintili sorunlardan söz etmek gerekmektedir. Kadınların doğurganlıkları nedeniyle yaşadıkları sağlık sorunlarının başında; gebelikte ve doğumun hemen sonrası süreçte yaşadıkları kan zehirlenmesi, kanamalar, enfeksiyonlar gelmektedir. Kanamalar, kan zehirlenmeleri, enfeksiyonlar, gebelikte görülen yüksek tansiyon, düşük ve zor doğum aynı zamanda kadınların gebelik ve doğumla ilgili ölüm nedenlerini oluşturmaktadır. Gebelik ve doğuma bağlı kadın ölümleri; ülkelerin sahip oldukları zenginliğin ve izledikleri ekonomi politikalarının, kaynakların eşit veya

eşitsiz dağılımının, ülkelerin sağlık ve nüfus politikalarının niteliğinin ve sonuçta ise uyguladıkları sağlık sisteminin çeşitli boyutlarını gösteren temel bir gösterge niteliğindedir. Ayrıca, kadınların sağlığıyla, kadınların toplumsal konumları ve doğurganlıkları arasındaki ilişki, temelde içinde buldukları cinsiyet ilişkileri, sınıf konumları, kent ve kırsal ayrımı gibi bağlamlar tarafından biçimlenmektedir. Ülkelerin sağlık ve nüfus göstergeleri söz konusu olduğunda, temel bir eksiklik anne ölümlerine ilişkin bilginin yetersizliği noktasında ortaya çıkmaktadır. Anne ölümlerinin devletler için kalkınma ve ilerleme göstergeleri olmasına karşın, dolayısıyla anne ölümleri devletler için görece daha fazla anlam taşımaya rağmen, bu konuda verilerin azlığı düşündürücüdür (Özsan, 2007).

Daha önce de belirtildiği gibi kadın sağlığı birçok faktörden etkilenmektedir. Ancak kadın sağlığı denildiğinde, akıllara ilk olarak üreme sağlığı ve aile planlaması gelmektedir. Bunun yanlış bir tutum olduğu, kadın sağlığının yalnızca üreme sağlığı ve aile planlaması olarak ele alınmaması gerektiği düşünülmektedir (KSGM, 2008 b).

3.1.2. Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Eğitim

Eğitimin tanımı çok çeşitli şekillerde ve defalarca farklı kişiler tarafından yapılmıştır. Bu tanımlar; bireyin davranışlarında kendi tecrübesi yoluyla istenilen değişmeyi meydana getirme süreci; çocuklara, ergenlere ve yetişkinlere kazandırılacak zihinsel ve bedensel yetenekleri edindirmek; önceden saptanmış amaçlara göre, insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkinlikler; bireyin davranışlarında istenilen değişimin sağlanması süreci gibi farklı ifadelerdir. Eğitimin yakın, uzak ve genel amaçları kişisel ve toplumsal anlamda çeşitli faydalar sağlar. Bu bağlamda eğitim, sosyal açıdan güçlü bir toplum yaratırken, eğitilmiş insanlardan oluşan üretim gücüyle de ekonomik açıdan güçlü bir ülke yaratır (Taş, 2007). Diğer bir deyişle eğitim ile bireyin daha verimli, dolayısıyla daha üretken hale getirilmesi amaçlanır. Eğitimin ekonomik gelişmeye katkısı gerek mikro ekonomik analizle birey, aile ve firma açısından; gerekse makro ekonomik analizle ulusal ekonomi ve istihdam açısından ele alınabilir (Karaman, 1994: 401). Kalkınmakta olan ülkeler eğitim politikalarını kalkınma stratejilerinde bir araç olarak kullanırlar. Buradan hareketle, kalkınma ve eğitim arasındaki etkileşimin çok yüksek ol-

duğu ifade edilebilir. Eğitimin değişmekte olan dünyaya ayak uydurmak, nitelikli işgücü yetiştirmek ve istihdamı artırmak, yoksullukla mücadele ve gelir dağılımının iyileştirilmesinin unsurlarından biri olması, teknolojik ilerlemenin sağlanması ve sonuç olarak eğitimin yaşam kalitesine etkisi göz önünde bulundurulursa eğitimin kalkınma üzerindeki rolü daha net anlaşılabilir (Taş, 2007). Eğitimin iktisadi gelişme ve refahı artırdığının genel kabul görmesiyle birlikte, kadın eğitimi ve kadın-erkek arasındaki eğitim açığı, ekonomik ve sosyal boyutları incelendiğinde üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir olgu olarak belirlenmiştir (Yumuşak, bt.).

Eğitim ve öğrenim alanında tüm dünyada yaşanan hızlı ilerleme ve gelişmelere rağmen, dünyanın pek çok bölgesinde kadınların eğitimi konusu hala bir sorun alanı teşkil etmektedir. Kadınlar ve kız çocukları eğitim fırsatlarından erkeklere oranla daha az yararlanmakta, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler devam etmektedir (KSGM, 2008 c).

Toplumsal cinsiyet rol kalıplarının, kadın yeteneklerinin gelişmesini olumsuz yönde etkilediği gerçeğinden hareketle kız çocuklarının ilk çocukluk yıllarında ailede tanıştıkları sözü edilen rol kalıpları girişkenlik, bağımsızlık, özgüven, nesnellik gibi özellikleri köreltmektedir. Ayrıca eğitim sistemi, öğretmen tutumları, program ve ders kitapları yaklaşımları bu rol kalıplarının yansıtılıp aktarılmasına yardım etmektedir. Toplumda kadına bağlanan değer yargıları neticesinde kız çocuğunun evde geçici bir varlık olarak görülmesinin kız çocuklarının okutulmamasında önemli bir role sahip olduğu düşünülmektedir (Tezcan, 1993). Çocukların ve gençlerin eşitlikçi ve demokratik bir toplumsallaşma sürecinden geçmelerini teminen okul, toplumsal ve kültürel değerlerin aktarıldığı ve yenden üretildiği esas mekan olarak toplumsal cinsiyet kimliklerinin de oluşturulduğu yerlerden biridir. Dolayısıyla eğitime önem vermenin yanı sıra eğitimin içeriğinin “cinsiyetçi olmayan, eşitlikçi bir eğitim” olarak uygulanması gerektiği ön plana çıkmaktadır (Berktaş, 2004). Başka bir açıdan bakıldığında ise, eğitimin erkeğe, kadının baskı ya da denetim altında tutulacak bir nesne olarak değil, yetileri, yetenekleri ve gereksinimleri kendisinininkinden aşağıda bulunmayan bir eşit birey olarak bakmasını ve geleneksel olarak kendisine verilen yetkilerle geleneksel olarak kadına yüklenen sorumlulukları onunla paylaşmayı öğrenmesini sağlayan en önemli yol olacağı açıktır (Tezcan, 1993).

Eğitimle toplumsal ilerleme ve gelişme arasındaki giderek büyüyen ve önem kazanan ilişki, kadınların ekonomik ve toplumsal kalkınma içindeki yaşamsal rolleri, eğitim gereksinimlerinin tüm düzeylerde ayırım yapılmaksızın ve pozitif ayrımcılık yöntemlerinden de yararlanılarak karşılanması gerektiğini göstermektedir (Arat, 1992: 13-21).

Eğitim kadınların ilgilerini ev dışına yöneltmekte, geleneksel kadın ortamlarından farklı çevrelerle tanışma şansı vermekte, hareket ve girişim özgürlüğünü artırmaktadır. Kadının eğitim düzeyi yükseldikçe, aile başına daha az çocuk düşmekte, daha az çocuk ölümlüyle karşılaşmakta, evlilik yaşı ertelenmekte, daha sağlıklı, daha iyi beslenmiş ve eğitilmiş çocuklar yetişmesi olasılığı güçlenmekte ve özellikle kız çocuklarının eğitim şansı yükselmektedir (Tan, 2000).

Eğitimdeki eğilimlerin incelenmesi toplumsal eğilimlerin anlaşılmasına ışık tutar. Eğitsel eğilimler hem toplumun yeni açılımlar karşısındaki tepkilerinin hem de değişen toplumsal düşünce ve tutumların belirtisi niteliğindedir. Eğitimdeki cinsiyet farklılaşması da kadınla erkeğin yaşam örüntüleri konusundaki tavır ve beklenti dönüşümlerinin çok daha derin toplumsal dönüşümleri işaretleyen belirtileri olarak değerlendirilebilir (Tan, 1994: 83-96).

Konuya başka açılardan bakıldığında, eğitimin iktisadi gelişmeye sağladığı katkıyı ispatlayan ampirik çalışmalar sayesinde bu konunun genel bir kabul gördüğü bilinmektedir. Eğitimin ülke ve toplum için bir yatırım aracı olarak kabul edilmesi, eğitim kararlarının alınmasında diğer yatırım türlerinde olduğu gibi maliyet ve getirilerinin belirleyici faktörler olmasını gerektirmiştir. Buna göre, eğitim kararı verecek bireyler, alacakları eğitim sonucunda elde edecekleri kişisel getiriler ile bu eğitimin maliyetini alternatif eğitim türleri açısından değerlendirerek tercihte bulunacaklardır. Aynı zamanda devlet de, eğitim programları arasında tercih yaparken, eğitimin maliyeti ile sosyal getirilerine dikkat ederek öncelikli yatırım alanlarını belirleyecektir. Böylelikle kamu eğitim kaynakları en etkin biçimde kullanılacak ve sosyal çıktının maksimizasyonu sağlanacaktır. Bu durumda, eğitimin maliyetini ve kişisel-sosyal getirilerini belirlemek ve ölçmek gerekmektedir. Eğitimin gerek maliyetini ve gerekse getirilerini belirlemede ve ölçmede bazı zorluklar olmasına rağmen, hata payını

asgari düzeyde tutacak farklı yöntem ve teknikler geliştirilmiştir. Eğitimin getirilerini hesaplamaya yönelik yapılan çalışmalarda eğitimin kişisel getirisinin, hesaplanabilen sosyal getirisinden yüksek olduğu, eğitimin kadınlara sağladığı getirinin, erkeklere göre daha yüksek olduğu ve gelişmekte olan ülkelerde, eğitimin kişisel ve sosyal getirisinin, gelişmiş ülkelerinkinden daha fazla olduğu ortaya konulmuştur. Bu bulgulara göre, kadınların eğitiminden elde edilecek kişisel ve sosyal getiriler, erkeklerin elde edeceği getirilerden daha yüksektir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, eğitimin sağladığı getiriler gelişmiş ülkelere göre daha fazladır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde kadınların eğitimi diğer ülkelere göre çok daha önemlidir. Gelişmekte olan ülkelerin kadın eğitimine daha fazla önem vererek eğitiminde cinsiyet açığını gidermesi politikalarına öncelik vermesi gerekmektedir. Eğitimin iktisadi boyutunu inceleyen çalışmalarda, eğitimdeki cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik gelişmeyi olumsuz etkilediğine ilişkin bulgular oldukça fazladır. Bu etkiler, dolaylı ve dolaysız olarak ortaya çıkmakla birlikte, eşanlı ve her ülke için aynı derecede olmamaktadır. Eğitim eşitsizliğinin ekonomik etkilerini inceleyen araştırmalar, birçok faktörü tam olarak ölçmemekte veya bazılarını göz ardı etmektedir. Bu eksikliklere rağmen, eğitimde cinsiyet eşitliğinin sağlanması, gelişmekte olan ülkeler için yavaş yavaş kalkınmalarını sağlayan bir strateji olarak değerlendirilebilir (Yumuşak, bt.).

Kadının güçlenmesi, üretim sürecindeki rolü, işgücüne katılımı, kredi, sağlık, sosyal hizmetler gibi toplumsal hizmetlerden yararlanması, kendi yaşamı üzerindeki denetim gücünü artırabilmesi, karar alma mekanizmalarında ve siyasette daha fazla yer alması konularını kesen bir noktada duran kadın ve eğitim konusu, kalkınma planlarında ve bu planlara bağlı olarak geliştirilen tüm programlarda, kadınlarla erkekler arasındaki sayısal farklılıkları gidermeye yönelik politikaların yanı sıra bu farklılıkları gidermenin ötesine geçmek gerektiği kabul edilerek, sorunun tek boyutlu olarak ele alınmaması gerektiği düşüncesi yer almalıdır.

3.1.3. Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Siyaset

Kadın ve siyaset denilince ilk olarak akıllara var olan siyasal yapılar ile bunların içinde yer alan veya almayan kadınların durumu gelmektedir. Bu yapıların yalnız Türkiye’de değil tüm dünyada erkek egemen bir yapı

olduğu gerçeğinden hareketle bir yandan kadınların siyasette var olmayışı vurgulanırken diğer yandan da demokrasi anlayışına ve kadının bireysel ve toplumsal varlığına karşı olan bu durumu değiştirmenin yolları aranmaktadır (Koray, 1998: 209-221). Bu konuyu daha iyi algılayabilmek için siyaset, siyasal katılım, siyasal katılımın türleri ve toplumsal cinsiyet ile siyasal katılım arasındaki ilişki daha yakından incelenmelidir.

Siyaset, insanların toplum halinde yaşamaya başlamalarından sonra ortaya çıkan ve değişik ülkelerde değişik süreçler göstermekle beraber, insanların yaşamında hep etkin olmuş ve etkin olmaya devam edecek olan sosyal bir olgudur. Sosyal bir olgu olması nedeniyle de diğer sosyal olguları etkileyen ve onlardan etkilenen bir yapıya sahiptir (Altındal, 2007). Siyasal katılma ise, bir siyasi fikre taraf olma, siyasi tutum geliştirme, siyasi akımlardan etkilenme ve o akımları etkileme, tercih edilen siyasi fikir yönünde davranışta ve eylemde bulunma gibi bir dizi faaliyeti içermektedir (Gücük, 2006). Siyasal katılım türleri iki başlık altında ele alınabilir. Bunlardan birincisi bireysel (pasif) siyasal katılım, ikincisi ise toplumsal (aktif) siyasal katılımıdır. Bireysel siyasal katılım kişinin otonom olarak yaptığı tercihler ve verdiği kararlar sonucunda, siyasal karar mevkilerine gelecek olanları ve bu mevkileri ellerinde bulunduranları etkilemek üzere yaptıkları eylem ve faaliyetlerdir (Altındal, 2007).

Oy verme davranışı olarak adlandırılan bireysel siyasal katılım türünde kadınların erkeklerle eşit sayılabilecek seviyeye erişmiş oldukları yapılan çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Kadının sosyal statüsü, pasif siyasal katılımında önemli bir unsur olarak değerlendirilmemektedir. Yani, kadının öğrenim düzeyi, medeni hali, kamusal alanda çalışıp çalışmadığı, ekonomik durumu gibi niteliklerin belirleyiciliği konusunda tam bir netlik yoktur. Aktif siyasal katılımında bulunan bireyler ise siyasi partilerde veya siyasi derneklerde üye olarak veya görev üstlenerek, yerel ya da milletvekili seçimlerinde aday olarak, gösteri, miting ve yürüyüşlere katılarak etkin bir şekilde siyasetin içinde yer almaktadırlar. Ancak siyasete pasif katılımında cinsiyetler arasında dikkate değer bir fark bulunmazken, aktif katılımında kadın ve erkek katılımcılar arasında belirgin farklılıklar söz konusudur. Kadınların siyasete katılımları sorunu, belirgin bir şekilde cinsiyet rolleri ve sosyo-kültürel yapı ile ilişkilidir. Kadının rolünü aile içi faaliyetlerle sınırlandıran, erkeğin rolünü ise ev dışı dünyaya yönelik ola-

rak gören bu anlayış kadının siyasi hayata uzak kalmasına yol açmıştır. Buna ek olarak rol farklılaşmasının da katkısıyla erkeğin siyasi hayatta kullanmak üzere sahip olabileceği siyasi beceri ve kaynaklar, kadına oranla hem daha çok hem de daha çeşitlidir. Böylece siyasal katılımın sınırları erkekler için genişlerken, kadınlar için ise tersi bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir (Altındağ, 2007).

Parti ve aile desteğinin olmaması, politik yaşamın erkek niteliği, ataerkil ideolojinin ve kültürel geleneklerin egemenliği, parasal destek yokluğu, seçim sisteminin niteliği gibi kadınların eşit temsili konusundaki engeller hemen hemen tüm toplumlarda benzerlik göstermektedirler (Berktaş, 2004). Kadının karar alma mekanizmalarında temsil edilmeme gerçeği yeni değildir. Yüzyıllar boyu ataerkil aile yapısı içinde “ailedeki rolü” için hazırlanan, “evin yönetimi” için yetiştirilen, “ücretsiz aile işçisi” olarak çalıştırılan kadının toplumun öteki alanlarında yer almasına gerek duyulmamıştır (Koray, 1992: 143). Kadınların parlamentolarda, yerel meclislerde ve hükümetlerde erkeklere oranla daima daha az sayıda görev almaları eşit temsil ilkesi ile çelişik bir durum yaratmaktadır. Öte yandan herhangi bir politik karar organının rejim içerisindeki önemi arttıkça kadınların bu organlardaki temsil edilme olasılıkları daha da düşmektedir. Politik sorunlarla ilgili kamuoyu yoklamaları genellikle kadınların, sorunların varlığından çok daha az haberdar olduğunu ve bu sorunların alternatif çözümleri arasında bir kanaat oluşturmak bakımından erkeklere oranla çok daha pasif bir tavır takındığını ortaya koymaktadır (Tekeli, 1982).

Akal (1994), “Siyasi İktidarın Cinsiyeti” adlı eserinde kadın-erkek ilişkisini tüm toplumları kapsayan bir yöneten/yönetilen ilişkisi olarak, bir siyasi iktidar ilişkisi olarak tanımlamaktadır. Bu iktidar ilişkisini belirleyen olgunun ise yöneten/yönetilen tarafların niteliği değil, yasa/uygulama ilişkisi olduğunu söylemektedir. Siyaset kurgusal olduğu bilinen bir insani etkinliktir. Cinsiyetin de bir kurgu olarak siyaseti etkilediği düşünülmektedir. Dünyayı ikiye ayıran bir bölünmede siyasi iktidarı yalnızca devlet ya da sınıf iktidarı olarak görmek, yasanın üstünlüğü diye yorumlamak temel bir eşitsizliği görmezden gelmek olarak yorumlanabilir. Sonuçta, insanlığı yasa değil, yasayı insanlar yaratır. Bu insanların bir kesimi de temsilcileri oldukları kurallar sayesinde, diğerleri karşısında belirleyici konuma geçerler (Akal, 1994).

Burada çalışmanın amacına yönelik bir noktaya değinmek gerekir. Kalkınma planları ve bu planlara bağlı politika ve stratejiler oluşturma eylemleri kamu açısından Türkiye'deki önemli karar alma mercilerindedir. Türkiye açısından bakıldığında kalkınma planlarının temel stratejilerinin oluşturulmasında Bakanlar Kurulu ile Yüksek Planlama Kurulunun etkin bir rol oynadığı söylenebilir. Hem mevcut durum hem de geriye dönük değerlendirme yapıldığında söz konusu kurullar içinde ya hiç kadın bulunmadığı ya da çok sınırlı sayıda kadın bulunduğu gerçeği ile karşılaşmaktadır. Bugüne kadar oluşturulmuş planların büyük bir bölümünde hiç yer verilmeyen, olanda ise yok denecek kadar az yer verilen kadın ve siyaset konusu akıllara Akal'ın iktidar ilişkisi tanımını getirmektedir. Bir başka deyişle kalkınma planları ile bağlı programlar çok büyük bir oranda erkeklerin belirleyici konumda olduğu politika belgeleridir.

3.1.4. Kadına Yönelik Şiddet

BM Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Bildirgesi²'nde kadına yönelik şiddet, "ister kamusal isterse özel yaşamda meydana gelsin, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik acı veya ıstırap veren ya da verebilecek olan cinsiyete dayalı bir eylem uygulama ya da bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma" şeklinde tanımlanmaktadır. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti, "bir kadına sırf kadın olduğu için yöneltilen ya da oransız bir şekilde kadınları etkileyen şiddet" olarak tarif etmektedir³ (KSGM, 2008 d). Kadına yönelik şiddet olaylarına işyerinde, sokakta, okulda, genel anlamda hayatın her aşamasında rastlanılmakta, dikkat çekici ve çarpıcı olansa toplumdaki en güvenilir ve temel yapı olarak düşünülen "aile"nin, kadının şiddete en çok maruz kaldığı özel alan olmasıdır.

Kadınlara yönelik aile içi şiddet temel insan hakları ve özgürlüklerin ihlali olup kadınlarla erkekler arasında eşit olmayan güç ilişkilerinin sonucu ortaya çıkan toplumsal bir sorun ve önemli bir halk sağlığı problemidir. Bu sorun özel alanda meydana geldiği için çoğu zaman gizli tutulmakta, boyutlarının tespiti son derece güç olmaktadır. Kadınların hem toplumda

2 BM Genel Kurulu'nun 22 Aralık 2003 tarihli toplantısında aldığı 58/147 sayılı "Kadınlara Karşı Aile İçi Şiddetin Ortadan Kaldırılması" Konulu Kararı.

3 CEDAW Komitesinin 19 Nolu tavsiye kararında (1992).

hem aile içindeki karar süreçlerinde erkeklerle eşit düzeyde yer alamaması, sosyal ve ekonomik statülerinin düşük olması, kadınları şiddete karşı zayıf konuma itmektedir (KSGM, 2008 d).

Kadına yönelik aile içi şiddeti açıklayan feminist kuramlarda, toplumun erkek egemen bir yapılanma gösterdiği ve ailede kadına yönelik şiddetin, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı bu yapının bir sonucu olduğu ve bu yapıdan destek alındığı ortaya koyulmaktadır. Ataerkil sistem; ekonomik, politik yapılanmalarla birlikte tüm sosyal kurumlardaki derin etkisi ile erkeğin kadınlar üzerindeki ayrıcalıklı egemen konumlarının sürmesini beraberinde getirmektedir. Ataerkillik sadece bir yapıyı değil bir ideolojiyi de kapsamaktadır. Ataerkil bakış, erkeğin kadın üzerindeki egemenliğini, çiftler arasında erkek lehine bir hiyerarşik ilişkiyi, geleneksel rol beklentilerini, kadının erkek tarafından kontrolü ve yönetilmesini içerir. Kadına yönelik aile içi şiddet bu egemenlik ve sosyal kontrolün sistematik bir formudur. Erkek egemen sistem, sadece kadına yönelik aile içi şiddete açık ya da gizli toplumsal kabul sağlamaz, aynı zamanda bu şiddet sarmalının sürmesini kolaylaştırır (Baykal, 2008). Aile içi şiddeti üreten dinamikler, yalnızca aile içindeki ilişkilerden değil, toplumsal yapı içerisinde kadını ayrımcılığa uğratan ve onu erkeğe bağımlı kılan mekanizmalardan kaynaklanmaktadır. Erkeğin kadın üzerindeki hakimiyeti ile toplumsal normlardan kaynaklanan kadına göre üstün konumu şiddeti besleyen diğer faktörlerdir (KSGM, 2006 b). Özel alanda ortaya çıkan şiddet, erkek egemenliğinin meşrulaştırılmasından, erkeğin daha değerli görülmesinden ve kamusal alandaki ataerkil yapıların egemenliğinden bağımsız düşünülemez (Ecevit, 1993: 10-34).

Kadına yönelik şiddetin bir insan hakları ihlali olduğundan hareketle, kadına yönelik şiddetle mücadelede sadece yasal düzenlemelerin yapılmış olması yeterli değildir. Özellikle son yıllarda geliştirilen plan ve programlarda kadına yönelik şiddet konusunun yer alması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere kadına yönelik şiddetin en önemli kaynağının ataerkil toplumsal yapı olduğu düşünüldüğünde bu konunun sadece plan ve programlarda yer alması değil, zihniyet dönüşümünün sağlanması ve sıkı bir takibi gerekmektedir.

KSGM tarafından yürütölen, amacı kadına yönelik aile içi şiddetin yaygınlığı ve türleri, nedenleri ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi edinmek olan “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması”nda ölkede 51 ilde, yaklaşık 24.000 hane ziyaret edilmiş, 17.000 hane haliyle ve 13.000 kadınla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 2009 yılında kamuoyuyla paylaşılan araştırma sonuçları bu alanda resmi istatistik olarak yerini bulmuş olup, çok önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu istatistiklerin devamlılığının sağlanması da kadına yönelik şiddetle mücadele konusundaki politikaların etkinliğini görebilmek ve takip edebilmek adına son derece hayattır.

3.2. Toplumsal ve Siyasal Hayatta Kadın Konusunun Kalkınma Planları ile Orta Vadeli Programlar ve Yıllık Programlarda Yer Alış Şekilleri

3.2.1. Kalkınma Planlarında Kadının Toplumsal ve Siyasal Hayatı

1963-1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (DPT, 1963) “Nüfus Meselesi” içinde kadının sosyal hayatına ilişkin olarak sağlık alanında yapılmış bir tespit görölmektedir. Bu tespite göre önlenemeyen gebeliklerin son derece tehlikeli yollarla sona erdirilmeğe çalışıldığı ve yapılan bir araştırmada bunun köylerde yılda yaklaşık olarak 12 bin kadının ölmüne sebep olduğu belirtilmiştir. Buna ilişkin olarak, gebelik önleyici bilgilerin yayılması ve gebelik önlemede kullanılan araç ve ilaçların ithal ve satışını yasaklayan kanun hükümlerinin kaldırılması ve mevcut imkanlardan faydalanılarak nüfus planlaması eğitimi yapılacağı gibi tedbirler alınmıştır. “Kamu Hizmetleri” başlığı altında yer alan sağlık bölümünde sağlık ocaklarının en önemli hizmetlerinin ana ve çocuk sağlığını geliştirmek olacağı bildirilmiştir (DPT, 1963). Kadının eğitimine ilişkin olarak ise daha önce “Kalkınma Planlarında Kadın İstihdamı” bölümünde yer alan “Kız Teknik Öğretim” bölümündeki tedbirlerden başka bir tedbir bulunmamaktadır. Aslında bu bölümde yer alan paragrafın giriş cümlesi biraz daha yakından incelendiğinde neden bir önlem alınmadığına ilişkin fikir sahibi olabilmek mümkündür. Paragrafın başında Türkiye’de bütün kademelerde genel, meslek ve teknik okulların kadın erkek bütün yurttaşlara tam bir eşitlikle açık bulunduğu belirtilmektedir. Burada kadınların dezavantajlı konumda olduğu göz ardı edilmiştir. Bunun en büyük

sebeplerinden biri konuya ilişkin cinsiyet bazlı veri bulunmamasından kaynaklanıyor olabilir. Çünkü yapılan incelemede, planda eğitime ilişkin mevcut durum aktarılırken kadınlara ilişkin herhangi bir eğitim verisinin yer almadığı görülmüştür.

1968-1972 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (DPT, 1967) “Yaygın Eğitim” başlığı altında kadınların “ev kadını ve anne olarak” Türk toplumdaki üstün değerini etkin bir şekilde artırmayı hedef tutan kadın eğitimi programlarını uygulamanın öneminden bahsedilmektedir. İkinci Beş Yıllık Plan döneminde kadına yönelen bu programların özel bir önemle ele alınarak geliştirileceği ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından yapılacak, değişik sosyal ortamdaki kadınlara uygulanabilecek çeşitli ve özel kadın eğitimi programları ve kız teknik öğretim kurumlarının desteği ile ev kadınlığı ve annelik bilgilerinin geniş kitlelere ulaştırılmasına çalışılacağı belirtilmektedir. Bu çalışmalarda bölge okullarından yararlanma imkanları sağlanacağı, köy kadınları gezici kurslarının MEB bünyesine alınacağı ve kız teknik öğretim kurumlarının imkanları ile desteklenerek yürütüleceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca yaygın eğitim niteliğinde olan Akşam Kız Sanat Okulları programlarının da bu anlayış içinde geliştirileceği tedbiri de gözlerden kaçmamaktadır (DPT, 1967). Kadınların annelik ve ev kadınlığı gibi cinsiyet rolleri düşünülerek oluşturulmuş bu cümlelerin ardından, kadının eğitimine ilişkin tüm tedbirlerin bir kampanyaya dönüşmesi gerekliliği ise şu cümleyle belirtilmektedir:

“Kadınların eğitimi konusundaki bütün çalışmalar özel bir ağırlıkla ele alınacak, memleket çapında benimsenmesi ve uygulanabilmesi amacı ile bu konuya eğilen bakanlıklar, kamu kuruluşları, amme yararına çalışan dernekler ve gönüllü teşekküllerin de yardımı ile MEB tarafından bir “kadının eğitimi kampanyası” açılması yoluna gidilecek ve Türk kadınının toplum hayatında gereken yerini almasına yardımcı olacak özel kadın eğitim programlarının uygulanması için alınması lüzumlu görülen bütün tedbirlere öncelik verilecektir” (DPT, 1967).

“Köy ve Köylü Sorunu” başlığı altında, kız çocuklarının eğitiminde geri kalmalarının giderilmesinin sağlanacağı, köylerde genç kız ve kadınlara ev ekonomisi ve sağlıkla ilgili bilgileri kazandırmak için özel bir gayret

sarf edileceği tedbirinin yer aldığı görülmekte iken, gençlik sorunlarına ilişkin olarak uygulanacak politikalar incelendiğinde ise;

“Yaygın eğitim yoluyla köylerde yaşayan genç nüfusun ve özellikle genç kız ve kadınların gelişen iktisadi ve sosyal hayatın gereklerine uyabilmelerini sağlayıcı programlar düzenlenecek ve anlamlı bir sonuç elde edecek ölçüde artırılacaktır. Bu eğitim imkanı ve işe yöneltme hizmeti köyden şehre göçen genç nüfusa ve şehirde çalışanlara temin edilecektir” (DPT, 1967).

tedbiri dikkati çekmektedir. Ayrıca “Sağlık” başlığı altında ilk planda olduğu gibi ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesine öncelik verileceği belirtilmiştir. Doğum ve gebelikte anne ölüm oranlarının yüksek olduğu, ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin eleman azlığı ve sınırlı mali imkanlar yüzünden yeterli olmadığı ve sorumlu kuruluşlar arasında yeterli işbirliği olmadığı tespitleri yapılmıştır. Tedbir olarak ise sağlık müdürlüklerinde ana-çocuk sağlığı hizmetiyle aile planlaması programlarının birleştirilmesi ve sorumlu başkanlık kurularak hizmetin yurt düzeyine yayılması hususları bulunmaktadır (DPT, 1967).

1973-1977 Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (DPT, 1973) eğitimdeki durum aktarılırken ilköğretimin çağ nüfusunun %100’ünü kapsamaması öngörüldüğü halde gerçekleşmenin %83,5 dolaylarında seyrettiğinden ancak bu oranın bazı bölgeler ve kız öğrenciler için çok daha düşük olduğundan bahsedilmiştir. Ancak ilerleyen kısımlarda özel olarak kız çocuklarının ilköğretime kayıt veya devam etmesi ile ilgili olarak bir tedbir görülememiştir (DPT, 1973). “Eğitim ve Kültür” bölümünde kadınlara ve kız çocuklarına ilişkin olarak alınacak tedbirler aşağıda yer almaktadır:

“Kız meslek liseleri öğretim kadrosunun nitelikli öğretmenlerle güçlendirilmesi sağlanacaktır. Gezici köy kadın ve erkek kurslarının, çalışmalarını pratik tarım ve kız sanat okulları ile uyumlu bir biçimde sürdürmeleri sağlanacaktır. Ayrıca bu kurslarda, köy halkının kültür seviyesinin yükseltilmesi için, halkın ilgilendiği sosyal, ekonomik ve kültürel konular üzerinde programlar geliştirilerek uygulamaya konulacaktır. Özellikle kadınların eğitimine yönelmesi bakımından pratik kız sanat okullarına ağırlık kazan-

dırılacaktır. Pratik kız sanat okulları, genel kültür ve mesleki beceri kazandırmanın yanı sıra, kadınların beslenme, çocuk bakımı gibi çeşitli konularda da eğitilmesine yönelecektir. Gezici köy kadın kursları, özellikle kırsal yörelerdeki kadının değişen koşullara uyumunu sağlayacak biçimde geliştirilecektir. Pratik kız sanat okulları, kadınlara yöneltilen tüm eğitim faaliyetlerinin derlenebileceği merkezler olarak geliştirileceklerdir” (DPT, 1973).

Ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin gereğince yürütülememesi sağlık ile ilgili sorunlar altında yer almıştır. Ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin merkezi düzeyde ve taşrada sosyalleştirme programıyla bütünleşmiş tek bir örgüt tarafından yürütülmesinin sağlanacağı, tedbirler arasında yer almıştır (DPT, 1973).

Ayrıca ilk iki plandan farklı olarak Üçüncü Plan’da “Sosyal Yardım ve Sosyal Refah Hizmetleri” başlığı altında; sosyal yardım hizmetlerinin, sosyal sigorta sistemi dışında kalan ve geleneksel dayanışma imkanlarını yitirmiş olan güçsüz, çocuk, kadın ve ihtiyarlara öncelik vererek geliştirileceği tedbiri yer almaktadır (DPT, 1973).

1979-1983 Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (DPT, 1979), “Gençlik Sorunları” başlığı altında, kadınlarda okuma - yazma bilmeyenlerin oranının erkeklere göre daha fazla olduğu ve sağlıkla ilgili bölümde “Beslenme Sorunları” başlığında, Türkiye’de kadının doğum öncesi ve sonrasında gerektirdiği özel bir beslenme ile desteklenememesinin bir halk sağlığı sorunu olarak değerlendirildiği tespitleri yer almaktadır. Ayrıca “Sağlık” bölümünde, nüfusun genç oluşu, yanlış ve eksik beslenme sonucu ortaya çıkan hastalıklar, bebek ölüm oranlarının yüksekliği, çevre sağlığı koşullarının istenilen düzeyde olmaması gibi nedenlerle ana - çocuk sağlığı hizmetlerinin etkin bir biçimde yürütülmesinin önemli bir sorun olma niteliğini koruduğu belirtilmiş ve anne sağlığına zarar verecek uygulamaların sona erdirilmesi amacıyla, aile planlaması programları, ana ve çocuk sağlığı hizmetleriyle birlikte, sosyalleştirme programı bütünlüğü içinde ele alınacağı belirtilmiştir (DPT, 1979).

1985-1989 Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (DPT, 1986), ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin temel sağlık hizmetleriyle birlikte götürülme-

sine önem verileceğinden başka, kadının toplumsal ve siyasal hayatına ilişkin herhangi bir tedbirin yer almadığı görülmüştür.

1990-1994 Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (DPT, 1989) “Temel Sorunlar” başlığında “Toplumda Kadının Yeri” bir alt başlık olarak yer almış ve kadının eğitimi, sağlığı ve istihdamı konuları dile getirilmiştir. Planın politika esaslarında ise “Aile, Kadın ve Çocuk” bölümü bir başlık olarak yer almış ve kadınların sosyal ve ekonomik kalkınmanın nimetlerinden daha fazla yararlanmalarının sağlanması amacıyla sağlık, eğitim ve istihdam imkanlarının artırılması, kadının statüsünün her bakımdan iyileştirilmesi ve bu statünün sağladığı bütün hakları ve imkanları tam olarak kullanabilmelerine yönelik tedbirler alınacağı belirtilmiştir (DPT, 1989).

1996-2000 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (DPT, 1995) sosyal gelişmelerden bahsedilirken özellikle kadın nüfusta okuma-yazma oranının çok düşük olduğu ve kadınların %28'inin okur-yazar olmadığı bildirilmiştir. Kadınların toplumsal statülerinin yükseltilmesi ve kalkınmaya katılımlarının artırılabilmesi için eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik alanları ile ilgili göstergelerinin iyileştirilmesi ve yasal açıdan kadın-erkek eşitliğini engelleyen hususların düzenlenmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur (DPT, 1995).

“Temel Yapısal Değişim Projeleri” başlığı altında “Eğitim Reformu”nda mevcut durum tanımlanırken kadınların %28'inin okuma-yazma bilmediği ile beraber, okuryazar olan kadınların %81,6'sının ilkökul mezunu olduğu veya herhangi bir eğitim kurumunu bitirmediği, ortaokul mezunu olanların %7,6 düzeyinde, lise mezunu olanların %8,3 ve yüksek öğretim mezunu olanların %2,6 düzeyinde olduğu gibi çarpıcı veriler yer almıştır (DPT, 1995).

“Nüfus ve Aile Planlaması” başlıklı alt bölümün “Amaçlar, İlkeler ve Politikalar” başlığı altında, aileyi korumak ve desteklemek amacıyla uygulanacak politikalarda kadın-erkek eşitliğinin güçlendirilmesine özen gösterileceği belirtilmektedir. Kadınların, eşit statüde bireyler olarak toplumsal yaşamın her alanına katılımlarının sağlanmasının esas olduğu, Türk kadınının toplum içindeki yerini olumsuz olarak etkileyen hususların giderilmesi yönündeki çalışmaların sürdürüleceği, toplumsal refahın

artırılması ve kadınların da refahtan en üst düzeyde yararlanabilmesi için kız çocuklarının ve kadınların eğitimine ağırlık verileceği ve kadının kalkınmaya katılımının geliştirileceği belirtilmiştir (DPT, 1995).

Yedinci Planda ilk defa kadın-erkek eşitliği hususunda çok açık bir şekilde hukuki düzenlemeler yapılacağı tedbiri görülmektedir. “Hukuki ve Kurumsal Düzenlemeler” başlığı altında yer alan husus şöyledir:

“Türk Medeni Kanunu’nda yer alan, ikametgah, aile reisliği, soyadı, evlilik birliğinin temsili, husumet ehliyeti, evlilik yaşı, mal rejimi, eşlerin meslek ve sanatı, miras, ev eşyaları, resmi nikah ve nafaka gibi konularda gerekli düzenlemenin yapılması; evlilik süresince edinilen maddi birikimde eşler arası mal birliği ilkesinin uygulamaya geçirilmesi; aile içi sorumlulukların eşit paylaşılması ve kadının toplumsal yaşama eşit biçimde katılımının sağlanması; Ceza ve Vergi Kanunlarında kadın-erkek eşitliğini bozucu ve kadını güç durumda bırakan hususların eşitlikçi bir anlayışla düzenlenmesi; çalışma hayatını düzenleyen yasalarda gebelik ve doğum izni, kreş ve çocuk bakımevi açılması ile ilgili maddelerde kadının çalışma yaşamından kopmasının önlenmesi, aile birliğinin güçlendirilmesi ve çalışan annelerin çocuklarının yeterli bakım imkanına kavuşturulmasına yönelik değişiklikler yapılacaktır” (DPT, 1995).

2001-2005 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (DPT, 2000 b) incelendiğinde 1999 yılı itibariyle kadınlarda okur-yazarlık oranının %77,4 olduğu, ayrıca kırsal ve kent arasında bu oranda kent lehine yaklaşık olarak %14'lük bir fark olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kadının statülerinin yeterince geliştirilememesinin dikkat çektiği ve bu bölgede kadının statüsünün yükseltilmesi ve kalkınma sürecine entegrasyonu amacıyla Çok Amaçlı Toplum Merkezleri'nin (ÇATOM) kurulduğu bildirilmektedir. Planda zorunlu temel eğitim süresinin 8 yıla çıkarılmasının, kadınların eğitim seviyesinin yükseltilmesi açısından önemli bir gelişme olarak görüldüğü, kadının sağlık düzeyinin iyileştirilmesi amacıyla 1998 yılında Ulusal Strateji Planı oluşturulduğu ve 13 Valilik bünyesinde Kadının Statüsü Birimleri oluşturulduğu bilgilerine yer verilmiştir (DPT, 2000 b).

“Kadın, Aile ve Çocuk” bölümüne ilişkin olarak kadınların okur-yazarlığının artırılması amacıyla projeler geliştirilmesi, kadınların eğitime etkin katılımının sağlanması, toplumun ön yargılardan arındırılması için örgün ve yaygın eğitim yanında yazılı ve görsel iletişim araçlarından da yararlanılması ile “İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi” başlığı altında;

“Kadınların etkinlik alanlarının genişletilmesi ve eşit fırsat ve olanaklardan yararlanmalarının sağlanması için eğitim seviyeleri yükseltilecek, kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılmalarını sağlayacak düzenlemeler yapılacaktır” (DPT, 2000 b).

tedbirleri yer almaktadır.

2007-2013 Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın (DPT, 2006 b) beş gelişme ekseninden olan “Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi” eksenini başlığı altında bir alt başlık olarak yer alan “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele” konusunda kadınlar, çocuklar, yaşlılar, özürllüleri ve kente göç edenler başta olmak üzere, yoksulluk riskiyle karşı karşıya olanlara yönelik eğitim, kültür ve sağlık gibi hizmetlerin artırılması ihtiyacının devam etmekte olduğu, kadınların okuryazarlık oranlarının erkeklerin gerisinde kaldığı, kadınların ve çocukların şiddete maruz kaldığı ve kadınların karar alma süreçlerine katılımının yetersiz olduğu konularına değinilmiştir (DPT, 2006 b). Aynı başlık altında temel amaçlarda aşağıdaki hususlar yer almaktadır:

“Özellikle kırsal kesimdeki kız çocuklarının, özürllüleri ve düşük gelirli ailelerin çocuklarının eğitim ihtiyaçlarının karşılanması desteklenerek bu kesimlerin eğitime erişimleri kolaylaştırılacaktır. İlköğretimde okul terklerinin azaltılması için başta kırsal kesime ve kız çocuklarına yönelik olmak üzere gerekli tedbirler alınacak ve ortaöğretime geçiş oranları yükseltilecektir. Kadına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla, bu konudaki toplumsal bilinç artırılacaktır” (DPT, 2006 b).

3.2.2. Orta Vadeli Programlarda Kadının Toplumsal ve Siyasal Hayatı

2006-2008 Orta Vadeli Programı (DPT, 2005 b) ile **2007-2009 Orta Vadeli Programı'nda** (DPT, 2006 c) kadınların konu alındığı tek bir husus yer almaktadır:

“Kadınların ekonomik ve sosyal hayata etkin katılımları sağlanacak, başta eğitim olmak üzere dezavantajlı konumlarını giderici tedbirler alınacaktır. Özellikle kadınlara yönelik şiddetin önlenmesine dönük çabalar artırılabacaktır.”

2008-2010 Orta Vadeli Programı'nda (DPT, 2007 b), kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusu ile beraber “Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Geliştirilmesi” üst başlığı içinde “Eğitim Sisteminin Geliştirilmesi” başlığı altında her kademedede eğitime erişimin önündeki engellerin kaldırılması; bölgesel ve cinsiyet farklılıklarının giderilmesi konuları görülmektedir.

2009-2011 Orta Vadeli Programı'nda (DPT, 2008 b) ise, 2008-2010 Orta Vadeli Programının eğitim sistemi ile ilgili tedbirine ek olarak fırsat eşitliğini artırmaya yönelik idari yapının yeniden düzenleneceği hususu bulunmaktadır. “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele” başlığı altında ise önceki programlarda yer alan tedbirlerden farklı herhangi bir hususa rastlanılmamıştır.

3.2.3. Yıllık Programlarda Kadının Toplumsal ve Siyasal Hayatı (1996-2009)

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planının ilk uygulama yılı olan **1996 Yılı Programı** (DPT, 1996) incelendiğinde, genel durum değerlendirmesinin yapıldığı birinci bölümde dünyadaki sosyal gelişmelerden bahsedilirken Mart 1995'te BM Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi'nin toplandığından ve Zirve çerçevesinde genelde kadın haklarının önemi ve kadınların eğitiminin kalkınmanın bir itici gücünü oluşturduğunun daha iyi anlaşıldığı belirtilmiştir. “Nüfus ve Aile Planlaması” bölümünde mevcut durum tanımlanırken kadınların statülerinin gerek aile içinde gerekse toplum düzeyinde yükseltilmesi, güçlendirilmesi, etkinlik alanlarının genişletilmesi, eşit fırsat ve olanaklardan yararlanmalarının sağlanması için eğitim ve sağlık göstergelerinin iyileştirilmesine yönelik politikalara öncelik verilmesinin gereği vurgulanmıştır. Aynı bölümün amaçları arasında, kadının ve kız çocuklarının eğitimine yönelik çalışmalara ağırlık verileceği sayılmıştır. “Hukuki ve Kurumsal Düzenlemeler” başlığı altında ise kadına karşı ayrımcı hükümler içeren, Türk Medeni Kanunu'nda değişiklik öneren tasarının TBMM'ye sunulacağı bildirilmiştir. Bu hukuki ve kurum-

sal düzenleme kadın haklarının geliştirilmesi ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanması başlığı altında program sonunda yer alan tabloda da yerini bulmuştur (DPT, 1996).

1997 Yılı Programı'nda (DPT, 1997), “İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi” bölümü alt başlıklarından olan “Eğitim Reformu”nun amaçları sayılırken yaygın eğitimin, insanların ve özellikle kadınların meslek edinmeleri ve el becerilerini geliştirerek üretime yönelmeleri için yeniden düzenleneceği belirtilmiştir. “Nüfus ve Aile Planlaması” başlığı altında ise kadın sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin geliştirilmesi ve kalitesinin artırılması çalışmalarını kapsayarak “Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması Ulusal Stratejileri” dokümanının hazırlandığı ve belirlenen stratejilerin bir eylem planına dönüştürülmesi çalışmalarına başlanıldığı bildirilmiştir. Aynı başlık altında kadına yönelik hizmet ve politikaların yürütülmesinde gereken kurumsal ve yasal çalışmaların ivedilikle tamamlanması konusunun önemini koruduğu ve AÇSAP Merkezlerinin fonksiyonlarının üreme sağlığı kavramı boyutunda genişletileceği vurgulanmıştır (DPT, 1997). Bu tespitler haricinde 1996 Yılı Programı ile benzer ifadelerin yer aldığı görülmüştür.

1998 Yılı Programı'nda (DPT, 1998 a), “Nüfus ve Aile Planlaması” başlığı altında, özellikle 12 ve yukarı yaş grubunda okur-yazar olmayan genç kız ve kadınlar için okuma-yazma kursları açılarak 4. Dünya Kadın Konferansı taahhütleri arasında yer alan 2000 yılına kadar kadınlarda okur-yazarlık oranının yüzde yüze çıkarılmasının beklendiği belirtilmiştir. Devamında öncelikli olarak 1998 yılında kadınlar için okuma-yazma seferberliği gerçekleştirileceği bildirilmiştir. 1996 ve 1997 Yılı Programı'ndan farklı olarak 1998 Yılı Programı'nda, KSGM'nin kurulmasına ilişkin yasa çalışmalarının tamamlanması hususu programın sonunda yer alan ve program döneminde gerçekleştirilecek faaliyetleri içinde barındıran tabloda görülmektedir. Söz konusu faaliyetin bitiş yılı olarak 1998 yılı öngörülmüştür (DPT, 1998 a). Diğer tedbirlerin 1997 yılındaki tedbirlerle aynı olduğu görülmüştür.

1999 Yılı Programı'nda (DPT, 1998 b), “Nüfus ve Aile Planlaması” başlığı altında, 1997 yılında hazırlanan “Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması Ulusal Stratejileri” dokümanı dikkate alınarak konuya ilişkin olarak Ulusal Eylem Planı hazırlandığı, eylem planında öngörülen aktivitelerin

hayata geçirilmesi ve uygulamaların amaçlar dikkate alınarak izlenmesi gerekliliği ile Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı'nın TBMM'ye sunulduğu bildirilmiştir. Aynı başlık altında anne ölümleri, gebeliğe bağlı hastalık ve kadınlarda önlenemez diğer hastalıkların görülme sıklığının düşürülmesine yönelik olarak risk yaklaşımının sağlık personeli tarafından bilinmesi ve uygulanmasını sağlamak gerekliliği vurgulanmıştır. Temel eğitim çağındaki, özellikle kırsal kesimde yaşayan kız çocuklarının aile bütçesine katkı amaçlı çalıştırılması sebebiyle temel eğitime devam edememesi, temel eğitim çağındaki çocukların önemli sorunları arasında sayılmıştır (DPT, 1998 b).

Programda ayrıca kadın-erkek eşitsizliğinin ortadan kaldırılması, kadınların kalkınma sürecine tam katılabilmesi ve eşit statüde bireyler olarak, politika dahil toplumsal yaşamın her alanına aktif olarak katılmaları amacı doğrultusunda, eğitim, sağlık, istihdam ve çalışma hayatı göstergelerinin iyileştirilmesi için gereken kurumsal ve yasal çalışmalara duyulan ihtiyacın önemini koruduğu belirtilmiştir. Bu tespiti önemli kılan nokta ilk defa bir yıllık programda kadınların politikaya aktif olarak katılımından bahsediliyor olmasıdır. Her ne kadar bunun nasıl yapılacağına ilişkin bir husus yer almasa da bu tespitin önemli bir gelişme olduğu düşünülmektedir.

2000 Yılı Programı'nda (DPT, 1999), dünyadaki sosyal gelişmeler sıralanırken Dünya Bankası 2000 Yılı Dünya Kalkınma Raporu'nun yoksullukla mücadelenin yanı sıra, kadının ekonomik ve sosyal yaşamdaki rolünün güçlendirilmesi konusunun öneminden bahsettiği belirtilmiştir. "Nüfus ve Aile Planlaması" başlığı altında, kadın haklarının insan haklarının bir parçası olduğu halde ülkemizde kadınların bu haklarından yeterince yararlanamadığı, bu anlamda kadınlar arasında oldukça yaygın olan ekonomik bağımlılığın ortadan kaldırılması, kadınların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi, kadınlar için eşit istihdam olanakları ve iş güvencesinin garanti altına alınması, ailede sorumluluk ve yetkilerin eşit paylaşımından faydalanmalarının temini ve kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi ihtiyaçlarının önemini koruduğu bildirilmiştir. "Nüfus ve Aile Planlaması" başlığının amaçları arasında, kadınların güçlendirilmeleri, etkinlik alanlarının genişletilmesi, eşit fırsat ve olanaklardan yarar-

lanmalarının sağlanması temel amaçlar olarak sayılmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, iş yaşamına katılımlarının artırılması, mevzuattaki kadına yönelik eşitsizliklerin giderilmesi ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılımlarının sağlanması temel ilke olarak belirlenmiştir (DPT, 1999). 1999 Yılı Programı'nda kadınların politikaya aktif olarak katılımlarının öneminden bahsedildikten sonra, 2000 Yılı Programında da kadınların karar alma mekanizmalarına daha fazla katılımlarının sağlanması ilkesinden bahsedilmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Türk Medeni Kanunu'nun Aile Hukuku'na ilişkin maddelerinde kadın-erkek eşitliğini sağlayıcı düzenleme çalışmalarına devam edileceği tedbiri ise Program sonunda bulunan tabloda kadınlara ilişkin olarak yer alan tek tedbirdir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk uygulama yılı olan **2001 Yılı Programı'nda** (DPT, 2000 a), kadın sorunlarına ilişkin önceki yıllarda yapılan çalışmalar aktarılmış ve eğitim, istihdam gibi sektörlerde bazı rakamlarla mevcut durum ortaya konulmuştur. “Kadın, Aile ve Çocuk” bölümünün politikaları arasında, kadınların okur-yazarlığının artırılması amacıyla projeler geliştirileceği, kadınların eğitime etkin katılımının sağlanması, toplumun önyargılardan arındırılması için örgün ve yaygın eğitim yanında yazılı ve görsel iletişim araçlarından yararlanılacağı hususları yer almaktadır. Programda ayrıca, BM Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'ne (CEDAW) ait İhtiyari Protokole taraf olunması için gerekli yasal sürecin başlatılacağından bahsedilmektedir (DPT, 2000 a).

Çalışmanın “Yıllık Programlarda Kadın İstihdamı” başlıklı bölümünde de bahsedildiği gibi, 2001 yılı programında Sekizinci Kalkınma Planı'nda yer alan tedbirlerin ayrıntılarının görüldüğü söylenebilir.

2002 Yılı Programı'nda (DPT, 2001) “Kadın, Aile ve Çocuk” başlığı altında kadınların ve kız çocukların eğitim, sağlık, sosyal hizmetlere tam ve eşit olarak erişimlerini sağlayacak tedbirler alınacağı, kadınların toplumsal konumlarının güçlendirilmesi, etkinlik alanlarının genişletilmesi, eşit fırsat ve olanaklardan yararlanmalarının sağlanması için eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılımlarının sağlanması ve kadınlara yö-

nelik şiddetin önlenmesi için gerekli eğitim programlarının hazırlanacağı gibi tedbirler göze çarpmaktadır (DPT, 2001). Burada dikkat çeken nokta kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunun ilk defa olmasa bile bu kadar açık bir şekilde bir yıllık programda yer almasıdır.

2002 Yılı Programı'nda ilk defa "Kamu Hizmetlerinde Etkinliğin Artırılması" başlığı altında mahalli idarelerle ilgili politikaların belirlendiği bölümde yerel yönetimlerin hizmet planlaması, projelendirmesi ve uygulaması aşamalarında, engelliler, kadınlar, yaşlılar, çocuklar ve gençler gibi toplumun farklı kesimlerinin ihtiyaçlarını göz önüne alan yaklaşımlar geliştirileceği bildirilmiştir (DPT, 2001). Söz konusu tedbirin toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının plan ve programlara yerleştirilmesi açısından büyük önem arz ettiği düşünülmektedir.

2003 Yılı Programı'nda (DPT, 2003 a), 2002 Yılı Programı'ndan farklı olarak iki husus dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi, kadına yönelik politika ve uygulamaların koordinasyonundan sorumlu ulusal mekanizmanın yasal altyapısının güçlendirileceği, ikincisi CEDAW ve diğer uluslararası anlaşmalar doğrultusunda, kadınlara yönelik şiddetin ve istismarın önlenmesi amacıyla, 5680 sayılı Basın Kanunu ve RTÜK Kanunu'nun ilgili maddelerinde düzenlemeler yapılacağıdır (DPT, 2003 a).

2004 Yılı Programı'nda (DPT, 2003 b), kadınların eğitiminde örgün ve yaygın eğitim yanında yazılı ve görsel iletişim araçlarından yararlanılacağı, kadına yönelik mesleki eğitim veren kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonun sağlanacağı hususları yer almaktadır. Kadınlara yönelik şiddetin ve istismarın önlenmesi için eğitim, sağlık ve güvenlik gibi meslek gruplarına yönelik hizmet içi eğitim ve bilgilendirme programları geliştirileceği ile şiddete maruz kalan kadınlar için SHÇEK'e bağlı kadın konuk evlerinin ülke düzeyinde aktif hale getirileceği ve gerekli hizmetlerin verilmesinin sağlanacağı belirtilmiştir (DPT, 2003 b).

2005 Yılı Programı'nda (DPT, 2004), 2004 yılından farklı olarak sadece kadınlara yönelik çalışmalar yapan kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, üniversiteler ve sivil toplum örgütleri arasında işbirliği ve iletişim ağı oluşturulacağı ile toplumun bilinçlendirilmesine yönelik çalışmaların yapılması tedbirleri görülmektedir (DPT, 2004).

Önceki programlardan farklılık arz eden **2006 Yılı Programı'nda** (DPT, 2005 a), “Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele” başlığı altında kadınların konu alındığı bir öncelik yer almaktadır. Bu öncelikte kadınların ekonomik ve sosyal hayata etkin katılımlarının sağlanacağı, başta eğitim olmak üzere dezavantajlı konumlarının giderileceği ve özellikle kadınlara yönelik şiddetin önlenmesine dönük çabaların artırılacağı belirtilmiştir. Söz konusu öncelik altında KSGM'nin sorumlu kuruluş olarak belirlendiği kadına yönelik şiddetin türleri, kadın ve çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri, mücadele yolları ve mekanizmaları hakkında medyada bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri yürütüleceği ifade edilmiştir. Aynı başlık altında ayrıca özürülüler ve yoksul ailelerin özellikle kız çocukları için başta temel eğitim olmak üzere eğitime erişimlerini kolaylaştıracak projelerin yanı sıra ulaşım, giyim ve beslenme gibi imkanların artırılacağı hususu yer almaktadır (DPT, 2005 a).

Hali hazırda yürürlükte olan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın ilk uygulama yılı olan **2007 Yılı Programı'nda** (DPT, 2006 a), “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele” başlığı altında kadınların toplumsal konumlarının güçlendirilmesini sağlayacak bilinçlendirme çalışmaları yapılması tedbiri görülmektedir. Kadına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla toplumsal bilincin artırılması ise bir öncelik olarak programda yerini bulmuştur. Her iki tedbir için sorumlu kuruluş olarak KSGM belirlenmiştir. Kız çocukları ile ilgili olarak, düşük geliri ailelerin çocukları ile özürülü çocukların ve özellikle kırsal kesimdeki kız çocuklarının eğitime erişimlerinin kolaylaştırılacağı önceliğine yer verilmiştir (DPT, 2006 a).

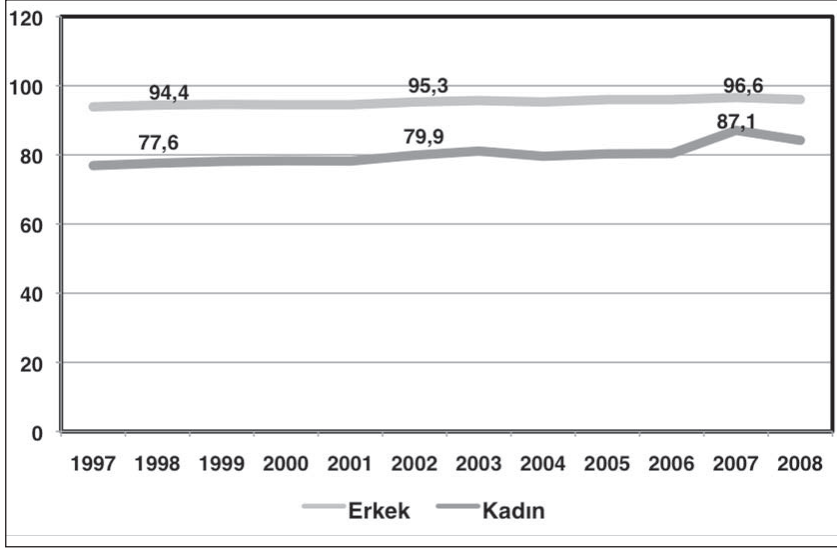
2008 Yılı Programı'nda (DPT, 2007 a), “Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi” üst başlığı altında “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele” başlığı altında, 2007 Yılı Programı'na ek olarak ücretsiz doğum izinlerinin ebeveyn izni şeklinde yeniden düzenlenmesi ile “Kadın Ulusal Eylem Planı” hazırlanması ve kadın sığınma evi sayısının artırılacağı tedbirleri görülmektedir (DPT, 2007 a).

Son olarak **2009 Yılı Programı'nda** (DPT, 2008 a), Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı ile Kadınlara Karşı Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı'nın uygulamaya konulması tedbirlerinin yer aldığı görülmektedir.

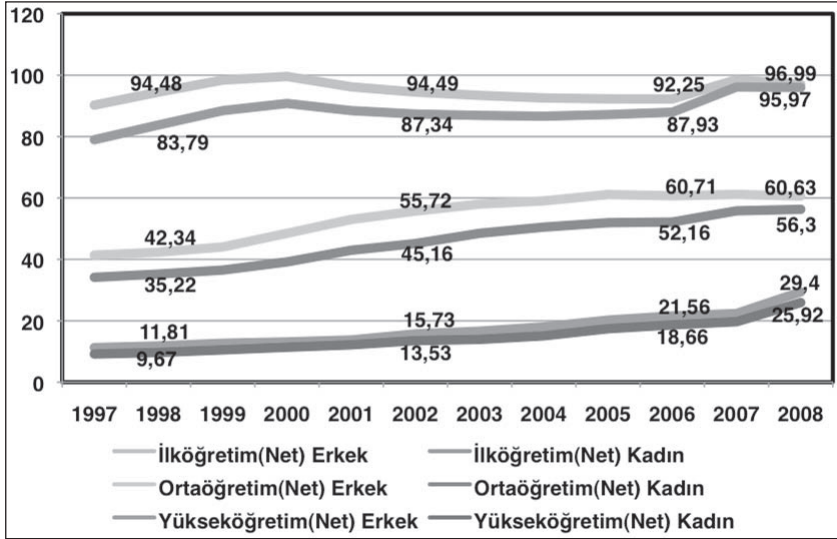
3.3. Genel Değerlendirme ve Öneriler

İncelenen tüm plan ve programlarda kadının eğitime ve sağlığına ilişkin bir takım saptama ve tedbirler görülürken kadına yönelik şiddet ve kadınların karar alma mekanizmalarına katılmalarına ilişkin hususların sadece son yıllardaki plan ve programlarda yer aldığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede hemen hemen tüm AB ilerleme raporlarında kadına yönelik şiddet ve kadınların karar alma mekanizmalarına katılmalarına ilişkin birtakım eleştiriler yer almasının önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca 4. Dünya Kadın Konferansı'nın taahhütleri arasında yer alan 2000 yılına kadar kadınlarda okur-yazarlık oranının %100'e çıkarılması hedefinin 1998 Yıllık Programında yerini aldığı görülmüştür. Bu gelişmeler Türkiye'nin özellikle uluslararası yükümlülüklerini kalkınma planlarına ve programlara taşıma çabasını göstermektedir.

Bir toplumun eğitim düzeyinin ölçülmesinde çeşitli kriterler ve yöntemler kullanılmaktadır. Tercih edilen her bir kriterin ve yöntemin farklı özellikleri vardır. Ortalama eğitim süresi, okur-yazarlık oranı ve okullaşma oranı, eğitim düzeyinin ölçülmesinde en fazla kullanılan kriterlerden bazılarıdır (Yumuşak, bt). Bunlardan hareketle ülkemizdeki duruma bakılacak olursa okumaz yazmazlığın genel olarak ve kadın okumaz yazmazlığının özel olarak önemli sorun olmayı sürdürdüğü görülmektedir. Ayrıca okullaşma oranlarının hiçbir düzeyinde bir eşitlik söz konusu olmayıp, bu eşitsizliğin kadınların aleyhine olduğu rakamlarla da açıktır. Aşağıdaki şekillerin ilkinde Türkiye'deki 15 ve üzeri yaştaki kadınların ve erkeklerin okur-yazarlık oranları gösterilmektedir. İkinci şekilde ise öğretim düzeyleri itibarıyla net okullaşma oranları yer almaktadır.

Şekil 3.1. Kadınların ve erkeklerin okuryazarlık oranları⁴ (%)

Şekil 3.2. Öğretim düzeylerine göre okullaşma oranları (%)

4 2007 yılı verileri Toplumsal Cinsiyet Göstergeleri'nden alınmıştır. 2008 yılı verileri ise Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden alınmıştır. 2008 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminde okuryazarlık ile ilgili durum incelendiğinde bilinmeyen bir grup olduğu görülmüştür. Hem kadın hem de erkekler için geçerli olan bu durum oranların hesaplanmasında kapsam dışı tutulmuştur.

TÜİK Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri (TÜİK, 2009 b) ile Milli Eğitim İstatistikleri (MEB, 2009) verilerinden faydalanılarak hazırlanan Şekil 3.1 ve Şekil 3.2 incelendiğinde kadınların ve erkeklerin hem okuryazarlık oranlarında hem de okullaşma oranlarında artışlar olduğu görülmektedir. Ancak, diğer taraftan 1997 yılından bugüne kadar kadınların gerek okuryazarlık oranları, gerekse okullaşma oranları erkeklerin gerisinde kalmıştır. Ülkemizde özellikle kadınların okuryazarlık konusu ciddi bir problem olmakla beraber, okullaşma oranlarında kademeler arası geçişlerde hem kadınlar hem de erkekler açısından ciddi azalmalar olması da gözlerden kaçmamaktadır. Bu azalmaların kadınları daha fazla etkilediği vurgulanmalıdır. Okullaşma oranlarında ilköğretimden ortaöğretime geçişte erkeklerde %37,5 azalma görülürken, bu oran kadınlarda %41,3; orta öğretimden yüksek öğretime geçişte ise erkeklerde %51,5 azalma söz konusu iken kadınlarda bu oran %54'e çıkmaktadır.

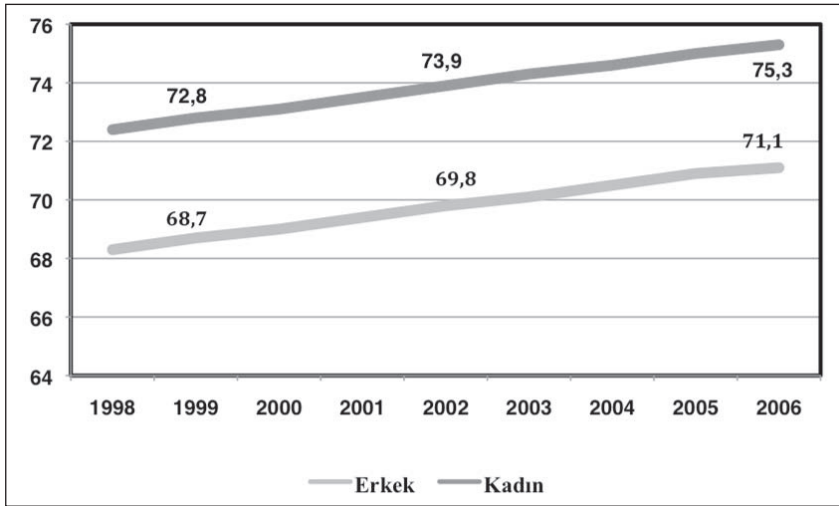
Planlı dönemle eğitim sisteminde birçok gelişmenin olduğu yadsınamaz bir gerçektir ancak 1963 yılından bu yana gelinen nokta, planlananların gerisinde kalmıştır. Eğitim alanı maalesef tüm hayatı içine alacak şekilde düzenlenememiştir. Eğitim sistemi, sosyo-ekonomik bir bakış açısıyla incelense de hayatın içindeki birçok sistemi içine alacak, teknolojik ve ekonomik ilerlemeler sağlayacak bir bütün haline gelememiştir. Buna paralel olarak eğitim sistemi, üretimle ve çalışma yaşamının gereksinimleriyle uyum sağlayacak ve ülke çapında insan gücü talebini karşılayacak bir yapıya kavuşturulamamıştır. Planlı dönemde, yapılan planlar tam olarak hayata geçirilememiş; bu durum da birbirini takip eden planlarda sürekli aynı sorunların yaşanmasına ve aynı tip çözüm önerilerinin üretilmesine neden olmuştur. Planlı dönemde eğitim, kalkınma çabasının gerçekleşmesi için gerekli nitelikte ve sayıda eleman yetiştiren, toplumun yaratıcı gücünü ve verimini arttıran, toplumda herkese yeteneklerine göre yetişme olanağı sağlayan, bu olanakları bölgeler arasında adil ve ihtiyaca uygun bir şekilde dağıtabilen, ayrıca da sosyal adaleti gerçekleştirebilen bir araç olarak kullanılamamıştır (Taş, 2007).

Kız-erkek tüm çocukların eşit, parasız, nitelikli bir eğitim almaları önündeki engellerin kaldırılması ancak sağlam devlet politikalarıyla sağlanabilir. Bu bağlamda, sivil toplumun mikro projeleri de, kamusal eğitim alanı gibi bir mücadele alanı olarak görülmeli ve bu konuda bütüncül bir yaklaşım

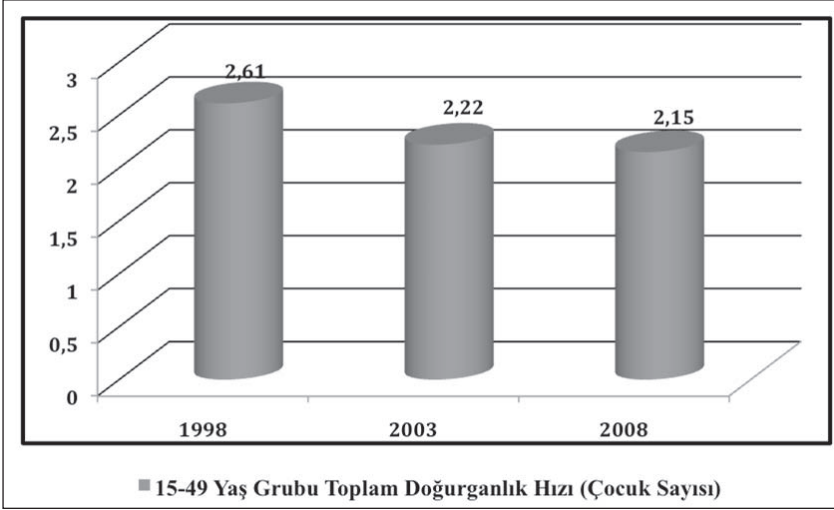

geliştirilmelidir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin MEB Stratejik Planı'nda özümsemesi, kız çocuklarının ve kadınların tüm eğitim düzey ve türlerinde eşit katılımını sağlayacak özel önlemlerin artırılması, her durumda farklı nedenleri dikkate almak koşuluyla aileye bağlı olmayan özendirici bir burs sistemi, yatılılık sağlanması, eğitimin ana hedeflerini, temel politikalarını ve önceliklerini belirleyen tüm metinlerde, uygulamalarda, ders araç ve gereçlerinde toplumsal cinsiyet yaklaşımının yerleştirilmesi, eğitimin tüm karar, yetki ve denetim organlarında toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip kadınların da yer alması ve okulun yapısı, aktörleri, süreçleri ve gündelik yaşamı ile cinsiyetçiliğin yeniden üretimine engel olunması ve tüm bunlara kalkınma planlarında ve programlarda yer verilmesi eğitimde toplumsal cinsiyet bakış açısını yerleştirmenin ve kadın-erkek eşitliğini sağlamanın stratejilerinden biridir (Tan, 2008).

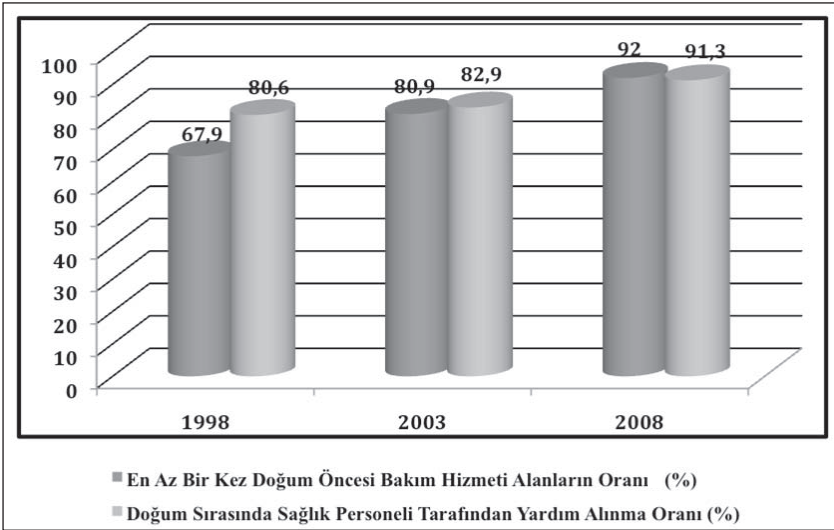
Kadın ve sağlık konusuna ilişkin olarak beklenen yaşam süreleri, doğurganlık hızı ve kadınların sağlık hizmeti alma durumlarına ilişkin şekiller aşağıda yer almaktadır:

Şekil 3.3. Doğu'da beklenen yaşam süreleri (Yıl)

Şekil 3.4. Doğurganlık hızı (Çocuk sayısı)

Şekil 3.5. Sağlık hizmetlerinden yararlanma durumu (%)

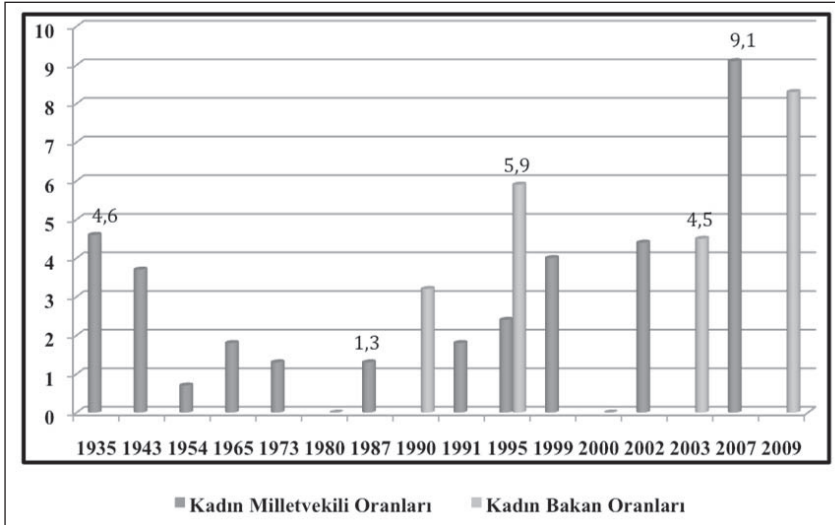
TÜİK Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri'nden (TÜİK, 2009 b) faydalanılarak oluşturulan Şekil 3.3'ten de görüleceği üzere hem kadınların hem de erkeklerin doğuştan beklenen yaşam sürelerinde yıllar itibariyle sürekli olarak bir artış görülmektedir. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008

(Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2009) verileri kullanılarak hazırlanan Şekil 3.4 ve Şekil 3.5 incelendiğinde, kadınların doğurganlık hızlarında (çocuk sayısı olarak) son on yıl içinde yaklaşık %17'lik bir azalma olduğu söylenebilir. Aynı zamanda kadınların hem doğum öncesi hem de doğum sırasında sağlık hizmeti alma oranlarında gözle görülür artışlar olduğu da tespit edilmiştir. Bu gelişmelerin yaşanmasında kuşkusuz sağlık alanında yapılan önemli çalışmaların ciddi bir payı olduğu vurgulanmalıdır. Ancak hem olumlu hem de olumsuz gelişmelerin etki analizlerini yapıp bir sonraki planları ve programları bu doğrultuda tasarlamak son derece önemlidir.

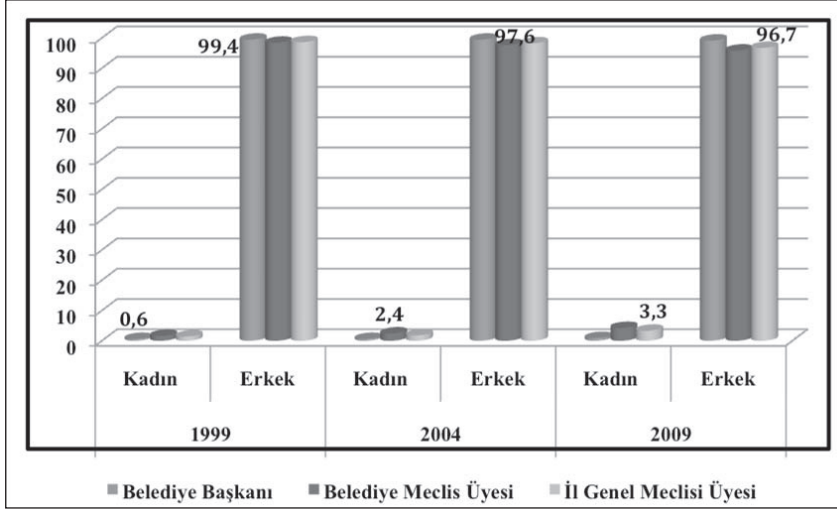
Doğuşta beklenen yaşam süresinin artış göstermesi, sosyo-ekonomik koşulların ve sağlık sisteminde iyileşmenin olduğu fikrine işaret etmektedir. Kadınların doğuşta beklenen yaşam sürelerinin uzun olmasının ileri yaşta özel hastalık nedenlerinin ortaya çıkması bakımından kadınlar için dezavantajlı bir durumu da beraberinde getirebileceği düşüncesi göz ardı edilmemelidir. Türkiye'de yaşam süresi beklentisinin artması ile beraber ileri yaştaki kadın sayısının artması, menopoz ve yaşlanmaya bağlı olarak kadın sağlığında meydana gelen sorunlara sağlık politikalarında daha fazla yer verilmesi gerekliliğini de beraberinde getirecektir. Öte yandan toplam doğurganlık hızındaki düşüşün, ilerleyen yıllarda kadın sağlığı göstergelerinde bir iyileşmeyi de beraberinde getireceği kestiriminden hareketle uzun vadeli sağlık politikaları açısından, anne çocuk sağlığına aktarılan kaynak ve hizmetlerin bir bölümünün farklı kadın sağlığı sorunlarına transfer edilebilmesi gerekliliğini doğuracağı söylenebilir. Her ne kadar yukarıda bulunan şekillerde gösterilmese de gerek doğum öncesi bakım hizmeti alma oranının, gerekse sağlıklı koşullarda doğum yapma oranının, ortaokul ve üzeri öğrenimi olan kadınlarda %99'a yükseldiği bilinmektedir. Benzer sonuçlar aile planlaması hizmetlerinden yararlanmada da görülmektedir ki bu, kadın ve anne sağlığını etkileyen faktörlerin en başında kadının toplumsal statüsünün geldiğine ve eğitimin bunu etkileyen en temel faktör olduğuna işaret etmektedir (KSGM, 2008). Kadının gereksinimlerine yeterince cevap verebilmek için cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin ve diğer sosyal ve ekonomik faktörlerin, kadın sağlığı üzerine nasıl bir etkisinin olduğunun iyi anlaşılması gerekmektedir. Ayrımcılığa göz yuman ve kadını ikincilleştiren toplumsal normların değiştirilmesi, sağlık bakım hizmetlerinin bütün

basamaklarında kadının insan haklarının desteklenmesi atılacak gerekli adımlar olmalıdır (Türmen, 2003). Bu anlayışa özellikle kalkınma planlarında ve Sağlık Bakanlığı bünyesinde oluşturulan tüm politikalarda yer verilmesi önem arz etmektedir. Kalkınma planları ile programlarda kadın sağlığının birçok faktörden etkilendiği ve yalnızca üreme sağlığı ve aile planlaması kapsamında değerlendirilmemesi gerektiği vurgulanıp bunlara ilişkin olarak rasyonel politikalar geliştirilmesi de kadın sağlığı açısından önemli bir faktör olacaktır.

Kadın ve siyaset konusunda ise durumu, milletvekilleri ve bakan oranları için TÜİK Toplumsal Cinsiyet Göstergeleri (TÜİK, 2009 c) ve yerel yönetimlerdeki oranlar için İçişleri Bakanlığı (Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2009) verileri kullanılarak oluşturulan şekiller (bkz. Şekil 3.6 ve 3.7) anlatmaktadır. Şekillerde kadınların, 1935 yılından bu yana %10'lara ulaşmamış parlamentodaki ve kabinedeki temsil oranları ile %4'ü geçememiş yerel yönetim temsil oranları görülmüştür. Öte yandan 9 Kalkınma Planı, 4 Orta Vadeli Program ve 14 Yıllık Program'da konuya ilişkin olarak son yıllarda sadece birkaç cümle olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.6. Kadın milletvekilleri ve bakan oranları (%)

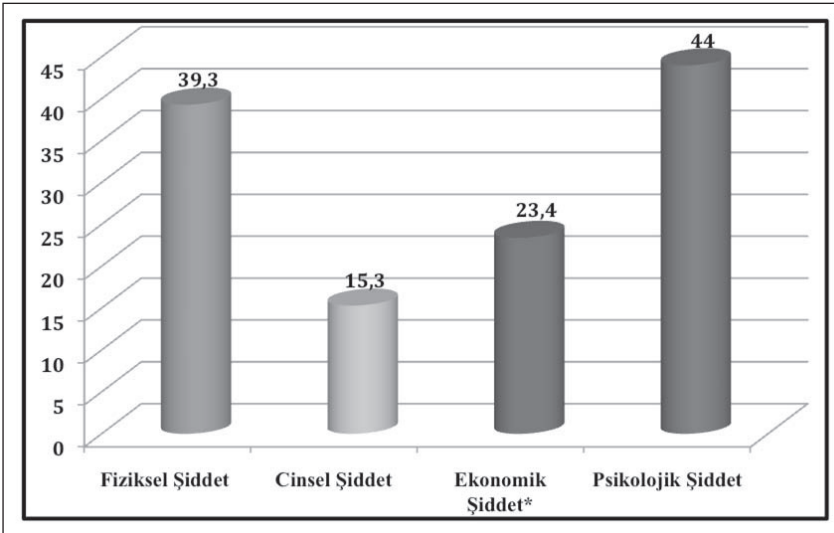
Şekil 3.7 Yerel yönetimlerde kadın ve erkek oranları (%)

Elbette ki kalkınma planlarında ya da programlarda kadın ve siyasete ilişkin olarak, değil birkaç sayfa, birkaç bölüm dahi ayrılmış olsa, konu siyasetler ve siyasi partilerce sahiplenilmediği takdirde sürüncemede kalacaktır. Kalkınma planlarının ve programlarının siyasi iradenin izleyeceği politikaları ve tercihlerini tarif ettiği düşünüldüğünde, bu noktada kamuoyu denetimi gücünün etkili bir yapı olacağı fikri akıllara gelmektedir. Bu konudaki çalışmalara bakıldığında, cinsiyet kotalarından farkındalık ve bilinç yaratmaya; eşitlik çerçevesinde yasasından siyasi partilerin hazineye aldıkları payların kullanımına kadar ciddi ve önemli tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere atılabilecek tüm adımların siyasi iradelerin kararlılığına bağlı olduğu düşünülmektedir.

Ülkemizde kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda ciddi bir kararlılığın var olduğu düşünülmektedir. 2005 yılında “Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi” amacıyla TBMM bünyesinde kurulan Araştırma Komisyonu, söz konusu Komisyon’un Raporu dikkate alınarak oluşturulan “Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler” konulu 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi kadına yönelik

şiddetle mücadele konusundaki bu kararlılığın en önemli kanıtları olarak görülmektedir. Bunların yanı sıra kurumlararası imzalanan eğitim protokolleri ile mücadelede kalıcı bir çözüme ulaşmak için işbirliği yolu seçilmiştir. Bu bağlamda özellikle “Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı” hedeflerine ulaşmak, atılan adımların sürdürülebilirliğini sağlamak ve etkilerini analiz edebilmek son derece önemlidir.

Aile içi şiddet olgusunun bilinenden daha yaygın olduğu ve bu yaygınlığa rağmen kadınların yalnız kaldığı temel bulgularına ulaşılan “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması” (KSGM, 2009) sonuçlarına göre şiddet türlerinin yaygınlığını gösteren şekil aşağıda yer almaktadır:

Şekil 3.8 Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddet türlerinin yaygınlığı⁵ (%)

Yukarıda da bahsedildiği üzere sonuçları bilinenden daha fazla olduğu tespit edilen şiddet olgusu ile mücadele, var olan kararlılığın sürdürülmesi hatta daha da geliştirilmesine bağlıdır. Bu bakımdan “Kadına Yö-

5 Bahsi geçen şiddet türleri için gösterilen oranlar, kadınların yaşamlarının herhangi bir döneminde eşleri veya birlikte olduğu kişi(ler)den yaşadıkları şiddet oranlarını göstermektedir.

*Ayrıca ekonomik şiddet için verilen oran işten çıkmaya neden olma ve çalışmaya engel olma oranıdır.

nelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı” hedeflerinin kalkınma planlarının ve programlarının hedefleriyle kaynaştırılması önemli bir strateji olarak ele alınabilir. Ayrıca mevcut politikaların etkilerini daha iyi anlayabilmek ve analiz edebilmek için de düzenli istatistiklerin tutulması, hatta yenilerinin eklenerek veri tabanı oluşturulma çabalarına hız verilmesi gerekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, kalkınma kavramı ile kalkınma planlarının temelinde yatan felsefe incelenmiş, kalkınma planları kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki tedbirlerin ve saptamaların yer alış biçimine bakılarak bu çerçevede plan ve programlardaki tedbirlerin ve saptamaların etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalarla birlikte, incelenen plan ve programlarda toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının daha etkin olarak yer almasına ilişkin birtakım düşünceler ile planların ve programların oluşturulma sürecinde eşitlikçi bir anlayışın benimsenmesine ilişkin birtakım fikirler belirlenmiştir.

Özellikle son yıllarda kalkınma sürecinin en kritik unsurlarından birini oluşturan toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının, sağlık, eğitim, istihdam ve girişimcilik alanlarında ilerleme kaydetmek bakımından büyük önem taşıdığı giderek daha iyi ortaya çıkması neticesinde, toplumsal cinsiyet eşitliği konusu hem planlarda hem de programlarda yerini almıştır. Bu önemli bir kazanım olarak değerlendirilmektedir ancak önemli olan bir diğer nokta, kalkınma planlarının vizyon ve temel ilkeler bildirimidir. Bu vizyon ve temel ilkeler, kamunun hatta özendirici olması bakımından özel kesimin yürüteceği faaliyetlere egemen olması beklenen değerler dizisini yansıtır. Bu nedenle Kalkınma Planı'nın Türkiye vizyonu ve temel ilkeler bildiriminde toplumsal cinsiyet eşitliğinin bütün ilkeleri kesen bir içerikle yer alması gerektiği düşünülmektedir (Toksöz, 2007). Örnek vermek gerekirse, tahminen 2014-2020 yıllarını kapsayacak olan, Onuncu Kalkınma Planı'nın temel ilkelerinden biri "Ekonomik, sosyal ve kültürel tüm alanlarda toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak esastır." olabilir. Planın vizyon kısmında da, örneğin "...toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştiren ve sürdürülebilirliğini sağlayan bir Türkiye" ifadesine yer verilebilir.

Kalkınma planları ve buna bağlı programlar oluşturulurken, kadınların ekonomik güçlenmesini makroekonomik hedeflerden biri haline getirmek; kadın istihdamına gereken değeri vermek; verileri uygun bir şekilde cinsiyetlere göre ayırılmış olarak derlemek; ekonomik ve yapısal uyarılma programlarının etkilerini incelemek; sosyal problemlerin kökünde yatan sebepleri toplumsal cinsiyete göre eleştirel bir analizden

geçirmek gereklidir. Etkili planlama için cinsiyete göre ayrılmış veriler ve toplumsal cinsiyete ilişkin bir veri tabanının oluşturulması önemli bir yere sahiptir. Bu tür veriler kalkınma planlamaları için, özellikle de toplumsal cinsiyet konusundaki gelişmeleri izlemek ve alınması gereken önlemler arasındaki bağlantıyı kurabilmek açısından önemlidir. Planlama ve programlama süreçlerinde toplumsal cinsiyet analizlerini içinde barındırmayan yaklaşımlar kadını güç ilişkilerine bir etkisi olmayacak süreçlere dahil etmekten öteye geçemezler (Taylor, 1999).

Toplumsal cinsiyet eşitliği hedefinin plan, politika ve program hedefleriyle kaynaştırılması sürecinde “ve kadınlar” diye eklemeler yaparak kadınların var olan duruma eklenmesi değil, bizzat merkezi politikaların eşitlikçi bir yaklaşımla dönüştürülmesi gerekmektedir. Yani tek tek olguları düzeltmek yerine eşitsiz ve kadınlar için dezavantaj yaratan sistemlerin ve yapıların değiştirilmesi gerekmektedir (Berktay, 2004). Örneğin Dokuzuncu Kalkınma Planında aktif işgücü politikaları kapsamındaki programlardan işsizler, özürlüler, kadınlar ve gençler gibi dezavantajlı grupların yararlanması gerektiği belirtilmiştir. Burada, bir yandan dezavantajın nedenleri sorgulanırken bir yandan da bu yapıyı değiştirmeye yönelik adım atılması çok daha etkili olacaktır. Başka bir deyişle konuya, önceki bölümlerde bahsedilen pratik ve stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları üzerinden de yaklaşılabilir. Elbette ki pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarının karşılanmasının kadınların gündelik hayatını kolaylaştırmadaki etkisi göz ardı edilemez ancak; kalkınma planlarında ve programlarda stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarına cevap verecek politikalar geliştirmek cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında çok daha önemli bir etkiye sahip olacak ve daha hızlı yol alınmasını sağlayacaktır.

Toplumsal cinsiyet eşitliği hedefinin plan, politika ve program hedefleriyle kaynaştırılmasının araçlarından biri de toplumsal cinsiyete duyarlı bütçelemedir. Söz konusu bütçeleme politikaları için araçlar; cinsiyetlere göre ayrılmış fayda sağlamaya yönelik değerlendirmeler, cinsiyetlere göre ayrılmış toplumsal harcamaların dağılım analizi, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe bilançosu, zamana göre bütçe kullanımı etkilerinin cinsiyetlere göre ayrılmış analizi ve toplumsal cinsiyete duyarlı orta vadeli ekonomik politika çerçevesi olabilir. Toplumsal harcamaların cinsiyetlere göre ayrılmış dağılım analizi; sağlık, eğitim, tarım gibi alanlar-

da toplumsal harcamaların analizini içerir ve ilgili harcamaların kadınlar ve erkekler ile kız ve oğlan çocukları arasındaki dağılım farklılığını incelemeyi hedefler. Toplumsal harcamaların toplumsal cinsiyete duyarlı değerlendirilmesi; bütçesel ödeneklerin altında yatan politika varsayımlarını, mevcut düzene etkilerini ve toplumsal cinsiyet farklılıklarının derecelerini tanımlamak için değerlendirilmesidir. Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe bilançosu; kadınlara ayrılan bütçede bir değişikliği ve her bakanlığın kendi sorumluluğundaki toplumsal cinsiyetle ilgili alanlara yönelik harcamaları göz önüne alan, duyarlı bütçelendirme yapması olarak tanımlanmaktadır. Zamana göre bütçe kullanımı etkilerinin cinsiyetlere göre ayrılmış analizi; ulusal bütçeyle ev içerisinde harcanan zaman arasındaki ilişkiyi inceler ve yemek, temizlik, aile bireylerinin bakımı gibi ücreti verilmeyen işlerin makroekonomiye dahil edilmesini amaçlar (Taylor, 1999). Bu araçların kullanılmasına ilişkin hususlara ve ne amaçlarla kullanıldığı bilgisine kalkınma planlarında, programlarda, mali planlarda ve bütçe kanunlarında yer verildiği takdirde toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında olumlu bir stratejinin hayata geçmiş olduğu kabul edilebilir.

Kadınların planlama süreçlerindeki aktif katılımçılık rolünün önemi büyüktür. Özellikle planlama süreçlerinin kalbinin oluşturulduğu ve ülkenin kalkınma stratejilerinin ve vizyonunun tayin edildiği Bakanlar Kurulu'nda ve YPK'da üyelerin cinsiyet dengeli dağılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Başbakan, Başbakanın belirleyeceği Bakanlar ile DPT Müsteşarından oluşan YPK'da kadın temsilci olmasına özen gösterilmesi önerilebilecek bir başka husustur. Rasyonel olarak düşünüldüğünde Bakanlar Kurulu'nda kadın sayısının artmasının önemi bir kez daha açığa çıkmaktadır.

Yedinci ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarının hazırlanma sürecinde kurulan Özel İhtisas Komisyonları ve bu komisyonların çalışmaları sonunda ortaya çıkan raporların önemli belgeler olduğu düşünülmektedir. Ancak, Dokuzuncu Kalkınma Planı hazırlıkları sırasında, Yedinci ve Sekizinci Plan hazırlıklarının aksine, kadın konusu ile ilgili özel bir rapor hazırlama girişiminde bulunulmaması dikkat çeken bir husustur (Ecevit, 2008). Önceki bölümlerde belirtildiği gibi özel ihtisas komisyonu raporları planlama sürecinde bağlayıcı nitelikte değildir. Ancak özellikle-

le kadın-erkek eşitliği ve toplumsal cinsiyet konularını içinde barındıran belgelerin kalkınma planlarında ve programlarda ilgili makamlar tarafından göz önünde bulundurularak gerekli tedbirlerin alınması son derece önemlidir. Bu belgelerin kamu kurumları tarafından daha fazla benimsenmesi ve uygulanması için tedbirler geliştirilmelidir.

Bir diğer önemli husus, kalkınma planları ile bunlara bağlı olarak oluşturulan programlarda kurulması öngörülen yeni yapıların, karar alma mekanizmaları dahil, her kademesinde, eşit bir şekilde, kadınların da yer almasının sağlanmasıdır.

Bundan sonraki yıllarda oluşturulacak olan kalkınma planlarına bir örnek teşkil edecek olan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda kadınların pozisyonlarının "İstihdamın Artırılması" ve "Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi" ana eksenlerinde, özellikle de "Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele" alt ekseninde ele alınmış olması dikkat çekmektedir. Buna göre, toplumsal cinsiyet perspektifi sadece sosyal bir konu olarak ele alınmakta ve çocuklar, yaşlılar ve engellilerin yanında kadın da toplumdaki dezavantajlı ve hassas gruplardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bahsi geçen sosyal konular önemli olmakla birlikte dünyadaki uygulamalarda önceliğin genellikle ekonomiyle ya da benzer konularla ilgili unsurlara verildiği bilinmektedir. Kadınların işgücüne, yatırımlara ve genel anlamda ekonomik kalkınmaya katılımı, toplumsal cinsiyet kavramını, sosyal alanın dışındaki konularla ilgili bir özellik olarak ön plana çıkarmaktadır. Kadınlara ve genç kızlara yapılan yatırım sadece bir sosyal adalet konusu değil aynı zamanda bir bütün olarak toplumun kalkınmasında herkesin yararına olan bir konudur. Bu da, toplumsal cinsiyetin belirtilen alanların dışındaki alanlarla da ilgili olduğunu göstermektedir. Bununla bağlantılı olarak toplumsal cinsiyet kavramı diğer kalkınma eksenleri, hedefleri ve alanlarıyla da ilgili bir unsur haline gelmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet eşitliğinin, kalkınma planının temel ilkesi olmasına ilişkin öneriye paralel olarak, tüm ekonomik ve sosyal gelişme eksenlerini kapsamı uygun olacaktır. Bunun için planın özünde yer alan bazı önceliklere toplumsal cinsiyet etki değerlendirmelerinin yapılması da faydalı olacaktır (Van de Velde, 2007).

Tez kapsamında yapılan inceleme doğrultusunda özellikle yıllık programlarda yer verilen bazı tedbirlerin veya saptamaların neredeyse aynı şekilde ifade edildiği görülmüştür. Bu durum ilerleme sağlanamamasına rağmen konuya ilişkin detaylı bir çalışmanın yapılmadığını, aynı zamanda, konuya yeterince özen gösterilmediğini düşündürmektedir. Bu çerçevede kalkınma plan ve programlarında, özellikle seçilen hedef cümlelerinde, gerekli özenin gösterilmesinin, ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili tüm konularda seçilen cümlelerin, ortaya rasyonel ve somut hedefler koymasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Özellikle yıllık programlarda yer alan toplumsal cinsiyet eşitliği hedefine ulaşabilmek için gerekli faaliyetlerin tek bir kurum üzerinden yürütülerek başarılabacağına ilişkin yanlıgı terk edilmelidir. Pek çok konuyu ve alanı kesen ve her alana yaygınlaştırılması gereken toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerine ulaşabilmek için bir koordinasyon kurumunun olması çok önemli olmakla birlikte, hali hazırda var olan işbirliği çalışmalarının daha aktif bir şekilde ortaya konulması, ilgili tüm taraflara sorumluluk verecek şekilde ve tüm tarafların çabalarıyla ulaşılabilir toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerinin belirlenmesi ve sonunda da tüm taraflarca başarı düzeyinin özenle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bahsedilen tüm bu önerilerin bir anlam kazanabilmesi için en önemli faktörün, plan ve programlar dahilinde çalışabilmek olduğu düşünülmektedir. Bu noktada tüm kurumlardan beklenen, kalkınma planlarını ve programları dikkate alarak üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi, stratejik planlarını, bütçesini ve iş programlarını bu çerçevede oluşturmasıdır. Elbette ki bahsi geçen süreçler aynı zamanda yasal birer zorunluluktur. Ancak kurumların bunu bir yasal zorunluluk olmasından öte içselleştirmesinin de önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

Acuner, S. İşat C. (2008). Avrupa Birliği kadın erkek eşitliği politikaları ve Türkiye. *Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği: sorunlar, öncelikler ve çözüm önerileri* içinde (113-213). İstanbul: TÜSİAD-KAGİDER.

Açıkalın, O. Saltık, A. (2007). Kalkınmada yeni kavram ve stratejiler. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 2007/1, 5-27.

Akal, C. B. (1994). Siyasi iktidarın cinsiyeti. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Altan, R. (2008). *Birleşmiş Milletlerin kalkınma faaliyetleri ve Türkiye’ye yansımaları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

Altındal, Y. (2007). *Kadının siyasal katılımı bağlamında partilerin kadın kollarının sosyolojik açıdan değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.

Arat, N. (1992). Kadın eğitimine yönelik politika ve stratejiler. *Türkiye’de kadın eğitimi birinci uluslararası konseyi bildiriler* içinde (13-21). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Aztimur, H. (2005). *GAP bölgesinin sosyo ekonomik kalkınmasında kadının istihdamının yeri: şanlıurfa örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi.

Baykal, T. (2008). *Ailede kadına yönelik fiziksel şiddet, bu şiddete ilişkin tutumlar ve kişinin şiddet yaşantısı*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi.

Berktaş, F. (2004). *Kadının insan haklarının gelişimi ve Türkiye* 25/07/2009. www.stk.bilgi.edu.tr/docs/berktay_std_7.pdf.

BM, (2009). 03/06/2009. www.un.org/en/development/devagenda/gender.shtml.

BÜMKO, (2009). 02/09/2009 www.bumko.gov.tr.

Çelik, Y. (2006). Sürdürülebilir kalkınma kavramı ve sağlık. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 9, (1), 19-37. 22/08/2009. www.sid.hacettepe.edu.tr/Makale/2.82.pdf.

Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye’de aile ve kadın emeği, *Toplum ve Bilim Dergisi*, (86), 139-170.

Demirbilek S. (2007). Cinsiyet ayrımcılığının sosyolojik açıdan incelenmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44, (511), 12-27. 15/04/2009, www.ekonomikyorumlar.com.tr/dergiler/makaleler/511/Sayi_511_Makale_01.pdf.

Dilbaz, N. (2006). *Türkiye’de kalkınma planlarındaki ekonomik hedeflerin gerçekleşme düzeylerinin araştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi.

DPT. (1963). *Kalkınma planı (birinci beş yıl) 1963-1967*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.

DPT. (1967). *İkinci beş yıllık kalkınma planı 1968-1972*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.

DPT. (1973). *nc beş yıllık kalkınma planı 1973-1977*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.

DPT. (1979). *Dördüncü beş yıllık kalkınma planı 1979-1983*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.

DPT. (1986). *Beşinci beş yıllık kalkınma planı 1985-1989*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.

DPT. (1989). *Altıncı beş yıllık kalkınma planı 1990-1994*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.

DPT. (1995). *Yedinci beş yıllık kalkınma planı 1996-2000*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.

DPT. (1996). *1996 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.

DPT. (1997). *1997 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.

DPT. (1998 a). *1998 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.

DPT. (1998 b). *1999 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.

DPT. (1999). *2000 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.

- DPT. (2000 a). *2001 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2000 b). *Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı 2001-2005*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2001). *2002 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2003 a). *2003 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2003 b). *2004 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2004). *2005 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2005 a). *2006 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2005 b). *Orta vadeli program 2006-2008*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2006 a). *2007 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2006 b). *Dokuzuncu kalkınma planı 2007-2013*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2006 c). *Orta vadeli program 2007-2009*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2007 a). *2008 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2007 b). *Orta vadeli program 2008-2010*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2008 a). *2009 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2008 b). *Orta vadeli program 2009-2011*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2009 a). *2010 yılı programı*. 11/03/2009. www.dpt.gov.tr.
- DPT. (2009 b). *Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasında DPT*. Ankara, Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı.
- Ecevit, Y. (1993). Aile, kadın ve devlet ilişkilerinin değerlendirilmesinde klasik ve yeni yaklaşımlar. *İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Kadın Araştırmaları Dergisi*. (1). 10-34.

Ecevit, Y. (2008). İşgücüne katılım ve istihdam. *Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği: sorunlar, öncelikler ve çözüm önerileri* içinde (113-213). İstanbul: TÜSİAD-KAGİDER.

Güçük, D. (2006). *Kadınların siyasal katılımları ve katılıma etki eden faktörler: Ankara-Mamak/Çankaya örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi.

Günsoy, B. (1997). *Değişen dünya koşullarında kalkınma planlaması ve Türkiye’de planlama uygulaması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, (2009). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008*. 10.12.2009. www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2008/index.htm.

Kapucu, Ş. N. (2008). *Kadınların istihdama katılımını etkileyen faktörler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi.

Karaman, Y. (1994). Planlı dönemde kadın eğitimi politikamız. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 27, (1), 401-427. 26/05/2009. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/495/5861.pdf>.

Koray, M. (1992). Türkiye’de kadının politik hayata katılım gerçeği. *Türkiye’de kadın eğitimi birinci uluslararası konseyi bildiriler* içinde (143-167). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Koray, M. (1998). Türkiye’nin siyasetinde ve geleceğinde kadın damgası olabilir mi? Z. Göğüş, (derl.), *Kadınlar olmadan asla* içinde (209-221). İstanbul: Sabah Kitapları.

Koray, M. (2008). Sosyal politika (3. baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

KSGM, (2000). Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış (Pekin+5) (2000). Ankara: KSGM Yayınları.

KSGM, (2003). Pekin+5 siyasi sonuç deklarasyonu ve sonuç belgesi (Türkçe, İngilizce) Pekin deklarasyonu ve eylem platformu (2003). Ankara: KSGM Yayınları.

KSGM, (2006 a). *Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme ve Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün rolü*. Ankara: KSGM Yayınları.

KSGM, (2006 b). *Töre ve namus cinayetleri ile kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetin sebeplerinin araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan TBMM araştırma komisyonu raporu* (2006). Ankara: KSGM Yayınları.

KSGM, (2008 a). *Politika Dokümanı: Kadın ve Ekonomi*. Ankara: KSGM Yayınları.

KSGM, (2008 b). *Politika Dokümanı: Kadın ve Sağlık*. Ankara: KSGM Yayınları.

KSGM, (2008 c). *Politika Dokümanı: Kadın ve Eğitim*. Ankara: KSGM Yayınları.

KSGM, (2008 d). *Kadına yönelik aile içi şiddetle mücadele ulusal eylem planı 2007-2010* (2008). Ankara: KSGM Yayınları.

KSGM, (2009). *Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet* (2009). Ankara: KSGM Yayınları.

Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, (2009). 10/09/2009. www.mahalli-idareler.gov.tr.

Marshall, C. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bilim Sanat Yayınları.

MEB, (2009). *Milli eğitim istatistikleri örgün eğitim 2008-2009*. Ankara: MEB.

Nişancı, M. (1994). *Planlı dönemde kalkınma ve yapısal değişimin analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi.

Özsan, G. (2007). *Türkiye'de modernleşme ve kadın sağlığı politikaları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Sancar, S. Acuner, S. Üstün, İ. vd. (2006). *Bir de buradan bak*. Ankara: KA-DER Yayınları.

Serdaroğlu, U. Yavuz, G. (2008). Kalkınma ve kadın (veya toplumsal cinsiyet) ilişkilendirilişinin değişimindeki kavşaklar. *Ekonomik yaklaşım dergisi* 19, (özel sayı). 121-164.

Somersan, B. (2009). Kadınlara oy hakkı gökten düşmedi. *NTV Tarih*, (11), 31-37.

Tan, M. (1994). Toplumsal değişim ve eğitim: Kadın bakış açısından. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 27, (1), 83-96. 26/05/2009. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/495/5829.pdf>.

Tan, M. (2000). Eğitimde kadın erkek eşitliği ve Türkiye gerçeği. *Kadın erkek eşitliğine doğru yürüyüş: Eğitim, çalışma yaşamı ve siyaset* içinde (23-110). İstanbul: TÜSİAD.

Tan, M. (2008). Eğitim. *Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği: sorunlar, öncelikler ve çözüm önerileri* içinde (23-112). İstanbul: TÜSİAD-KAGİDER.

Tanilli, S. (2006). Uygarlık tarihi. İstanbul: Alkım Yayınları.

Taş, U. (2007). *Türkiye’de kalkınma planları ışığında eğitimin kalkınmadaki rolü* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi.

Taylor, V. (1999). *Gender-mainstreaming in development planning: A reference manual for governments and other stakeholders*. 02/02/2009. <http://www.un-instraw.org/wiki/training/index.php>.

Tekeli, Ş. (1982). Kadınlar ve siyasal toplumsal hayat. İstanbul: Birikim Yayınları.

Tezcan, M. (1993). Eğitim sosyolojisinde çağdaş kuramlar ve Türkiye. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Toksöz, G. (2007). *Türkiye’de kadın istihdamının durumu*. 26/04/2009. <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/info/kadinistihdami.pdf>.

Tonka, A. (2007). *İdris Küçükömer’in kalkınma perspektifi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.

Tunç, M. (1997). *Kalkınmada insan sermayesi yaklaşımları ve Türkiye’de insan sermayesi boyutunun analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

TÜİK, (2009 a). *Hanehalkı işgücü anketi sonuçları*. Türkiye İstatistik Kurumu Veritabanı. 25/08/2009. www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=1181.

TÜİK, (2009 b). *Nüfus ve kalkınma göstergeleri*. Türkiye İstatistik Kurumu Veritabanı. 25/08/2009. <http://nkg.tuik.gov.tr>.

TÜİK, (2009 c). *Toplumsal cinsiyet göstergeleri*. Türkiye İstatistik Kurumu Veritabanı. 25/08/2009. www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=1163.

Türmen, T. (2003). *Toplumsal cinsiyet ve kadın sağlığı*. 02.11.2009. www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/toplumsal_cinsiyet_ve_kadin.pdf.

Yavilioğlu, C. (2002,a). Kalkınmanın anabilimsel tarihi ve kavramsal kökenleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3, (1), 59-77. 23/03/2009, <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/133.pdf>.

Yavilioğlu, C. (2002,b). Geri kalmışlık olgusu ve ekonomistik kalkınma teorileri (Eleştirel bir yaklaşım). *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3, (2), 49-70. 23/03/2009, www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/147.pdf.

Yeldan, E. (2002). Neoliberal küreselleşme ideolojisinin kalkınma söylemi üzerine değerlendirmeler. *Praksis Dergisi*, 7,19-34.

Yumuşak, İ.G. (bt). *Kadın eğitiminin ekonomik analizi*. 25/09/2009. <http://129.3.20.41/eps/mac/papers/0404/0404025.pdf>.

Van de Velde, H. (2007) *Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana programlara yerleştirilmesi: Geliştirilmesi gereken bir strateji*. Ankara.

